

11158
V. Ordlik

EMAKEELE ÕPIK

IV KLASSILE

RK > PEDAGOOGILINE KIRJANDUS <

Sundeksemplar

VIKTOR ORDLIK

EMAKEELE ÕPIK

IV KLASSILE

PK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1949

14813

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

A-17738

ARHIIVKOGU

Tähelepanemiseks.

Õpikus on harjutused varustatud pealkirjadega. Need on antud kas näidise juures, harjutuse nimetusena või eraldi mainituna. Ainult mõningate korduvate ja lühidalt sõnastatud harjutuste juures ei ole seda antud. Neile tuleb õpilastel enestel leida pealkiri.

Tähekesega (*) märgitud harjutused ja ülesanded ei ole kohustuslikud. Nende täitmine kogu klassi või üksikute õpilaste poolt sünnib õpetaja valikul vastavalt vajadustele.

A u t o r.

1. Kordavat.

*1. **Harjutus.** Kirjutada lausetest harvendatult trükitud sõnad kahte tulpä: ühte ainsuses, teise mitmuses antud sõnad!

Uus elu kalurikülades.

Endiselt veereb Läänemere karm laine vaikse Tagamõisa sopilisse randa ja sureb pahisedes kaldakivides, endine pole aga elu poolsaare kalurikülades. Kolhoosiks ühinenud kalureid on vallanud sootuks uued plaanid, töötatakse hoopis teistsuguse homse nimel.

Kõigepealt asutakse mootorpaatide arvu suurendamisele. Pärnu mootoritehasest «Proletaarlane» saabub kohale juba 3 uut paadimootorit, lähemal ajal saabub veel kolm. Samuti asutakse uute moodsamate püüniste muretsemisele. Kalurid alustavad püügiviiside täiendamist. Nii kavatsetakse hakata lesta püüdma traalnoodaga, mis kergendab kalurite vaeva mitu korda.

Varsti saab kolhoos kaluriliidu kaudu veoauto kalade veoks. Hakatakse arendama kolhoosi oma kalatööstust.

Kalurid kolhoosides ei ole enam üksinda, vaid nende seljataga seisavad töörahva riigi võimsad varud ja kogemused.

(«Noorte Hääle» järgi.)

Traalnoot — suur noot, mida veetakse laeva või mootorpaadi jõul.

Näidis:

Sõnade ainsus ja mitmus.

Ainsus

laine

Mitmus

kaldaktioides

jne.

Kaasaütleva käände (kellega? millega?) lõpp on **-ga**.

Ilmaütleva käände (kelleta? milleta?) lõpp on **-ta**.

Sisseütleva käände (kellesse? millesse? kuhu?) lõpp on harilikult **-sse**.

*2. Harjutus käändelõppudest. Kirjutada kriipsu asemele vajalik käändelõpp! Tõmmata juurdekirjutatud käändelõpule kriips alla!

1. Isa mähkis vikatid riide— ja asetask need vankri—.
2. Ma valasin piima lähkri—.
3. Ema pakkis õe— toidukraami.
4. Meil ei mindud kunagi ilma silkude— heinale.
5. Ära tule reha—!
6. Reha peab olema sileda varre— ja kõvade pulkade—.
7. Sõitsime hobuse— heinamaale.
8. Heinamaa uppus päikese— ja oli lillede— nagu üle külvatud.
9. Jäime laagri— küüni juurde.
10. Isa lõi vikati— laia kaare.
11. Vend niitis isa— võidu.
12. Kaste— oli kerge niita.
13. Niitja luisu— on nagu sepp viili— või kingsepp naaskli—.
14. Sovhoosis niideti niidumasinatega— ja riisuti loorehade—.
15. Ära tööta päikese käes mütsi—.
16. Lõime reha— kaared laiali.
17. Särgi— oli kerge töötada.
18. Küll maitstes kama hapupiima— ja võileib silgu— hästi!
19. Ööseks pandi hein hunnikute—.
20. Pugesin heinte— magama.
21. Vajusin raske— unne.
22. Kaste— hommik ennustas vihma.
23. Mis pärast sa nüüd töö— seisad.
24. Lõuna ajal taevaskattus pilvede—.
25. Välg lõi jämeda— toominga—.
26. Tuule— kuivasid heinad kiiresti.
27. Isa andis hangu— heinu üles, poeg tampis jalgade— kinni.
28. Küüni uks suleti pika lati—.

Harjutus käändelõppudest.*Isa mähkis vikatid riidesse ja ...*h järel kirjutatakse alati **k, t**.

*3. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele v a j a l i k t ä h t l
Tõmmata tähele **h** ja juurdekirjutatud tähele joon alla!

1.

1. Valmistusime täh—saks päevaks. 2. Lah—e metsavah—
juh—is poisid sih—i kaudu õigesse koh—a. 3. Äh—ides ja
puh—ides rüh—isid Mih—el ja Ah—o vah—raokstega kohale.
4. Igaüks tõi kooli oh—rasti lilli. 5. Eh—isime ukse vah—ra-
leh—edest pärjaga. 6. Valmistati kah—loosungit. 7. Näh—e
veel veidi vaeva ja teh—e uus täh—! 8. Teh—e vih—märjaks
ja püh—ige prah—kokku! 9. Täna lah—ume, kuid homme
koh—ume jälle. 10. Näh—i kõikjal punaseid lippe lehvivat.

2.

11. Ema valmistas suh—rusaia, õde kloppis munavah—u.
12. Jah—udes koogi pealmine pind lõhenes ja vajus loh—u.
13. Laps koh—us, oh—as ja tah—is nutma hakata. 14. Mina
püüdsin väh—e. 15. Isa lõh—us puid. 16. Vend püh—is õue.
17. Õh—upoolikul läksime kõik sauna. 18. Vih—lesin nii tuge-
vasti, et nah—hakkas õhetama. 19. Uh—usin ennast külma
veega. 20. Panime puh—a pesu selga. 21. Istusime soojal suve-
õh—ul kaua õues. 22. Eemal virvendas lah—. 23. Silmapiiril
liugles üksik jah—. 24. Isa luges leh—e ja jutustas pärast
meile töötava rahva juh—idest.

N ä i d i s:

Õigekirjaharjutus.

Valmistusime tähtsaks päevaks.

Mitmuse nimetava (kes? mis?) lõpp on alati **-d**.

Ainsuse osastav (keda? mida?) on lõputa (õuna, seppa jne.), lõpuga **-d** (maad, head, tuld jne.) või lõpuga **-t** (raamatut, valget jne.).

*4. Harjutus ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpust. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**! Tõmmata neile joon alla!

1.

1. Aitasime suur— riuli— (mida?) ja üh— tahvli— (mida?) kohale asetada. 2. Need suure— riuli— (mis?) tuleb raamatukogusse viia. 3. Vii vasara— (mis?) töötuppa! 4. Ma ostsin täna kolm uu— raamatu— (mida?). 5. Kas need on sinu õpiku— (mis?)? 6. Palun, näita mulle oma uu— sirkli— (mida?)! 7. Minu paberi— (mis?) olid laual, kui sa oma valge— paberi— (mida?) lõikasid. 8. Mina joonistasin vika— ti— (mida?). 9. Vaatlesime tabeli— (mida?) ja kordasime reegli— (mida?). 10. Ütelgu igaüks kaks ilusa— näide— (mida?)! 11. Raske— lause— (mis?) kirjutati tahvlile. 12. Ma panen õhtul raamatu— (mis?), vihiku— (mis?) ja muu— õppetarbe— (mis?) järgmiseks päevaks valmis. 13. Enne magamamineku— (mida?) kontrollin, kas kõik tüki— (mis?) on õpitud, harjutuse— (mis?) tehtud ja üles— ande— (mis?) lahendatud.

2.

1. Teetöölised parandasid tee— (mida?). 2. Korrastatud tee— (mis?) ei muutu poriseks. 3. Soo— (mis?) on sügisel vett täis. 4. Seda soo— (mida?) hakkab kolhoos kevadel

- kraavitama. 5. Sellest soost saab hea— põllumaa— (mida?).
 6. Ühiselt suudetakse teostada suure— töö— (mis?). 7. Sügise— öö— (mis?) on pimedad. 8. Harva on näha kuu— (mida?). 9. Nägin tul— (mida?) vilkumas. 10. Suure— puu— (mis?) kohisesid. 11. Ema soolas värske— või— (mida?). 12. Vend luges uu— raamatu— (mida?). 13. Kas sul on kõik muu— töö— (mis?) valmis? 14. Valge— krae— (mis?) kuivasid nõõril. 15. Õde kodus kirju— vöö— (mida?). 16. Soovisin kõigile hea— öö— (mida?).

s-i kõrval kirjutatakse p, t, k.

Esineb ka erandeid: andsin, kärbsed, aegsasti, kingsepp jne.

*5. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **k** või **g** ja tõmata neile sõnadele joon alla! Valmistuda seletuste andmiseks, miks nii kirjutatakse!

M a t k a m a !

1. Pioneeride salk otsustas minna jal—si muinasae—sele linnamäele, mis oli koolist eemal ka—steist kilomeetrit.
2. Kõik arutati enne igakül—selt läbi.
3. Hoiatati, et keegi ei võta—s kaasa ülelii—seid asju.
4. Igaü—s hakkas ae—sasti ettevalmistusi tegema.
5. Peeter las—is kin—sepal oma tan—saapad parandada.
6. Leida ostis matka—s kaardi.
7. Aili nõelus oma pa—sud sukad terve—s.
8. Eeri tegi enesele kon—suga kepi.
9. Valdur laenas onult vanaae—se pik—silma.
10. Ü—s—i pioneer ei jätnud oma punast kolmnur—set kaelarätikut triikimata.
11. Rännaku—s juhtus pilvine ilm.
12. Aeg-ajalt piilus päikesekiiri siis—i var—si läbi pilvepragude.
13. Rännakut alustati hoo—sa rivilauluga.
14. Salga punane lipp pla—sus rõõmsasti.

*6. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **t** või **d!**

1.

1. Ii—setes— aegadés— peale on sakslased püüdnud Ees—it vallutada. 2. Muis—sed ees—lased nad suu—sid ališ—ada. 3. Sakslased hei—sid meie esivanemad orjusse. 4. Mõisniku pii—sa all elati mitu aas—asada. 5. Suure Isamaasõja ajal püü—sid sakslased Ees—it ja teisi Nõukogude Liidu riike vallutada. 6. Okupa—siooni ajal õppisime tundma moodsat sakslas—, kes oli õu—sem kui muis—ne mõisnik.

7. Kuigi kan—sime suuri raskusi, mur—sime sakslase põlvili ja vôi—sime Suure Isamaasõja. 8. Sõjaraskused lii—sid nõukogude rahvad täies—i üh—seks pereks.

2.

1. Nüüd me elame jälle Ees—i Nõukogude So—sialis—likus Vabariigis. 2. Nõukogude kord hooli—seb rohkem kui ükski teine kord inimes—e ees—. 3. Kõigile on avanenud soo—sad õppimisvõimalused. 4. Vabrikute toodang on kasvanud mitmekor—seks.

5. Meie linna keskele ehitatakse juba uut moo—sat kolmekor—set koolimaja. 6. Tuletõrje len—salk sai kaks uut mootorpri—si.

7. Vars—i pühi—seme pidulikult Suure So—sialis—liku Oktoobrirevolu—siooni aas—apäeva. 8. Seks päevaks kauris—ame koolimaja sees— ja väljas— pärgade, punas—e lip-pude, piltide ja loosungitega. 9. Pidulikul koosviibimisel kanname ette deklama—sioone, laule ja rahvatan—se.

10. Mäles—ame tänutundes neid, kes kan—sid sõjas suuri raskusi ja kelledes— paljud an—sid oma elu meie kodumaa vabaduse ees—.

Kas t või d?

Iidsetest aegadest peale on sakslased püüdnud . . .

*7. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **p** või **b** ja tõmmata neile sõnadele joon alla! Valmistuda seletuste andmiseks, miks nii kirjutatakse!

1. Kär—sed armastavad umbseid tube. 2. La—sed kastsid to—siga ka—said. 3. Nöör oli läinud um—sõlme. 4. Kes teist mõistab sibulaklo—si kü—setada? 5. Seda krei—su saab hõl—sasti parandada. 6. Talvel on teed pärast tuisku sagedasti um—sed. 7. Ära tee midagi umbro—su! 8. U—sakas poiss sai ilusa ninani—su! 9. Laudas oli palju kär—seid. 10. Kell on tä—selt seitse. 11. Um—ses ruumis töötamine rikub ko—se. 12. Mo—s ra—sas lõngatu—su suhu ja li—sas uksest välja. 13. La—sel oli nõ—snina ja pikkade ri—smetega sinised silmad.

*8. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **k**, **p**, **t** või **g**, **b**, **d** ja tõmmata neile sõnadele joon alla!

Sügiskünd.

1. Kün—sime kolhoosis juba mitmenda— päeva. 2. Tõusin igal hommikul ae—sasti, an—sin hobuse—ele juua ja rakensin nad vankri ette, kuna jal—si põllule minna oli tee liigselt pikk. 3. Harilikul— jõu—sin põllule enne, kui kul—sed päikesekiire— jõu—sid puude latvadeni. 4. Sea—sin kõik korda, rakendasin hobuse— adra ette ja algasin kündi. 5. Hobuse— as—usid rahulikul—, sest kär—seid ei olnud. 6. Hüü—sin aegajalt ergutaval—, hoi—sin adrakur—i kindlal— peos ja sammusin rõõmsal— vilis—ades muldses vaos.

7. Minu taga aga varese— püü—sid var—si näpata vaos—
tõuke ja vihmausse.

8. Kün—sime üldse ka—s nädala—. 9. Kandsime kogu
aja hool—, et kün— tule—s korralik. 10. Ilma— üldisel—
olid soo—sad. 11. Ainul— mõne— päevad olid vihmased ja
um—sed. 12. Tun—sime rõõmu ja rahuldus—, kui jõu—sime
lõpetada sügiskünni.

2. Lause ja sõna.

9. Ülesanne. Lugeda järgmist katkendit ja ütelda, mit-
mest lausest see koosneb! Mitmest sõnast koosneb iga lause?

Väike Juku on täna esimest päeva koolis. Ta seisab jalutus-
ruumi ühes nurgas, aina vaatab ja imestab. Küll siin on palju
lapsi! Ja kõik näivad olevat üksteisega tuttavad! Jalutavad,
jooksevad ja vadistavad juttu ajada, nii et kõrvad hakkavad
huugama. Aga miks nad ei taha teda lasta rahulikult seista
ja vaadata? Ikka üks ja teine haarab teda käest ja kutsub
jalutama.

10. Ülesanne. Lugeda järgmisi ridu ja ütelda, miks ei
või neid lauseteks nimetada!

- a) Koolile mööda Jukuga roheline mitte ei küsis.
- b) Kuidas ning ei vihikusse allamäge laulab koju?
- d) Oh kui lugemikuks ja poisid suurepärane vaidleksin!
- e) Õnnelik lodusasti raamatuta neli oli andis õppima.

11. Ülesanne. Vaadelda lugemikust lauseid! Missuguse
algustähega on laused kirjutatud? Missugused kirjavahe-
märgid on asetatud lausete lõppu?

12. Harjutus. Koostada 6 lauset! Iga lause lõppu mär-
kida sulgudesse, mitmest sõnast see koosneb!

Lause on mõtteterviku väljendus. Sõnad on lauses üksteisega mõtteliselt seotud.

Lause kirjutatakse suure algustähega.

Lause lõppu asetatakse punkt, hüüu- või küsimärk.

3. Jutustav, küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlause.

13. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid ja kirjavahemärke nende lõpus!

Väike Juku on esimest päeva koolis.

Miks nad ei taha teda lasta rahulikult seista ja vaadata?

Mine jalutama!

Küll on siin palju lapsi!

Tahaksin koju!

Lause jutustab — **jutustav lause.**

Lause küsib — **küsilause.**

Lause käsib — **käsklause.**

Lause väljendab imestust, hüüdu — **hüüdlause.**

Lause väljendab soovi — **soovlause.**

Jutustava lause lõpus on **punkt.**

Küsilause lõpus on **küsimärk.**

Käsk-, hüüd- ja soovlause lõpus on **hüüumärk.**

14. Harjutus. Jätkata alatud pala kahekõnena nii, et selles esineks jutustavaid, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauseid! Lause lõpus asetsev kirjavahemärk kirjutada silmapaistvalt!

Kahekõne.

Saima jõuab koolist koju. Ta juurde jookseb Ene, kes veel koolis ei käi.

E n e:

S a i m a:

4. Liitsõnad.

15. Ülesanne. Vaadelda lausetes jämendatult trükitud sõnu!

1. Pliidil olid pann ja koogid .	Pliidil olid pannkoogid .
2. Valasin tindi pudelisse (<i>kaks asja: tint ja pudel</i>).	Valasin tindipudelisse (<i>üks asi</i>) vett.
3. Post jõudis kohale. Mulle oli kaart . Sellel oli ilus pilt .	Saatsin onule piltpostkaardi .
4. Vesi oli hall .	Temal on vesihall palitu.

Kaks või kolm sõna koos võivad moodustada uue sõna, millel on hoopis uus tähendus. Mitmest sõnast moodustatud sõnu nimetatakse **liitsõnadeks**.

Meelespidamiseks.

Kirjutatakse l a h k u:

Kirjutatakse k o k k u liit-
sõnana:

esmaspäev, teisipäev, pööripäev jne.

septembrikuu, oktoobrikuu jne.
emakeel

venekeelne, eestikeelne jne.

maateadus, ajalugu, tööõpetus

eesti keel

vene keel

matemaatika õpetaja	seltsimees
eesti keele õpetaja	laulmisõpetaja
geomeetria tund, vene keele tund	vahetund, võimlemistund
matemaatika õpik, eesti keele õpik	õpperaamat
kirjalik töö	klassitöö, kodutöö
vigade parandus	
õpetajate tuba	

16. Ulesanne. Väljendada antud liitsõnad liitsõnadega! Anda seletus, mispärast tuleb viimaseid kõnelemisel või kirjutamisel eelistada!

Kalamees, sõjariist, silmapilk, surnukeha, loomusund, pailaps, surnuaed, haigemaja, vaenelaps, suvitusmaja, pealuu, otsaesine, kuritegu, suurendusklaas, unenägu, meelega, kallivara, arstirohi, viivitusmaks.

N ä i d i s:

Ühe ning sama tähendusega sõnad.

Kalamees = kalur

sõjariist = relv jne.

17. Harjutus. Tarvitada eelmise ülesande liitsõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla!

18. Harjutus. Kirjutada vähemalt 20 niisuguse asja või eseme nime, mille nimi on liitsõnaline! Näidata, mis sugustest sõnadest liitsõna on moodustatud!

Näidis:

Liitsõnad.

koolimaja = *kooli* + *maja*.

19. **Harjutus.** Koostada oma koolielust 15 niisugust lauset, kus esineb rohkesti mitmesuguseid liitsõnu! Liitsõnadele tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Liitsõnadega lauseid.*

5. Sõnade algvorm.

20. **Ülesanne.** Lugeda järgmisi lauseid ja vaadelda jämendatult trükitud sõnade lõpet!

1. Kolhoosis **künti** traktoriga. 2. **Künna** siin sügavamalt!
3. Ma **künnaksin** veel, kuid hobused on väsinud. 4. Traktorist **kündis** täna viimast põldu. 5. Miks peab põldusid sügisel **kündma**?

1. **Töölistele** anti täita vastutusrikas ülesanne. 2. Kõik **töölised** ületasid iga päev norme. 3. Eeskujulikku **töölist** au-
tasustati 500 rublaga. 4. Vana **tööline** õpetas noori.

Paljusid sõnu tarvitame lausetes mitmesugustes muudetes, nii kuidas lause mõte seda nõuab. Sõnade õigesti kirjutamiseks on sageli vaja teada, missugune on sõna algvorm.

Tegevust näitavate sõnade algvorm on **-ma** lõpuga. **ma**-algvorm vastab küsimusele **mida tegema?**
Käänduvate sõnade juures leiame algvormi siis, kui asetame sõna **ainsuse nimetavasse**.

Tuletada meelde, kuidas nimetatakse teisiti tegevust näitavate sõnade **ma**-algvormi?

21. Harjutus. Leida harvendatult trükitud muutuvate sõnade algvorm!

1. «Nagu otsustasime, vaatleme tänasel koondusel vihikuid,» tuletab salgajuht Tiina meile meelde tänase koonduse tähtsamat punkti.

2. Igaüks asetab oma vihikud lauale ja koos Tiinaga hakkame neid vaatlema.

3. Valli vihikud on kõik varustatud kattepaperiga, puhtad, tööd on kirjutatud korraliku käekirjaga, nõutavate sise- ja välisäärtega, tähistatud kuupäevadega.

4. Enamik töid on hinnatud viitega, leidub ainult üksikuid neljasid. 5. Kolmesid ei leia me ühtegi.

6. «Võtke Valli vihikutest eeskuju,» ütleb salgajuht. 7. «Leian, et sääraseid peavad olema kõikide pioneeride vihikud.»

8. Nii vaatleme ühiselt läbi igaühe vihikud. 9. Näitame, milles on puudusi, ja arutleme, kuidas neid kõrvaldada. 10. Otsustame kohe asuda leitud puuduste kõrvaldamisele ja ühe kuu pärast korraldada uuesti vihikute ülevaatuse.

11. Pioneeri vihikud peavad olema eeskujulikud.

Näidis:

Sõnade algvorm.

Tegevust näitavad sõnad.		Käänduvad sõnad.	
Muutes:	Alg- vormis: (mida te- gema?)	Muutes:	Alg vormis: (ainsuse nimetav — kes? mis? missugune? mitu?)
<i>otsustasime</i>	<i>otsustama</i>	<i>tänasel</i> <i>vihikuid</i> <i>meile</i>	<i>tänane</i> <i>vihik</i> <i>meie</i>

6. Täht ja häälik.

22. **Harjutus.** Kirjutada lugemikust õpetaja määramisel 4 lauset, kusjuures siduda tähti sõnades sidekriipsuga! Iga sõna järele märkida sulgudesse tähtede arv sõnas!

Näidis:

Tähtede arv sõnades.

S-e-p-t-e-m-b-r-i (9) k-e-s-k-p-a-i-k (8) ...

Millest koosneb aga sõna kõneldes? Hääldata üksikuid sõnu! Sõnade hääldamisel (kõnelemisel, kuuldavalt lugemisel) on kuulda häälikuid.

Tähti näeme, kirjutame.

Häälikuid hääldame, kuuleme.

Kirjutatud sõna koosneb tähtedest.

Hääldatud sõna koosneb häälikutest.

23. **Harjutus.** Leida, mitu tähte ja häälikut on sõnades: *kodu, õpilane, aasta, kott, õppis, kellale, aega*, ja valida ise sõnu määramiseks! Töö teha näidise eeskujul tabelina!

Näidis:

Tähtede ja häälikute arv sõnades.

Sõna	Tähtede arv	Häälikute arv
<i>kirjut</i>	8	8
<i>hääld</i>	7	6
<i>täht</i>	5	5

Täht *h* sõna algul.

24. **Ülesanne.** Õppida tundma tabelis antud sõnade tähendust! Kasutada neid lausete koostamisel!

Sõna algab <i>h</i> -ga	Sõna ei alga <i>h</i> -ga
h allikas (halli värvi)	allikas (läte)
h aru (nõõril)	aru (mõistus)
h ais (halb lõhn)	ais (vankril)
h ale (kurb)	ale (uudismaa tegemisel tehtav kütis)
h agu (raiutud oksad)	agu (koit)
h ind (asjal)	ind (vaimustus)
h irv (loom)	irv (pilge)
h ajus (läks laiali)	ajus (peaajus)
h eide (vise)	eide (vana naise)
h ernes	oigama
h ani	uluma

25. Hoiatav etteütlus.

Hommikul.

1. Agu helendas eredalt idas. 2. Algas hommik. 3. Hall udu hajus. 4. Harvas haavikus hakkas üksik lind haledasti häälitsema. 5. Alemaalt tõi tuuleil hooкупа isesugust haisu. 6. Kusagil haukus koer ja hakkas siis uluma.

7. Eit avas ukse irvakile, haigutas, heitis uudishimuliku pilgu hõõguvale taevale, pidas hetke aru ja läks siis hagu tooma. 8. Võttis hunnikust hulga oksid ja kadus tupp. 9. Siis tuli ämbriga, laskis hurtsikust haned õuele ja viis allikast vett. 10. Varsti hakkas unkast tõusma hallikat suitsu.

Alemaa — põletamise teel saadud uudismaa.

ungas — katuseharja-alune auk hoone otsas.

7. Tähestik.

Tähti me loendame kindlas järjekorras.

Kindlas järjekorras esitatud tähti nimetatakse **tähestikuks**.

Tähtede järjekord eesti tähestikus on järgmine:

a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, õ, ä, ö, ü.

Märkus: Peale nende tähtede esineb teistest keeltest võetud sõnades veel tähti: f, š, z, ž, c, č, (-tš) ja muid.

Iga täht esineb kahel kujul: suur- ja väiketähena.

26. Harjutus. Kirjutada tähestikulises järjekorras suur- ja väiketähed!

Näidis: A, a B, b D, d jne.

Tähestikus loeme tähti järgnevalt:

a, b(e), d(e), e, g(e), h(a), i, j(ot), k(a), (e)l, (e)m, (e)n, o, p(e),
(e)r, (e)s, t(e), u, v(e), õ, ä, ö, ü.

27. Ülesanne. Vaadelda, missuguste tähtede lugemisel tarvitatakse abiks teisi häälikuid! Õppida tähestik pähe!

28. Ülesanne. a) Kirjutada vihikusse teistest keeltest võetud sõnu, mis algavad **b, d** või **g**-ga, ja anda nendele kirjalik seletus (lugemiku sõnaseletuste eeskujul)!

Näidis: beebi = lapsuke; brigaad = töölisrühm; bolševik = enamlane; daatum = kuupäev; detsember = aasta viimane kuu; gaas = õhutaoline aine; geograafia = maa-teadus jne.

b) Kuulata tähelepanelikult, kuidas õpetaja allpool antud sõnades loeb tähti **f, š, z, ž, c, č**, lugeda ise neid sõnu ja kirjutada nad ühes nende tähendustega vihikusse!

fakt, telefon, telegraaf, film, foto, front, bolševik, šeff, šokolaad, dušš, zoologia, žilet, žurnaal, dežuur, Celsius, Petrozavodsk, Čapek (nimi), Tšehhoslovakkia.

8. Suur- ja väiketähtede kasutamine.

29. Ülesanne. Koostada oma klassi õpilaste nimestik tähestikulises järjekorras! Enne koostamisele asumist uurida näidiseist, kuidas seda teha!

Näidis:

Meie klassi õpilaste nimestik.

1. Arumäe, Heino	5. Ennisto, Aili
2. Belõi, Sergei	6. Ennisto, Ülo
3. Eelmäe, Toivo	7. Harju, Jaak
4. Eensoo, Helju	8. Harju, Jaan

jne.

Kui perekonnanimedel on ühesugused esimesed tähed, järjestatakse nad teiste tähtede järgi. Kui teised tähed on ka ühesugused, siis järjestatakse kolmandate tähtede järgi jne. Kui perekonnanimed on ühesugused, järjestatakse nad eesnime tähtede järgi.

30. Ulesanne. Vaadelda nime de kirjutamist!

Anni, Heino Nõmmik, Arumaa, Eevi Mihkli t.;

Muri, Päitsik, Miitsu, Miira;

Liiva küla, Raja küla;

Martna vald, Rapla vald, Võru vald;

Tallinn, Tartu, Viljandi, Võru (linn);

Viru tänav, Ole tänav, Narva maantee;

Ülemiste järv, Võrtsjärv, Kasari jõgi, Emajõgi;

Vormsi saar, Naissaar, Ebavere mägi, Munamägi;

Hanila 7-klassiline Kool, Tallinna 8. Keskkool, Tartu Riiklik

Ülikool, Haapsalu Tarbijate Kooperatiiv;

«Säde», «Noorte Hääl», «Pioneer», «Stalinlik Noorus», «Sirp ja Vasar», «Pilt ja Sõna» — *ajalehed ja ajakirjad*;

«Kalevipoeg», «Tasuja», «Timur ja tema meeskond»,

«Polgu poeg» — *raamatud*;

Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ehk Eesti NSV ehk ENSV, Põhja-Ameerika Ühendriigid, Poola.

31. Harjutus. Kirjutada vähemalt 15 lauset, kus esineb rohkesti inimeste, loomade, külade, kolhooside, valdade, jõgede, järvede, mägede, linnade, tänavate, asutiste, ajakirjade, ajalehtede, raamatute jne. nimesid! Kõik suurtähed kirjutada värviliselt või tõmmata joon alla!

* **32. Ülesanne.** Vaadelda näidist ja muid raamatute kaantele trükitud pealkirju! Missuguseid tähti on seal tarvitatud? Jälgida kirjavahemärke raamatute pealkirjades!

Näidis:

J. SEILENTAL
EMAKEELE LUGEMIK
IV KLASSILE

* **33. Ülesanne.** Vaadelda ajalehtedes ning raamatuis esinevaid pealkirju! Missuguseid tähti neis on tarvitatud? Jälgida kirjavahemärke neis pealkirjades!

34. Ülesanne. Missuguseid loosungeid on meie koolis? Kas need on koostatud suur- ja väiketähtedest või ainult suurtähtedest? Jälgida kirjavahemärke kooli ja näidises esitatud loosungil! Kirjutada vihikusse mõni loosung!

Näidis:

ÖPPIDA, ÖPPIDA, ÖPPIDA!

LENIN

***35. Ülesanne.** Kas kooli nimetus meie koolisildil on suur- ja väiketähtedest või ainult suurtähtedest? Vaadelda, missuguseid kirjavahemärke on meie kooli ja näidises esitatud sil-

dil tarvitatud! Valmistada joonistustunnis naaberkooli nimetusega sildi kavand!

Näidis:

METSKÜLA
SEITSMEKLASSILINE KOOL

Tähele panna! Suurele *t*-le (I) ja *j*-le (J) ei tehta kunagi pead otsa!

9. Täis- ja kaashäälikud.

36. Ülesanne. Hääldata kõiki häälikuid tähestikulises järjekorras! Lugeda kõik tähed nende nimedega tähestikulises järjekorras! Meenutada, missuguseid häälikuid nimetatakse täishäälikuteks, missuguseid kaashäälikuteks! Miks neid nii nimetatakse?

Täishäälikud on: a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü.
Kõik muud häälikud on kaashäälikud.

37. Harjutus täishäälikute määramiseks. Kirjutada luuletus «Noorusjõud» vihikusse! Täishäälikutele tõmmata joon alla!

Noorusjõud.

Meie noorusjõudu oota,
sünnimaa ja võimas Liit!
Elu uus on meile loota,
meie teha tulevik.

Meie kätest kerkib tehas,
viljarikkaks muutub muld.

Tervet vaimu terves kehas,
vaimustavat võitlustud!

Saame murdumatuks tüveks,
kui on tormis koduõu.
Isamaa ja rahva hüveks
pühendame noorusjõu!

(Paul Rummo)

10. Helilised ja helitud häälikud.

38. Ülesanne.

Hoida kätt kõrisõlmel ja hääldada selgesti ja kõvasti tähestikulises järjekorras kõiki häälikuid! Missuguste häälikute hääldamisel on tunda värisemist? Suruda käed tugevasti kõrvadele ja kuulata, missuguste häälikute hääldamisel on kuulda kõminat peas.

Neid häälikuid, mida saame helisevalt, kõlavalt hääldada (kõik täishäälikud — a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü ja kaashäälikud j, l, m, n, r, v), nimetatakse helilisteks häälikuteks. Teisi (b, d, g, p, t, k, s, h) nimetatakse helituteks häälikuteks.

39. Harjutus heliliste häälikute määramiseks. Kirjutada järgmine luuletus vihikusse! Helilisi häälikuid märkivaile tähtedele tõmmata joon alla!

Helise, helise, ilma,
kõmise, kõmise, kõrbe,
hüüa vastu, hiisi suuri,
laula vastu, iaasi laia,
kuku vastu, kuusemetsa,

paugu vastu, palgimetsa,
minu hea hääle vastu,
lahedama laulu vastu,
viledama viisi vastu,
kumedama kurgu vastu.

(Rahvalaul)

Kõrb — laas, põline suur mets.

11. Millal kirjutame liite **-ki**, millal **-gi**.

40. Ülesanne. Vaadelda järgmisest tabelist, missuguste häälikute järel kirjutatakse liide **-ki**, missuguste järel **-gi**!

Helitute häälikutega lõppevad sõnad	Heliliste häälikutega lõppevad sõnad
rajab + ki = raj abki	mina + gi = min agi
tööd + ki = tööd ki	eile + gi = eile gi
aeg + ki = aeg ki	savi + gi = sav igi
aitäh + ki = aitäh ki	hommikul + gi = hommikul gi
luuk + ki = luuk ki	null + gi = null gi
lukk + ki = luk kki	kuum + gi = kuumb gi
hommik + ki = hommik ki	kumm + gi = kumb gi
kanep + ki = kanep ki	õpin + gi = õping gi
sepp + ki = sepp ki	konn + gi = konn gi
seisis + ki = seisis ki	soo + gi = soo gi
püss + ki = püss ki	suur + gi = suurb gi
ülevalt + ki = ülevalt ki	vurr + gi = vurr gi
rätt + ki = rätt ki	kaev + gi = kaev gi
	puu + gi = puu gi
	jää + gi = jää gi
	töö + gi = töö gi
	süü + gi = süü gi

41. Ülesanne. Koostada antud näidete eeskujul tabel teiste sõnadega! Sõnade helituid lõpphäälikuid märkivatele tähtedele tõmmata üks, helilisi märkivaile kaks joont alla! Liide **-ki** kirjutada üht, liide **-gi** aga teist värvi!

k, p, t, g, b, d, s ja h (helitute häälikute) järel kirjutame liite **-ki**, mujal alati liite **-gi**.

Sõna ise liite -ki või -gi juurdetulekul ei muutu.

42. Harjutus. Õppida järgmisi lauseid õigesti lugema ja kirjutada vihikusse need laused, kus esineb sõnu liitega **-ki** või **-gi!** Liide **-ki** kirjutada üht, liide **-gi** teist värvi ja tõmmata neile sõnadele, kus liide esineb, joon alla!

1. Ohuke jäägi oli loikudele tekkinud. 2. Ema pani söögi keldrisse. 3. Meiegi maa ei ole rauamaagi leiukohtadeta. 4. Maagi põrus, kui tank sõitis. 5. Jalaluugi sai vigastada, kui jalg jäi luugi vahele. 6. Vanasti uskusid inimesed puugi olemasolu. 7. Torm oli nii tugev, et murdis õues suure puugi pooleks. 8. Ta oli unustanud ilusa kaelakeegi lauale. 9. Piigi ots on terav. 10. Üks kammi piigi oli murdunud. 11. Pallgi ununes palgi juurde. 12. Panngi mahtus kappi. 13. Ma otsin uusi sukki, kuna sukki läks kukkumisel katki. 14. Priit joonestas hulga nurki. 15. Karbi nurkki oli lahti. 16. Ses metsas on palju kuuski. 17. Kuuski toodi tupp. 18. Ootasin emalt pakki. 19. Tammepakki ei jõudnud säärastele hoopidele vastu panna.

43. Ülesanne. Raamatki asemel võime ütelda **ka raamat** või **isegi raamat**. Lugeda eelmist harjutust nii, et seal ei esi- neks liiteid **-ki** ega **-gi**, ja seletada, kuidas see lause mõtet muudab!

44. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele liide **-ki** või **-gi!** Liitele eelnevale tähele tõmmata joon alla! Peal- kirjaks:

Liide -ki ja -gi.

I.

1. Suure rõõmuga unustas laps aitäh— ütlemata. 2. Hai-gele tundus suhkur— kibedana. 3. Kass— ronis ahju otsast alla. 4. Täna võib veel vihma— tulla. 5. Kui— ta oli väsi-nud, aitas ta siis— isal puid saagida. 6. Vanaaegne rüü— oli hästi säilinud. 7. Nii see ülesanne tuleb— lahendada. 8. Poi-sid ei leidnud kuskilt— sobivat latti. 9. Kirjutamisest oli näpp— tindine. 10. Kurjalt lausutud nõõ— ei mõjunud väsi-nud hobusele. 11. Öö— võeti päevale lisaks, et jõuda tööga tähtjaks valmis. 12. Kuu— oli vahepeal loojunud. 13. Pala-vusest oli kanal nokk— lahti. 14. Selle— loo esitas ta meis-terlikult. 15. Emal— ei olnud säärast värvi lappi. 16. Mõni siig— oli võrku sattunud.

II.

1. Aednik— katkestas hetkeks töö ja tuli võistlust vaatama. 2. Nii on— kõige õigem. 3. Selle kohta ei lausunud kumb— sõna—. 4. Mul ei olnud säärast mõtet—. 5. Lapsed tegid— ema nõuande järgi. 6. Tööhooaeg— oli nüüd teistsugune. 7. Sageli võib väiksem— hooletus tuua suure õnnetuse. 8. See töö jääb— homseks. 9. Tüdrukud— aitasid poistel vett kanda. 10. Kraav— ei jõudnud seda veehulka ära juhtida. 11. Ühe-le— ei avaldatud laitust. 12. Merelained— on inimene mõist-nud rakendada enese teenistusse. 13. Mida— ei jäetud tege-mata. 14. Onu tuli— meile külla. 15. Ta ei avaldanud sala-dust kellele—. 16. Ma ei saa siis— teile külla tulla. 17. Sall— oli kukkumisest porine. 18. Kokk— ei teadnud selle kohta midagi öelda.

12. Silbitamine.

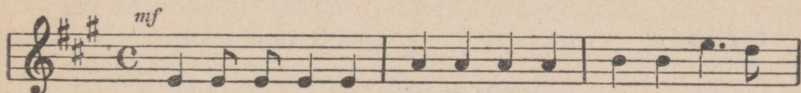
45. Ulesanne. Laulda eesti rahvalaulu «K u k u s a, k ä g u !», rõhutades iga nooti ja pidades iga noodi järel väi-kest pausi!

Kuku sa, kägu!

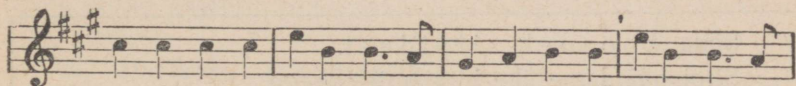
(„Kalevipojast“.)

Ruttu

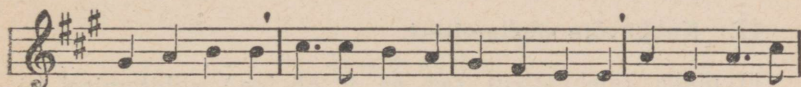
Eesti rahvaviis

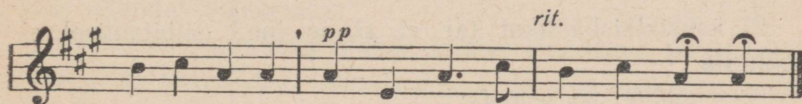
1. Ku - ku sa, kä - gu, kul - da - lin - du, hää - lit - se - le,

hõ - be - nok - ka, ku - ku mei - le kuu - lu - tu - si, hää - lit - se - le

il - mu - tu - si, vee - re - te - le lau - lu - va - ra, ket - ra kuu - lu -

tu - se - lõn - ga, ku - ju kau - nist a - ja - kan - gast!

2.

3.

Kui sa ei kuku, kukun ise,
pajatelen, pardikene,
lasen luige laulusida,
seitsmekordseid sõnumida,
vanast ajast veeremaie,
kuldsest ajast kuuldumaie,
iluajast heljumaie!

Üks aga sõnum hülge suusta,
teine lainte tütterilta,
kolmas rannakaljudelta,
neljas näkineidudelta,
viies vete-emandalta,
kuues kuude kudujalta,
seitsmes saare taadilt, eidelt!

46. Harjutus. Kirjutada laulu «K u k u s a, k ä g u!» sõnad vihikusse ja tõmmata püstkriips iga sõnaosa või sõna eraldamiseks, mis laulmisel langeb ühele noodile!

N ä i d i s.

Silbitamine.

Ku|ku| sa,| k ä|gu,| kul|da|lin|du,|

Sõna koosneb silpidest.

Silpi hääldame ühe hingamistõukega.

Eriti selgesti kuuleme silpe laulmisel.

47. Kokkuvõtte silbitamisest.

1) pikka täishäälikut (aa, ee, ii, öö jne.) silbitamisel ei poolitata:

hää|ltt|sē|len, vii|es

2) kaksiktäishäälikut (ae, ei, ai, oe jne.) silbitamisel ei poolitata:

mei|le, vee|re|mai|e

3) üksik kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi:

ku|ku, sō|nu|mi|da, i|lu|a|jast

4) kahest või enamast kõrvutiseisvast kaashäälikust kuulub viimane järgmisse silpi:

ket|ra, hül|ge, seits|mes, kuld|set, kolks|ti!

5) silp võib koosneda ka ühest tähest (täishäälikust):

a|ga — sest üksik kaashäälik täishäälikute vahel (-g-) kuulub järgmisse silpi,

nei|u|del|ta — sest kaksiktäishäälikut (-ei-) ei poolitata ja üksik kaashäälik täishäälikute vahel (-d-) kuulub järgmisse silpi;

6) liitsõnades (*kulda + lindu = kuldalindu, ilu + ajast = iluajast* jne.) silbitatakse iga sõna eraldi:

kul|da | lin|du, i|lu | a|jast, seits|me | kord|seid

* 48. **Harjutus.** Kirjutada mingi pala vihikusse ja eraldada silbid püstkriipsudega!

49. **Harjutus.** Kirjutada järgnev pala vihikusse ja eraldada silbid püstkriipsudega! Raskete sõnade juures võtta abiks laulmine. Pealkirjaks: *Silbitamine.*

5. salk võitis.

Meie malev võttis oma tööplaani raamatute kogumise kolhoosidele. Otsustasime anda väikese raamatukogu kingituseks «Ranna» kolhoosile.

Arutasime igas salgas läbi, kuidas oma kava kõige paremini ellu rakendada. Otsustasime seda teha salkadevahelise võistluse korras.

Asusime tegevusse. Esimese nädala jooksul jõudis meie salk teistest kaugele ette. Kuid meie ja kogu maleva üllatuseks saavutas esikoha 2. rühma 5. salk (salgajuht Malle Sepling), kes määratud tähtpäevaks kogus 59 teost.

Ühtekokku kogus malev üle 200 väärtusliku raamatu.

*50. **Harjutus.** Meenutada ise ja otsida lugemikust vähemalt 6 sõna, kus esineb:

- 1) ühetäheline silp sõna algul!
- 2) ühetäheline silp sõna lõpus!

- 3) ühetäheline silp sõna keskel!
 4) täishäälikuga algav silp sõna sees!

Tõmmata niisugustele silpidele joon alla!

51. Harjutus. Määrata silpide arv mingis ajalehe kirjutises (10 lauset!) ja kirjutada pliitsiga iga sõna kohale, mitmesilbiline see on!

13. Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik.

52. Ülesanne. Hääldata peeglisse vaadates järgmisi sõnu ja jälgida huulte «torus»-hoidmise kestust (v ä l t u s t) jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute hääldamise juures!

p u r i	p u u r i (ots)	(pane) p u u r i
m ü r i n	m ü ü r i n	(kõrget) m ü ü r i

53. Ülesanne. Võrrelda kuulmise järgi tabelis jämendatult trükitud täishäälikute hääldamispikkust!

Lühike täishäälik (hääldata lühidalt)	Pikk täishäälik (hääldata pikalt)	Ülipikk täishäälik (hääldata v ä g a pikalt)
Pada pandi tulele.	Ma käisin laadal.	Tegin pildile uut raami.
Ema ketrab.	Mu õe nimi on Teele.	Vesi hakkas keema.
Pipar on kibe.	Liida need arvud!	Kas sa oled näinud minu viili?
Kas isa on kodu?	Ära noomi teda!	Jõudsin õigeks ajaks kooli.

Lühike täishäälik (hääldame lühidalt)	Pikk täishäälik (hääldame pikalt)	Ülipikk täishäälik (hääldame väga pikalt)
Puri paisus tuules.	Varblased lendasid kuldnoka puuri ümbes.	Pane jänesed puuri!
Kõva pliatsiga on hea joonestada.	Aia nurgas kasvas sirelipõõsas.	Lind laulis põõsas.
Ära tee kära!	Käärid olid nürid.	Anna kääre!
Tal on tugev kõha.	Nööri ots vedeles põrandal.	Töö kiidab tegijat.
Rühi kiiresti edasi!	Kari sõi küüni juures.	Kass tõmbas selja küüru.

Täishäälikuid hääldame sõnades vahel lühidalt, vahel pikalt, vahel koguni väga pikalt, venitades. Kui hääliku hääldamine vältab (kestab) lühikest aega, siis ütleme, et häälik on **I vältes**. Kui hääldamine vältab pikemat aega, siis on häälik **II vältes**. Hääliku ülipika hääldamise korral ütleme, et häälik on **III vältes**.

54. Ülesanne. Lugeda järgnevad laused hoolikalt hääldades! Jälgida eriti jämendatult trükitud häälikute vältust!

1. Vabriku ehitamisel töötas sada müürseppa. 2. Ma tahan saada tööde käigust uusi andmeid. 3. Saada mehed klaasi järele! 4. Mees keris traati. 5. Autojuht keeras auto laojuurde. 6. Tuulekeeris lõhkus pooleli oleva katuse. 7. Lisa segule tublisti liiva juurde! 8. Selle liiva segame tsemendi hulka. 9. Inetu majalogu asemele ehitati viiekordne maja.

10. Krohvimattide valmistamiseks kasutati roogu. 11. Ta loogu kiiresti uus kavand! 12. Lisa liimvärvile kuuma vett juurde! 13. Loodame ehituse lõpetada kuu aega enne täht-aega. 14. Ehitusplatsi tulede kuma paistis kaugele. 15. Lõpetage täna võre kohaleasetamine! 16. Seda seina läbib kolm lõõri. 17. Lõpetasime lõõri ehitamise. 18. Teritasin pleki-kääre. 19. Lükka käru kuuri! 20. Määri palkide otstele tublisti tõrva! 21. Löö tugevamini! 22. Elektrivool andis mehele tugeva löögi. 23. Mis lödi see siin on? 24. See kirves on nüri. 25. Homme hakkame müüre ehitama. 26. Müüri ladumine edenes kiiresti.

55. Harjutus. Asetada eelmises harjutuses jämendatult trükitud tähtedega sõnad järgnevasse tabelisse! Sellele täishäälikule, mille hääldamispikkust (väldet) vaadeldakse, tõmmata joon alla! Et osata vahet teha täishääliku II ja III välte vahel, lisada sulgudes juurde vajalik sõna lausest!

Täishäälikute välted.

Lühike täishäälik I välde	Pikk täishäälik II välde	Ülipikk täishäälik III välde
sada	saada (mehed)	(tahan) saada

Lühike (I vältes) täishäälik kirjutatakse ühe tähega (a, e, i jne.).

Pikk (II vältes) ja ülipikk (III vältes) täishäälik kirjutatakse kahe tähega (aa, ee, ii jne.).

Täishääliku II ja III väldet saab eraldada ainult kuulmise järgi.

56. **Harjutus.** Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav! Sõna järele märkida, mitmendas vältes see täishäälik on!

1. Õpilane ei tohi igasugust ko?li ko?li tuua. 2. Ku?ri koer jooksis ku?ri ukse ju?rde ja hüppas ku?ri. 3. Sa?ma mees tahtis uuesti sa?da sa?da rubla. 4. Lapsed tegid kä?ruga õuel mitu ti?ru ja kä?ru. 5. Si?lu oma palitu si?lu! 6. Sadamas seisis su?r lo?di. 7. Ko?lis lo?di malering. 8. Küll tu?li nü?d tu?li! 9. To?re, et Mall jõi ühe to?re mu?na. 10. Igaüks ei sö? to?rest muna. 11. Ke?da isa õpetab? 12. Ke?da meile ne?li ka?li! 13. «Jä?me siia!» ütles üks jä?me hä?l rahva hulga. 14. Kass tõmbas mü?ra ku?ldes selja kü?ru. 15. Lo?di otsas ri?pub tinapomm. 16. Võ?ras me?s u?ris kaua pu? võ?ra. 17. Tu?le tu?leveski ju?rde! 18. Metsa kohal te?gi jõgi su?re kä?ru. 19. Mi?na on mi?nu hea sõber.

N ä i d i s:

Täishäälikute veldete määramine.

Õpilane ei tohi igasugust koli (I) kooli (III) tuua.

57. **Harjutus.** Otsida lugemikust järgmistele sõnadele lisaks veel pika ja ülipika täishäälikuga sõnu ja näidata püstkriipsuga, kust kohast neid võib poolitada! Pikale ja ülipikale täishäälikule tõmmata loogake alla!

Määrasin, sööda, eesel, kuuse, pliiatsi, maa, koolis, hõõruma, haab, meeter, eemal, koobastesse, kuu, klaasis, pioneer, rõõmus, kriips, oktoober, häälikule, soo, raamatuid, liit, joonistus, töötama, kaardil, pastoraal, poolitama, Poola.

Näidis:

Sõnade poolitamine.

Müu|ra|sin, söo|da, ...

Pikka ja ülipikka täishäälikut ei poolitata.

58. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnu! Mitmesilbilised need on? Millega need lõpevad? Mitmendas vältes on nende lõpptäishäälik? Kirjutada sõrendatult trükitud sõnad välja! Lõpptäishäälikule tõmmata joon alla! Pealkirjaks: **Keeleline vaatlus.**

1. Müü see vöö ära ning koo enesele uus! 2. Löö puu nii pooleks! 3. Vii too tool lee suu juurde! 4. Söö veidi meekooki ning tee siis töö valmis! 5. Jah, Arvo seisis vee ääres roo sees. 6. Jää meile kuni selle kuu lõpuni! 7. Tee ääres on hea maa. 8. Saa aru, et sinu süü läbi rikkusin selle vanaaegse rüü! 9. Vii luu koera kätte! 10. Too see kee siia! 11. Kuulsin hoopis muu loo. 12. Ree suure hoo tõttu juhtuski õnnetus. 13. Too tee lauale ning söö meiega õhtust! 14. Joo veel piima! 15. Püü võttis rao noka vahele.

püü — lind,

Täishäälikuga lõppevates ühesilbilistes sõnades on täishäälik **ülipikk**.

14. Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk täishäälik märgitakse ühekordse tähega.

59. Harjutus. Jätkata järgmiste sõnade lühendatud vormide moodustamist!

m(in)a = ma	sinu =
sina =	meie =
tema =	teie =
minu =	nemad =

60. Et õigesti kirjutada, peab teadma järgmiste sõnade tähendust:

ma = mina	maa (maapind)
sa = sina	saa! (sõnast «saama»)
ta = tema	_____
mu = minu	muu (mõni teine)
su = sinu	suu (kehaosa)
me = meie (kes?)	mee (sõnast «mesi»)
te = teie (kes?)	tee (jook, maantee)
nad = nemad	_____
ja (siduv sõna)	jaa = jah
ju (juba)	_____
va (vana)	_____
ka	_____
do	_____
re	ree (sõnast «regi»)
mi	_____
fa	_____
la	_____
si	_____

Mitmesilbilised need sõnad on?

61. Harjutus. Moodustada nii palju lauseid, et neis esineksid vähemalt üks kord nr. 60 toodud ühesilbilised sõnad, mil-

les ülipikk täishäälik kirjutatakse ühekordse tähega, ja neile hääldamiselt sarnased sõnad! Lauseis tõmmata nendele sõnadele joon alla!

N ä i d i s:

Ühesilbiliste sõnade kirjutamine.

Ma ei saa su jutust aru.

15. Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik.

62. Ülesanne. Hääldada peeglisse vaadates järgmisi sõnu ja jälgida huulte sulgumise kestust (v ä l t u s t) jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute hääldamise juures!

k a m a	(ühe) k a m m i	(kaks) k a m m i
k a b i	k a p i	k a p p i

63. Ülesanne. Võrrelda kuulmise järgi tabelis jämendatult trükitud kaashäälikute hääldamispikkust!

Kaashäälikute välted.

Lühike kaashäälik I välde (hääldame lühidalt)	Pikk kaashäälik II välde (hääldame pikalt)	Ülipikk kaashäälik III välde (hääldame väga pikalt)
Täna puhub valituul. Suvel süüakse kama.	Valli äär oli purunenud. Ostsin ühe kammi.	Ehitati uut valli. Ema ostis kaks kammi.

Lühike kaashäälik I välde (hääldame lühidalt)	Pikk kaashäälik II välde (hääldame pikalt)	Ülipikk kaashäälik III välde (hääldame väga pikalt)
Õde söötis kanu.	Võtsin kannu kaasa.	Laual seisis mitu kannu.
Kuri koer haukus.	Sidusin lille varre kepi külge.	Laps ajas huuled torru.
Pese sagedasti käsi!	Kassi silmad hiilgasid.	Meil on kaks kassi.
Ostsin turult jahu.	Malemängus kuningale sihitud tuld nimetatakse šahhiks.	Lusikas kukkus jahhu.
Maja asetses mäe veerul.	_____	Poiss jooksis majja.
Isa tampis savi.	_____	Vajusin sügavale savvi.

64. Ülesanne. Koostada eeltoodud tabeli eeskujul uus tabel!

l, m, n, r, s, h, II ja III vältes kirjutatakse k a h e k o r d s e t ä h e g a.

Nende II ja III väldeid saame eraldada ainult kuulmise abil.

j ja v ei oma II väldeid.

65. Harjutus. Määrata jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute väldeid! Määratavaile häälikuile tõmmata joon alla!

Rännakul.

Sammusime kogu öö sünnapoole, kus asus rinne. Sagedasti jäid vankrid porri ja savvi kinni. Hommikuks käisime siiski

ära kolmkümmend kilomeetrit. Umbes kella kuue ajal jõud-
sime ühte külla. Küla oli vaenlaste poolt maha põletatud.
Ainult üks maja ja rehi olid alles jäänud. Majja asus meie
staap. Rehe võtsime oma alla. Panime püssid rehetarre ja
tegime reheahju tule. Tõin kannuga ojust vett, panin mõne
vabarnavarre sisse ja keetsin teed. Lõikasin pussiga kannikast
leiba, rüüpasin kuuma teed, vahtisin tulle ja tundsin, kuidas
mõnus tunne asus ihhu. Puhastasin siis veidi püssi ja heitsin
pikali savipõrandale, kuhu tassisin õlgi. Väljas kallas vihma,
ahjukeris hõõgas sooja. Uksekünnisel istus korrapidaja, püss
põlvedel. Tõmbasin enese kerra ja tundsin, kuidas unerammes-
tus ligi hiilis. Ei märganudki, kunas vajusin sügavasse unne.

Näidis:

Kaashäälikute välte määramine.

Rännakul.

Sammusime (III) kogu öö...

66. Ülesanne. Vaadelda tabelist häälikute k, p, t kirjuta-
mist I, II ja III vältes!

Kaashäälikute k, p, t välted.

Lühike häälik I välde (hääldame lühidalt)	Pikk häälik II välde (hääldame pikalt)	Ülipikk häälik III välde (hääldame väga pikalt)
Tigu roomas aeg- laselt edasi Kabi kaitseb hobu- se jalga. Ära ole kade!	Pistsin sinna tiku püsti. Pane kapi uks kinni! Tõmba kate alla!	Toosis oli kaks tikku. Panin ülikonna kappi. Ema õmbles klave- rile uue katte.

Kui hääldame lühidalt (**I vältes**), siis kirjutame **g, b, d**.
Pikalt (**II vältes**) hääldades kirjutame **k, p, t**.
Väga pikalt (**III vältes**) hääldamise korral kirjutame
kk, pp, tt.

67. **Harjutus.** Koostada lauseid, kus esineb **k, p, t** I, II ja III vältes! Välde märkida sõna järel sulgudesse! Vaadeldavaile häälikuile tõmmata joon alla!

Näidis:

Harjutus k, p, t väldele.

Agu (I) kukkus (III) pikali (II).

68. **Harjutus.** Määrata jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde!

1. Laps lippas majja. 2. Panin panni kappi. 3. Villu viis villu kedrata. 4. Sammu sada sammu edasi! 5. Venna peni oli pika sabaga. 6. Kass hüppas roti kallale. 7. Lamasin tamme kannu juures. 8. Anna mulle ruttu tükk vatti! 9. Vajutasin vahha raha jäljendi. 10. Mitu rida sa, Lilli, lilli istutasid? 11. Lapp kukukus vanni. 12. Viisin linu linna. 13. Kägu kukukus tammikus. 14. Ära aja lõnga sassi! 15. Kõvva kivvi on raske auku puurida. 16. Purre murdus ja ma kukuksin ojja. 17. Tuba oli jahe. 18. Tegin mitu vurri. 19. Korjasin lilli põlle. 20. Panin vanni ja kapa vette likku.

Näidis:

Kaashäälikute välte määramine.

Laps lippas (III) majja (III).

69. **Harjutus.** Lisada omalt poolt juurde rohkesti samasuguseid sõnapaare, nagu näidises on esitatud! Jämendatult trükitud tähtedele tõmmata joon alla!

Näidis:

Kaashäälik ühesilbiliste sõnade lõpus.

(2+1)

luuk

kool

kaas

(1+2)

luukk

koll

kass

jne.

Ühesilbilistes sõnades kirjutatakse pika ja ülipika täishääliku (aa, ee, uu jne.) järel ühekordne kaashäälik. Lühikese täishääliku (a, e, u jne.) järel kirjutatakse aga kahekordne (ülipikk) kaashäälik.

16. Ühesilbilised sõnad, milles ülipikk kaashäälik märgitakse ühekordse tähega.

70. **Ülesanne.** Kirjutada järgmised sõnad lühendatud kujul! Väljajäetavad tähed asetada sulgudesse!

Minul, sinul, temal, millel, sellel, tollel, selles, tolles.

Näidis:

Lühendatud vormide moodustamine.

m(in)ul = mul.

71. **Ülesanne.** Et õigesti kirjutada, peab teadma kirjutatud sõnade tähendusi. Lugemisel kergendab see lause mõttest arusaamist. Õppida need pähe!

mul = minul

sul = sinul

tal = temal

kel = kellel

mil = millel

sel = sellel

tol = toilel

ses = selles

las = lase

on (sõnast «olema»)

mis? (küsimus)

kus? „

kes? „

kas? „

et (siduv sõna lauseis)

jah = jaa

mull (veemull)

sull-sull! (vee voolamise hääl)

tall (noor lammas; hobuste laut)

kell (ajanäitaja)

sell (endisel ajal: väljaõppinud käsitöoline, kuid veel mitte meister)

toll (pikkusmõõt)

onn (väike hoone)

kuss! (vaigistav hüüe)

kass (koduloom)

72. **Harjutus.** Kirjutada küsimärgi eel seisev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav.

1. Kas? sul? on lambatal?, kel? on must pea? 2. Mul? lendas üks seebimul? lakke. 3. Las? ma viskan kah! 4. Otsin raamatü, mil? olid sinised kaaned. 5. Tol? võrdub umbes 2,4 sentimeetriga. 6. Sel? majal on neli, tol? viis korstnat. 7. Kel? on kel? kaasas? Kas? ses? asjas on jõutud kokkuleppele? 9. Kelle oma on? see onn?? 10. Kes? teab, mis? märk see on??

11. Kas? kas? murdis linnu, kel? oli pikk saba? 12. Sul? tuleb sel? ajal kodus olla! 13. Kus? sa elad? 14. Kus?, ära karju! 15. Sel? valmistas ilusa kapi. 16. Kas? isa teab, et tal? tuleb sel? päeval koosolekule tulla? 17. Las? ma näitan, kus? sul? varesti on? kirjutatud! 18. Kas? tead, mil? viisil pääses kas? sahvri? 19. Mis? kel? on?? 20. Lauda otsa ehitati ruumikas tal?. 21. Laps tegi vannis sul?-sul?.

17. Kordavat.

73. **Harjutus.** M ä ä r a t a järgmistes sõnades jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde ja kirjutada 30 sõna tabelisse! Jämendatult trükitud tähtedele tõmmata joon alla!

Keema, kilu, saada (mulle), seppa, (kukkus) kraavi, luu, lilli, masin, konn, käänas, kapi, lubi, ruttasin, (sõitis) samm, mis, kiigu, hinna, mul, suri, saa!, kivvi, kõtiga, nad, määval, tööline, lugusid, muu, rott, tööd, tulle, ma, kas, kätt, hüüdis, (uue) passi, ratas, kümme, turri, aasta, (kaks) siili, (noore) kassi, vaha, kell, ammu, ja, mõttesse, purre, muhe, onn, (otsin) tassi, (pehmet) kummi, suvi, te, viili (võtit), öösel, mull, tuule, ses, maja, kraavi (ääres), kukke, (oli) valla, kehha, et, tee, kell, öö, sile, tujju, nägu, mil, muna, küürakas, küürus, su.

Näidis:

Häälikute välde määramine.

I välde, lühike häälik	II välde, pikk häälik	III välde, ülipikk häälik
<u>k</u> ilu	sa <u>a</u> da (mulle)	ke <u>e</u> ma se <u>p</u> pa

74. **Harjutus.** Moodustada järgmiste sõnade ainsuse osastav ja mitmuse nimetav ja kasutada neid lauseis!

Osav tüdruk, kõvem pliiats, huvitav töö, valge krae, roosa paber, paksem raamat, tubli meister, pikem õõ, raske ülesanne, hea pea, kirju vöö, painduv puu.

Näidis:

Ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpp.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse osastav keda? mida?	Mitmuse nimetav kes? mis?
<i>osav tüdruk</i>	<i>osavat tüdrukut</i> jne.	<i>osavad tüdrukud</i>

Kõik kiitsid osavat tüdrukut. Mall ja Ene on kudumises osavad tüdrukud.

75. **Harjutus.** Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt!

I.

1. Kel? oli ku?s. 2. «Tõuse, Reet?,» hüüdis mem?. «Lõ?pp unele!» 3. Tek? pealt, pa?r ringutust, rä?tt varnast, seep? kaasa ja? pesema! 4. Siis? ka?mm kätte ja tuk? siledaks! 5. Varsti olid tal?plu?s ja? seelik ül?, punane pioneerirät? kaelas, uus? must põ?ll ees?, sukad-kingad jalas. 6. Laual oot?as juba söök? ja? jo?k: suur? pruun? ko?k, klaas? piima, tü?kk liha, kä?r leiba. 7. Pärast söök?i hal? sal? kaela, ja?kk ülle, tut?müts pähe, ma?pp kätte, pal? tasku ja? kool?i.

1. Ko?l oli tük? maad eem?al. 2. Teel? kordas Reet? mõttes õppetükke. 3. Sel? kombel möödus aeg, mis? kulus kooliminekuks, kasulikult.

4. Reedä kooli jõudes oli kla?ss veel? tühi. 5. La?pp kätte, tahvel puhtaks, mal? kappi, kriit? kohale, to?l paika, lil? kasta — se? oli tal? mõne minuti töö. 6. Varsti jõudsid pärale Mik? ja? Paap?, An? ja? Ju?ss.

7. «Kas? sul? on? pa?ll kaasas?» päris An?.

8. «Jah on?!»

9. «Si?s lähme mängimal»

10. Su?r sa?l rōkkas laste häältest, kuni kõlas kel?. 11. Algasid taas? tunnid.

Taas — jälle.

18. Häälikühendid.

76. Harjutus. Kirjutada luuletus «Noorte laul» viihikuisse! Kōrvutiseisvaile isesuguseile täishäälikuile tõmmata üks, kōrvutiseisvaile isesuguseile kaashäälikuile kaks joont alla!

Oma kätes tulevikku,
kodu saatust hoiaime.
Murehallist minevikust
valgusse viib noorte tee.
Süda kinni kodumullas,
rada hele päiksekullast,
silmis sädelemas ind,
— ehitame, kodu, sind.

Lauldes, töötades ei väsi.
Uljaks, julgeks jääb me rüht.
Avarusse avakäsi
tötates me teame üht: —
meie sangarlikku võitlust,
tulist, tõkkeid murdvat heitlust,
tööd, mis taastada võib kõik,
kroonib peagi õnn ja võit!

(J. Schmuul)

Kõrvutiseisvaid isesuguseid täis- või kaashäälikuid nimetatakse **häälikühendeiks**.

77. **Ülesanne.** Vaadelda järgmisi liitsõnu! Neis ei ole häälikühendeid. Miks?

vana + isa = vanaisa

abi + elu = abielu

lipu + alus = lipualus

nääri + õõ = nääriõõ

ulu + all = uluall

liit + sõna = liitsõna

peal + kiri = pealkiri

küünar + nukk = küünarnukk

koos + kõla = kooskõla

lukk + sepp = lukksepp

kaap + kübar = kaapkübar

Liitsõnades sõnade **liitekohas** asuvad isesugused täis- või kaashäälikud **ei moodusta** häälikühendeid.

78. **Harjutus.** Tõmmata järgmistes liitsõnades sõnade liitekohale püstkriips ja häälikühendeile loogake alla!

Jalgratas, kolmjalg, leeklill, kaitseabinõu, piltpostkaart, kingsepp, kaksteistkümmed, umbsõlm, maantee, tütarlaps, kaasaütlev, merealune, järjekordne, pilmõistatus, hallvalge, eluaegne, täiskuu, talveund, kümneaastane, täishäälik, järjekordselt.

Näidis: *Jalg|ratas,*

19. Kaksiktäishäälikud.

79. **Harjutus.** Tõmmata täishäälikuist koosnevaile häälikühendeile loogake alla!

Aedvilja koristamine.

1. Oli jõudnud aeg kõik aedviljad koristada ja panipaika asetada, sest juba oli olnud öid, millal veidi külmetas.

2. Ühe neljapäeva hommikul asuti seda tööd toimetama.

3. Heino ajas kõige esiteks adraga kartulivaod lahti.

4. Naabrinaine hakkas sealt kartuleid noppima. 5. Öepoeg

Leo asus kaalikaid üles kiskuma ja kapsaid lõikama. 6. Väike

Mait ja Paul korjasid oakaunu sõela sisse. 7. Isa kaevas

auku, kuhu juurviljad paigale panna. 8. Emal oli suur liud

käes ja ta kandis sellega sibulaid sauna kuivama. 9. Keegi ei

seisnud tegevuseta. *10. Isegi koer Irmi käis ringi, otsis igast

nõost hiiri ja haukus aeg-ajalt aida juures näuguvat kassi.

*11. Ainult õeksed Leida ja Saima, kes olid veel väga väike-

sed, istusid õlekool, sõid õunu ja vaatasid teiste toimetusi

pealt. *12. Lõuna ajal käidi oasuppi söömas ja soojendati

veidi lõukal tule paistel külma käes kohmetanud käsi.

*13. Siis rutati jälle aeda töid lõpetama. *14 Kui jõudis õhtu,

oldi aias kõigi töödega valmis.

Näidis:

Täishäälikute ühendite määramine.

Oli jõudnud aeg kõik...

Kahest täishäälikust koosnevat häälik-
ühendit nimetatakse **kaksiktäishäälikuks**.

80. Harjutus kaksiktäishäälikute määramisest. Tõmmata järgmistes lausetes kaksiktäishäälikuile loogake alla! Kaksiktäishäälikule järgnevale kaashäälikule tõmmata joon alla!

1. Võeh, Paul, sul kõik riided vaiku ja tõrvalaike täis!
2. Laev sõitis auru välja ajades kai äärde kaupu laadima.
3. Ma annan teile õunapuu taimi, kui aitate mul aeda auke kaevata.
4. Koer taipas näitamist ja ajas sead sauna juurest lauta.
5. Ta loeb laulu päikesest ja lõokesest.
6. Tee-käija istus kaerapõllu äärde puhkama.
7. Leili aitas rauga trammi.
8. Sa ei kirjuta õigeid lauseid!
9. Poiss uitas paigast paika.
10. Aita kausse aita viia!
11. Hõissa, poisid, tali käes!

*81. Ülesanne. Vaadelda 80-ndast harjutusest, mitu ühe-sugust kaashäälikut kirjutatakse pärast kaksiktäishäälikut!

Kaksiktäishääliku järel kirjutatakse kaashäälik ühekordselt, välja arvatud kaashäälik **s**, mis III vältes kirjutatakse kahekordselt (poiss, kauss jne.).

82. Harjutus. Kirjutada 15 lauset, kus esineb mitmesugustes muudetes sõna **poiss** ja **kauss**! Neile sõnadele tõmmata joon alla!

Näidis:

Lauseid sõnadega «poiss» ja «kauss».

Vätke kauss oli pandud suure kausi sisse.

*83. Harjutus. Moodustada järgmistest sõnadest ainsuse sisseütlev (kellesse? millesse? kuhu?) kääne! Sisseütleva käände lõpp **-sse** kirjutada värviliselt, kaksiktäishäälikule tõmmata loogake alla!

Hea, au, pai, nõu, mai, täi, jõgi, nuga, viga, siga, tõde, käsi, ladu, vagu, tugi, nägu.

Ainsuse sisseütleva õigekirja.

Ainsuse nimetav

kes? mis?

hea

jõgi

käsi

Ainsuse sisseütlev

kellesse? millesse?

heasse

jõkke e. jõesse

kätte e. käesse

Tuletada meelde: miks kirjutame eelmise harjutuse sõna-
des kaksiktäishääliku järel kahekordse kaashääliku (-ss-)?

84. Hoiatav etteütlus.

Kauss läks katki.

Emal läks lauda. Paul jäi üksi tuppa. Ta lõi kas tüki nõori
ja köitis selle roika külge. Roigas oli nüüd hobune.

Paul sõitis roikaga paigast paika, huikas ja hõikas, nii et
tuba kaikus. Sõidul tõukas ta lauda. Laual oli kauss. Kauss
kõikus, kukkus ja purunes.

Nüüd oli poiss nõutu. Kas peita tükid kuhugi auku, nii et
neid ei leita? Ei, see oleks autu. Aga nii ei jäeta teda karista-
mata. Mida teha?

Kui tuli ema, näitas Paul purunenud kaussi ja palus andeks.
Ema paitas Pauli pead ja noomis ainult natuke.

20. Kaashäälikute ühendid.

*Ülesanne. Korrata, millal häälikud moodustavad häälik-
ühendeid (vt. lk. 46)!

85. **Harjutus kaashäälikut e ühendite leidmisele.** Tõmmata järgnevas lausetes kaashäälikuist koosnevaile häälikühendeile loogake alla!

Sügis aias.

Tiigi kalda ümber norutavad viltuvajunud pajud olid lehtedest peaaegu paljad. Nende all kasvavad pähkli-põõsad olid muutunud kollakaiks. Aeg-ajalt langes neilt mõni üliküps pätkel sulpsi! tiiki. Sirgete valgekooreliste kaskede lehed olid päris kuldsed. Vahtrad vankrikuuri nurga kõrval olid kõige uhkemad. Nendel leidus kollast, punast ja rohelist värvi igas varjundis. Ürgsed tammed keldri juures ei olnud veel kuigi palju muutunud. Ainult pisut heledamaks oli läinud nende lehestik. Sammalvaip tamme-de konksukiskunud juurte ümber oli endiselt tumeroheline. Metsviinapuu, mis oli roninud elumaja korstnani, oli veripunane. Kuuskede rühm künkal moodustas kõigele sellele mustjasrohelse tagaseina. Ilus ja värviküllane oli sügisene aed.

Kahest või rohkemast kaashäälikuist koosnevat häälikühendit nimetatakse **kaashäälikut e ühendiks.**

86. **Harjutus.** Valida eelmisest harjutusest poolitamiseks 20 säärast sõna, kus esineb kaashäälikut e ühendeid! Poolitamiskoht sõnades valida nii, et oleks näha, kuidas kaashäälikut e ühendeid poolitatakse! Sõnad jagada rühmadesse selle järgi, mitmest kaashäälikuist kaashäälikut e ühend koosneb!

Poolitamine.

2 kaashäälikut	3 kaashäälikut	4 kaashäälikut	
kal- üm-	lipõõsad sed	pähk- kuld- ti	sulps-
da ber			

Sõna sees olevast kaashäälikute ühendist viiakse poolitamisel **ainult viimane kaashäälik** teisele reale.

87. **Ülesanne.** Kirjutada lugemikust vihikusse vähemalt 20 säärast sõna, milles esineb kaashäälikute ühendeid! Kaashäälikute ühendid eraldada loogakesega! Uurida, mitmekordselt esineb kaashäälikute ühendis iga kaashäälik! Pealkirjaks: *Keeleltne vaatlus.*

88. **Harjutus.** Kirjutada järgmistes sõnades ülipikka kaashäälikut märkiv täht jämendatult! Tõmmata kaashäälikute ühendeile loogake alla! Pealkirjaks: *Ülipikk kaashäälikute ühendeis.*

Kulda, linlane, (oodati) tormi, võtma, andma, piklik, kargas, ronk, muldne, homseks, tundi, ratsa, võtja, kümne, papne, mõtle, jalga, randa, tütre, karja (saatma), kõrsi, kandis (koju).

Kaashäälikute ühendeis kirjutatakse iga kaashäälikut märkiv täht **ühekordselt**, vaatamata sellele, kui pikalt kaashäälikuid hääldatakse.

89. **Harjutus.** Koostada lauseid, kus esineksid järgmised kaashäälikute ühenditega sõnad:

Andma, homme, kulda, tallinlane, kindas, kopli, võtma, piklik, muldne, pind, kõrsi, randa, kargas, papne, laplik, linlane, patja, tundi, kümne, tütre, muldas, kiitma, jätma.

90. **Ülesanne.** Meenutada, millal kirjutatakse liide **-ki**, millal **-gi!** Miks sõnades **pappki**, **narrgi**, **linna**, **vattki** jne. kirjutatakse kahekordsed kaashäälikud?

91. **Mõtlemiseks.** Miks kirjutatakse **allpool**, **lukksepp**, **risttee**, **keskkool**, **pappkarp** jne.? Missuguses harjutuses eespool oli niisugustest sõnadest juttu?

92. **Harjutus.** Kirjutada küsimärgi ees olev täht ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav! Sõnades, milles oli küsimärk, tõmmata kaashäälikute ühendeile loogake alla!

1. Ootan hom?set koolipäeva, sest siis on kak?s tööõpetuse tun?di.
2. Ma teen metal?set tuhatosi.
3. Panin klam?bri kruustan?gide vahele.
4. Val?dur teeb pap?kasti metal?rahade hoidmiseks.
5. Tema ven?d tahab luk?sepaks õppida.
6. See pik?lik pap?ne karp? on ilusasti kaunistatud.
7. Plekist van?gi on meie poiste töö.
8. El?mar tinutas pan?ge.
9. Tunni lõppedes oli praepan?gi valmis.
10. Sep?ki kiitis lat?rauast valmistatud kel?ku.
11. III klassi poisid teevad pus?noatõid.
12. Ol?di kibedasti ametis vitsakim?pude sidumisega.
13. Lillekep?ki tuleb vär?vida!
14. Võta punast vär?vi ja tõm?ba sellega siia paar joont!
15. Linda heegeldab müt?si.
16. Selle kin?da must?ri an?dis mulle vanaema.
17. Vane-mate klasside tüdrukud õm?blesid särk?e.
18. Koolide väl?ja-

panekud äratasid näitusel üldist tähelepanu. 19. Tallinlasi huvitasid eriti maakoolide käsitööd.

Näidis:

Kaashäälikute ühendid.

Ootan homset koolipäeva...

*93. Ülesanne. Järgmistes sõnades kirjutatakse l ja r järel kaashäälikute ühendis ss, kui see on ülipikk. Vaadelda neid sõnu ja õppida need pähe!

valss — õppisin valssi — ühe valsi

kirss — kaks kirssi — mõne kirsi

varss (noor hobune) — silitasin varssa — noore varsa

a g a: luuavars

märss (võrkkott) — uut märssi — ilusa märsi

pulss (tuiksoon) — katsus pulssi — pulsi löök

marss — kuulasin marssi — uue marsi

marssima — marssisin — marsin

värss (osa luuletusest, ka noor pull — härjavärss) — kaks

värssi — ühe värsi

hirss (taim) — külvas hirssi — hirsi tera

a g a: hirs-aed (lattidest)

kärss (sea nina) — sirutas kärssa — ümmarguse kärsa

a g a: õlekõrs, tõrs (tunn), õrs

*94. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele s või ss!

1. Esimene tants oli val—. 2. Val—i tantsides hakkas mul pul—kiiremini lööma. 3. Siis läksin kir—iaeda. 4. Sõin seal hulga kir—e. 5. Kui olin kir—idest isu täis söönud, läksin kopli—e var—a vaatama. 6. Var—seisis hir—aia ääres, rohukõr—suus. 7. Eemal, seal, kus rehavar—püsti oli, seisis härjavär—. 8. Kopli nurgas üks pör—as tuustis kär—aga

heinamär—i. 9. Andsin var—ale leiba ja võtsin pōr—a käest
heinamär—i ära. 10. Kui tagasi jõudsin, mängiti juba mar—i.
11. Mar—isin koju. 12. Kodus anti mulle hir—iputru.

95. Harjutus. Leida järgmistes lausetes harvendatult
trükitud sõnadest kaashäälikute ühendid! Kirju-
tada need näidise eeskujul vihikusse! Kaashäälikute ühendile
joon alla tõmmata!

1. Lapsed laulsid taktis. 2. Ema tõi apteegist
rohtu. 3. Poisid mängisid laptuud. 4. Mõõtku pikku-
sed ja liitke saadud arvud! 5. Ta ärgu kütku seda
ahju! 6. Naabriemal on väga ilusaid kaktusi. 7. Ärge
lootke teiste abile!

Laptuu — pallimäng,
kaktus — lõunamaa taim, meil potilill.

Näidis:

Kaashäälikute ühendite vaatlus.

ta kt is

a pt eegist

k, p, t kõrval kirjutatakse k, p, t.

96. Harjutus. Kirjutada järgmistest sõnadest näidise ees-
kujul tabelisse käskivaid vorme! Kaashäälikute ühendile
tõmmata loogake alla!

Keetma, lootma, tootma, suutma, söötma, sõitma, reetma,
liitma, muutma, niitma, täitma, viitma, mõõtma, saatma,
petma, võtma, kütma, katma, matma, nutma, kartma, tahtma,
tapma.

Kaashäälikute ühendeid pöördsõnade käskivais vormides.

Algvormis olev **p, t** jääb püsima

Algvorm	(me)	te	ta nad
keet ma	keet kem!	keet ke!	keet ku!
loot ma	loot kem!	loot ke!	loot ku!

97. Harjutus. Kirjutada 20 lauset, kus esineb eelmise harjutuse sõnu **k ä s k i v a s** vormis! Antud sõnades tõmmata kaashäälikute ühenditele loogake alla!

98. Harjutus. Jätkata järgmist tabelit sõnadega: *tundma, hoidma, andma, hüüdma, püüdma, kündma, kandma, sõudma, võidma* (määrima), *seadma, teadma, leidma, nõudma, jõudma, needma, murdma!* Kaashäälikute ühendeile tõmmata loogake alla!

N ä i d i s:

Kaashäälikute ühendeid pöördsõna käskivais vormides.

Algvormis olev **d** jääb püsima

Algvorm	(me)	te	ta nad
tund ma	tund kem!	tund ke!	tund ku!

99. Harjutus. Kirjutada 15 lauset, kus esineb eelmise harjutuse sõnu **k ä s k i v a s** vormis! Kaashäälikute ühendeile nendes sõnades tõmmata loogake alla!

k ees kirjutame **d** ainult siis, kui **d** esineb sõna alg-
vormis.

100. Ülesanne. Meenutada, millal kirjutatakse liide **-ki**, millal **-gi!** Vaadelda järgmisi näiteid!

saag + **ki** = saag**ki**

tule**b** + **ki** = tule**bki**

annad + **ki** = annad**ki**

Liite **-ki** ja **-gi** liitumisel jääb sõna muutmatus, seepärast jääb tekkivas kaashäälikute ühendis k ette **b, d, g**.

101. Ülesanne. Meenutada, mida oleme õppinud **s-i** ja **h** kõrval asetsevaist kaashäälikulist (vt. lk. 7 ja 9)!

102. Harjutus. Kirjutada harjutuses nr. 98 antud sõnadest tabelisse mineviku vorme! Kaashäälikute ühendeile tõmmata loogake alla!

Näidis:

Kaashäälikute ühendeid pöördsõna minevikuvormides.

Algvormis olev **d** jääb püsima

Algvorm	ma	sa	me	te	nad
tund ma	tund sin	tund sid	tund sime	tund site	tund sid

103. Ülesanne. Vaadelda järgmisi sõnu ja nendes esinevaid kaashäälikute ühendeid!

kärbes	kärbsed, kärbsel, kärbseid
hoogne	hoogsalt, hoogsa
vargne	vargsi
jõudne	jõudsasti
aegne	aegsasti
igakülgne	igakülgset
kordne	kordselt, kahekordses
jalg	jalgsi
raudne	raudsed, raudsetel
kuldne	kuldsel, kuldsed
nüüdne	nüüdsel

Kaashäälikute ühendis kirjutame s-i ees **b, d, g** ainult siis, kui need tähed esinevad sõna algvormis.

*104. Ülesanne. Korrata ülesannet nr. 77! Põhjen-d a d a, miks järgnevais sõnus **k, p, t** ja s-i ees kirjutatakse **b, d, g**!

alg + kool = algkool
jalg + pall = jalgpall
külg + tugi = külgugi
umb + kaudne = umbkaudne
umb + tänav = umbtänav
siid + kleit = siidkleit
põld + püü = põldpüü
kald + tahk = kaldtahk
umb + sõlm = umbsõlm
king + sepp = kingsepp
laud + sein = laudsein
nüüd + sama = nüüdsama

105. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **d** või **t**! Peal-
kirjaks: *Kaashäälkute ühendite õigekirjaharjutus.*

1. HUU—ke laps tuppa ja an—ke talle süüa! 2. Täi—ke
kõik korraldused! 3. Või—ke käsi vaseliiniga! 4. Sõu—ke
merele ja püü—ke kalu! 5. Täi—ke lambid ja läi—ke tuli!
6. Poiss lii—ku kõik arvud! 7. Kün—ke lõunani! 8. Ärgem
nee—kem oma saatust, vaid oma hooletust! 9. Paul joo—ku
hobused, Linda toi—ku sead! 10. Kan—ke puud kuuri ja
sea—ke nad riita! 11. Muu—ke üks liidetav ja lei—ke uus
summa! 12. Nõu—ke eneselt ranget korda! 13. Tun—ke
hästi õigekirja aluseid! 14. Ka—ke kartulikuhi õlgedega
kinni! 15. Sõi—ke täna linna! 16. Äрге too—ke praaki!
17. An—ke see pakk minule! 18. Need sõnad hüü—kem koo-
ris! 19. Äрге kar—ke ega nu—ke!

106. Harjutus. Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad lau-
sete sisu kohaselt õigete lõppudega ja tõmmata neile joon alla!

1. Artell hakkas (üleaedne) valmistama (moodne) (raudne)
väravat. 2. Plaani tegemisel arvestati, et värav sobiks (üle-
aedne) (ühekordne) maja välimusega. 3. Iga pisiasja kaalut-
leti (mitmekordne). 4. Siis asuti (hoogne) tööle. 5. Artellil
olid tuntud (uudne) töövõtted ja kasutada (moodne) tööriis-
tad, seepärast edenes töö (hõlpus). 6. Midagi ei pidanud
artell (üleliigne), kui see tuli tööle kasuks. 7. (Soodne) vői-
maluste tõttu edenes töö (jõudus) ja värav sai (õigeaegne)
valmis. 8. Värava keskel oli kaunistuseks kolm (kuldne)
rukkipead. 9. Kõik (kiitma) toredat väravat ja mitmed (and-
ma) artellile uusi seesuguseid töid teha.

N ä i d i s:

Kaashäälkute ühendite õigekirja.

Artell hakkas üleaedsele valmistama moodsat...

21. Silbitamine ja poolitamine.

*Ülesanne. Korrata silbitamise seadusi (vt. nr. 45—48)!

107. **Harjutus.** Silbitada ja poolitada lugemikust õpetaja määramisel 8—10 lauset! Silpide vahed kohad näidata sidekriipsudega, poolitamiskohtadele tõmmata püstkriips!

Näidis:

Silbitamine ja poolitamine.

Tuul a-jas pil-|ved lai-a-|li.

108. **Kokkuvõte.** Poolitamisel:

1. Pikka ja kaksiktäishäälikut ei poolitata.

	joo		vea
joo	viis		poeg
viis	ee-		kao-
mal	plii-		tan
atsi	pliiat-		kese
si			se

2. Üksik kaashäälik täishäälikute vahel **viiakse järgmisele reale.**

	pi-
me	si-
nine	sini-
ne	

3. Kaashäälikute ühendist viiakse järgmisele reale **ainult viimane kaashäälik.**

	kal-
da	numb-
ri	korst-
na	

4. Ühetähelist silpi ei viida uuele reale.

	aia
aia	neiu
neiu	neiu-
ke	

5. Ühetähelist silpi ei jäeta rea lõppu.

	ema
ema	isa-
ga	ime-
lik	

6 Liitsõnas poolitatakse iga sõna eraldi.

	koo-
limaja	kooli-
maja	koolima-
ja	tiib-
klaver	tiibkla-
ver	

Soovitavaks peetakse, et poolitamiskohaks valitakse **sõnade liitumiskoht**.

Seepärast:

	kooli-
maja	tiib-
klaver	toiduainete-
kauplus	toidu-
ainetekauplus	

* **Ülesanne.** Kontrollida, kas harjutuses nr. 107 on kõik sõnad õigesti poolitatud! Vajaduse korral teha parandused!

109. Harjutus. Poolitada lugemikust õpetaja määramisel 5 lauset! Võimalikud poolitamiskohad näidata püst-kriipsudega!

22. Nimisõnad.

110. Ülesanne. Kirjutada neisse liikidesse kuuluvaid nimesid, mis all on esitatud!

Siin toodud sõnu ei ole vaja ära kirjutada!

Nimisõnad.

Elusolendite nimetused ja nimed:	inimene, õpetaja, pioneer, laulja, Aino, Nurmiste, loom, lind, pääsuke ...
Taimede nimetused:	taim, sammal, puu, mänd, võilill ...
Asjade nimetused:	lugemik, nõel, maja, lennuk, reedel ...
Kohtade nimetused ja nimed:	mägi, saar, linn, Moskva, Aafrika, Läänemeri, Põhja-Eesti, Uural ...
Ainete nimetused:	sool, õhk, savi, tint, piim ...
Omaduste nimetused:	korralikkus, hoolsus, julgus, kuumus ...
Tegevuste nimetused:	õppimine, taastamine, sõit, naer, mäng, töö, vastuvõtt ...
Sündmuste nimetused:	pidu, sõda, püha, revolutsioon, miiting ...
Nähtuste nimetused:	valgus, sügis, õõ, plahvatus ...
jne.	jne.

Olendite, asjade, kohtade ja kõige muu nimetused ja nimed on **nimisõnad**.

111. Ülesanne. Leida antud ja ise valitud nimisõnadele teisi sama või peaaegu sama tähendusega nimisõnu!

Rebane, nurmenukk, vemmal, jaanuarikuu, heinamaa, säng, tekk, toit, kauplus, kaustik, pärn, naer, korratud, rändamine, sulin, kavalus, tehas.

N ä i d i s:

Sama või peaaegu sama tähendusega nimisõnad.

Rebane — reinuvader — rein — kanavaras.

112. **Ülesanne.** Leida antud ja ise valitud nimisõnadele vastandnimisõnu.

Kurbus, valgus, minek, vanadus, hoolsus, julgus, puhtus, surm, liikumine, edu, õõ, algus, sõda, uhkus, talv, tasandik, ida, tõusmine, tarkus, edasimine, tekkimine, selgus.

N ä i d i s:

Vastandnimisõnad.

kurbus — rõõm
jne.

* **Ülesanne.** Korrata sõnade algvormi leidmist (vt. nr. 20)!

113. **Ülesanne.** Leida, missugustele küsimustele vastavad ülesandes nr. 110 esitatud nimisõnad!

Nimisõna (algvormis) vastab küsimusele **kes? mis?**

114. **Harjutus.** Tõmmata nimisõnadele joon alla! Kirjutada neist vähemalt 10 välja ja leida, missugustele küsimustele need palas esitatud kujul vastavad! Anda väljakirjutatud nimisõnade algvorm!

Oktoobripühad.

Juba ammu alustasime ettevalmistustöid oktoobripühade väärrikaks vastuvõtuks. Mina tegin kuuseokstest suure roheline pärja punaste lipukestega ja kaunistasin oma toa.

Koolis õppisime näidendit, deklamatsioone, laule ja tantse ning kaunistasime saali vanikute, punaste lippude ja piltidega.

6. novembri õhtupoolikul olid meil koolis veel mõned tunnid, saime kätte tunnistused, kordasime õpitud laule ning deklamatsioone, ja pimeduse saabudes algaski meil pidu.

Külla olid palutud ka kõikide laste vanemad, vennad ja õed.

Kõigile meeldis meie eeskava.

Pidumeeleolu oli ülev. Kunagi pole ma nii rõõmus ja õnnelik olnud kui sel ilusal päeval. Mängisime kaua ringmänge, tantsisime ja laulsime koos isade, emade, vendade ja õdedega.

N ä i d i s:

Nimisõnade algvormi leidmine.

Algvorm (kes? mis?)

ettevalmistustöid (mida?) ettevalmistustöö

115. Harjutus. Jätkata järgmist tööd!

Üld- ja pärisnimed.

Paljude nimi — üldnimi	Üheainsa nimi — pärisnimi
riik	Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liit, lühendatult: Nõukogude Liit ehk NSV Liit ehk NSVL
partei	Üleliiduline Kommunistlik (bolševikkude) Partei, lühendatult: ÜK(b)P

Paljude nimi — üldnimi	Üheainsa nimi — pärisnimi
revolutsioon noorsooühing	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noor- sooühing, <i>lühendatult: ÜLKNÜ</i>
organisatsioon	V. I. Lenini nimeline Noorte Pioneeride Organisatsioon
ministeerium	Eesti NSV Haridusministeerium <i>ehk</i> ENSV Haridusministeerium
kool	Sõmerpalu Seitsmeklassiline Kool <i>ehk</i> Sõmerpalu 7-klassiline Kool
linn	Moskva
õpilane	Armin Järv
ajaleht	«Säde», «Sirp ja Vasar»
raamat	«Emakeele lugemik», «Kuidas karastus teras»
mägi	.....

Üldnimed kirjutatakse väikese, pärisnimed suure algustähega.

116. Mõtlemiseks. Miks ei tule lugeda pärisnimedeks järgmisi jämendatult trükitud sõnu?

Jaanuar, oktoober, neljapäev, mardipäev, eestlane, eesti keel, vene keel, tallinna kilud, ukraina rahvarõivad, krimmi õunad, kaukaasia vein, kehra papp, muhu seelik jne.

117. Harjutus üld- ja pärisnimede määramiseks. Tõmata üldnimedele üks, pärisnimedele kaks joont alla!

«Ta oli terase pilgu ja vaibumata õppimistahtega poiss,» meenutab Mihkel Vaev Viktor Kingisseppa. «Noor Viktor tegeles alati raamatutega, pärast kooliülesannete lahendamist süvenes ta eriti vene kirjandusse, Tolstoi, Gogoli jt. teostesse. Kuid õppimise kõrval ei unustanud noor Viktor teraselt vaatlemast ümbritsevat elu, sidumast tähelepanekuid elust raamatuist loetud mõtetega.»

Heade hinnetega lõpetas Viktor algkooli. Edukalt lõpetas ta ka Kuressaare gümnaasiumi. Seal viimastes klassides tutvunes ta esmakordselt revolutsiooniliste ideedega, võttis osa salajaste ringide tööst.

(„Noorte Hääle“ järgi.)

118. Harjutus üld- ja pärisnimede kirjutamisest. Kirjutada nurksulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega, nagu on nõutav! Pärisnimedele tõmmata joon alla!

[Suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon] on tähtis päev kõigile [nõukogude sotsialistlike vabariikide liidu] rahvastele. 25. [oktoobril] (7. [novembril]) 1917. aastal kukutati [petrogradis] (praeguses [leningradis]) töötava rahva poolt Lenini ja Stalini juhtimisel kodanlik võim. Varsti seejärel läks kogu [venemaal] võim nõukogude kätte. Meie [kodumaast] sai [nõukogude vabariik].

[Suure oktoobrirevolutsiooni] [aastapäeval] saadavad [eestlased] [eestist], [jakuudid] [siberist], [nenetsid] kaugelt [põhjust], [usbekid], [turkmeenid] ja [kasahhid] [lõunast], [tatarlased] [volga] ja [kama] kallastelt, [abhaasid] ja [grusiinid] [kaukaasiast], [aserbaidžaanlased] [kaspia] [mere] äärest — ühe sõnaga kõik vennalikus sõpruses elavad [nõukogude liidu] rahvad — tervitusi [kommunistlikule parteile] ja tema geniaalsele juhile [seltsimees] Stalinile. Sel päeval saabub õnnit-

lusi [nõukogude liidule] [inglise], [prantsuse], [poola], [soome], [hiina] ja paljudes teistes keeltes kogu [maailmast].

Elagu suur [sotsialistlik oktoobrirevolutsioon]!

Elagu [nõukogude liit]!

Elagu [üleliiduline kommunistlik (bolševike) partei]!

Elagu meie armastatud suur õpetaja ja juht [seltsimees] Stalin!

23. Omadussõnad.

119. **Harjutus.** Kirjutada järgmistest lausetest välja kõik omadust näitavad sõnad ühes sõnadega, mille omadusi need näitavad! Omadusi näitavaile sõnadele tõmmata joon alla!

Karnevali eel.

Väike Sulev koos oma suure venna Velloga otsustasid minna karnevalile. Paksust paberist lõigati mardimaskid. Maskidele tehti roosad põsed, punased huuled ja mustad kulmud ning lõigati silmade jaoks ümmargused augud. Suu kohale tehti piklik lõige. Vello kleepis oma maskile musti lambavillu vurrudeks. Pikad paelad seoti maskidele külge. Selga otsustas Vello panna isa pruuni pintsaku, jalga pikad triibulised püksid ja pähe laia kaabu. Kõhule otsustati siduda suur sulepadi. Sulev aga küsis õelt enesele lühikeste käistega lillelise kleidi ja lubas enese teha toredaks tütarlapseks. Ka kõrge kontsaga kingad ja palitu laenati õelt. Et lühikesi juukseid näha ei oleks, lubas kaval Sulev siduda pähe ema suure täpilise rätiku. Kui kõik vajalikud asjad olid koos, jäädi ootama lõbusat karnevali.

Näidis:

Omadussõna ühes nimisõnaga.

väike Sulev
suure venna
paksust paberist

Esemete, olendite, nähtuste omadusi näitavaid sõnu nimetatakse **omadussõnadeks**.

120. Harjutus. Otsida palast *omadussõnu*, kirjutada need välja ja märkida, missugustele küsimustele need vastavad! Algvormis esinevaile omadussõnadele (vt. nr. 20) tõmmata joon alla!

Heledad värvid metsades on kustunud, põldudel valitseb kollakashall, nõmmedel tumepruun. Puudealused on täis lehti — pruune, kollaseid ja verekarvalisi. Põldudel võib näha ainult tühje viljaredeleid, kus varesed nokitsevad oma sulgi märgadel pulkadel.

Kõige enne läksid kured. See oli juba sel ajal, kui ainult mõned üksikud kollakad värvitordid rohelistes puude kroonides helendasid. Taevas oli siis veel avar, selge, kume. Põldudel töötajate silmad heitsid siis nii mõnegi pilgu kõrge taeva poole, mille tagasihoidlikust selgunud jahedusest kostsid kurgede kaeblikud hüüded.

Nüüd on need päevad ammu möödunud.

Näidis:

Omadussõnale vastavad küsimused.

heledad — missugused?
kollakashall — *missugune?*

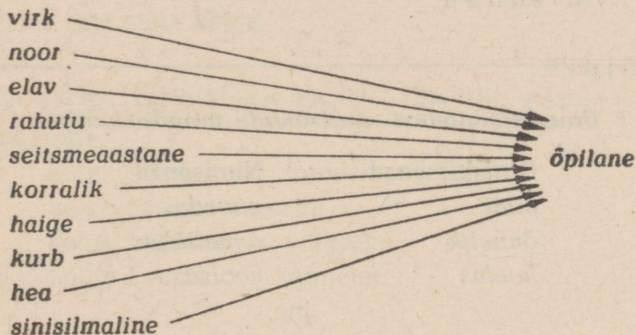
Omadussõna (algvormis) vastab küsimusele
missugune?

121. Harjutus. Leida igale antud nimisõnale rohkesti sobivaid omadussõnu!

Õpilane, maja, raamat, ülesanne, liblikas, mure, sõdur, savi, tööline.

Näidis:

Antud nimisõnale sobivad omadussõnad.

122. Harjutus. Leida vastand-omadussõnu järgmistele omadussõnadele!

Väike, vana, õhuke, õnnelik, kõva, alumine, tühi, hea, paks, tark, madal, ilus, lühike, kurb, kõver, konarlik, terav, pime, haige, aeglane, hoolas, küps, rahutu, arg.

Näidis:

Vastand-omadussõnad.

väike — suur.

123. Ülesanne. Väljendada antud omadussõnad teiste omadussõnadega!

Uljas, range, siiras, ränk, jube, kummaline, morn, ähmane, tõhus.

Näidis:

Ühe ning sama tähendusega omadussõnad.

uljas = *julge, vahva*
jne.

124. Harjutus. Kasutada eelmises ülesandes antud omadussõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla! Pealkirjaks: *Lauseid omadussõnadega.*

125. Harjutus. Valida 15 omadussõna ja moodustada neist nimisõnad!

Näidis:

Omadussõnadest nimisõnade moodustamine.

Omadussõnad	Nimisõnad
<i>pime</i>	<i>pimedus</i>
<i>õnnelik</i>	<i>õnnelikkus</i>
<i>hoolas</i>	<i>hoolsus</i>

jne.

126. Ülesanne. Võrrelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud omadussõnu!

Täna on päris külm ilm. Öösel oli ilm külmem. Üleeile oli siiski kõige külmem ilm.

Linda on tark õpilane, kuid Aili on temast targem. Kõige targem õpilane meie klassis on väike Mai.

Mina olen hea suusataja. Minu vend on minust parem suusataja. Üle kooli kõige parem suusataja on VI klassi õpilane Arvo Kivi.

Omadussõna abil saab omadusi võrrelda. On kolm võrdlusastet: alg-, kesk- ja ülivõrre.

127. Harjutus. Jätkata järgmist tabelit vähemalt 20 omadussõnaga!

Omadussõnade võrdlemine.

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
külm	külmem	kõige külmem
tark	targem	kõige targem
hea	parem	kõige parem

Keskvõrde lõpp on **-m**. Ülivõrde saame, kui keskvõrdele lisame ette sõna **kõige**.

Märkus: Tarvitatakse ka teist ülivõrde vormi.

Näiteks:

kõige toredam = toredaim

kõige parem = parim

kõige väiksem = väikseim

kõige kaunim = kauneim

24. Arvsõnad.

128. Ülesanne. Kirjutada järgmised arvud sõnadega! 1, 5, 19, 100, 1001, 1 000 000, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$, $1\frac{1}{2}$, $15\frac{3}{4}$, 0,1, 3,2, 1., 7., 20., 100., III, VIII, IX, X, XX.

Näidis:

Arvud ja arve väljendavad sõnad.

1 = üks

$\frac{1}{3}$ = üks kolmandik

3. = kolmas

1,1 = üks terve üks kümnendik ehk üks koma üks

II — teine

Sõnad, millega väljendatakse arve, on arvsõnad.

129. Harjutus. Kirjutada järgmisest katkendist välja kõik arvsõnad! Pealkirjaks: *Arvsõnad*.

Kangelased.

Koidikul nägid noored võitlejad kahteist fašistlikku tanki. Kaksteist tanki kuueteistkümne võitleja vastu! Kuid ükski ei tundnud hirmu. Komandör sai haavata. Võitlejad kogunesid ta ümber ja ta ütles neile nõnda:

«Tuletage meelde kindral Panfilovi kahekümne kaheksa kaardiväelase eeskuju. Me oleme kõik Kommunistliku Noorsooühingu liikmed. Meil on veel granaate ja me võitleme kuni lõpuni.»

Tankid lähenesid. Algas ebavõrdne võitlus. Üks võitlejaid, olles sidunud võõrihma külge mõned granaadid, heitis enda saksa tanki roomikute alla. Kostis plahvatus ja soomuskoletis süttis põlema. Kolm järgmist seltsimeest järgnesid tema eeskujule. Neli kangelast hukkus! Neli saksa tanki hävines ja nende meeskonnad purunesid. Kuus saksa fašistlikku tanki pistisid põgenema. Ainult kaks tanki lähenesid uuesti. Sel hetkel polnud kuueteistkümnest võitlejast jäänud järele rohkem kui neli. Nad oleksid võinud end varjata kaevikusse, nad oleksid võinud end peita kuristikku... Noored nõukogude kangelased olid otsustanud täita oma kohust. Esiteks hoolitsesid nad oma haavatud komandöri eest. Nad asetasid ta varjule. Seejärel hüüdes «Elagu isamaa!» viskusid granaatidega varustatud võitlejad vaenlase tankide alla. Kaks viimast saksa tanki olid hävitatud.

130. Harjutus. Leida, missugustele küsimustele vastavad järgmised arvsõnad! Algvormis esinevaile arvsõnadele (vt. nr. 20) tõmmata joon alla!

Kaksteist, kahekümnel, seitsmes, pool, viieks, kolmesse, üht, viieteistkümnenal, sajandast, tuhat, üheksandas, esimeste, neljandik, kaheksandasse, teisenä, kümnes, kahele.

Näidis:

kaksteist — kui palju? mitu?
kahekümnel — mitmel? kui paljul?
seitsmes — mitmes?

Arvsõna (algvormis) vastab küsimustele **kui palju? mitu? mitmes?**

131. Ülesanne. Vaadelda arvude kirjutamist ja õppida järgnevad juhised!

11 — üksteist

20 — kakskümme

16 — kuusteist

70 — seitsekümme

19 — üheksateist

90 — üheksakümme

Arvud 11-st kuni 19-ni
kirjutatakse kokku

Kümned kirjutatakse
kokku

100 — üks sada ehk
sada

1000 — üks tuhat
ehk tuhat

300 — kolmsada

5000 — viis tuhat

600 — kuussada

18 000 — kaheksateist
tuhat

900 — üheksasada

900 000 — üheksasada
tuhat

Sajad kirjutatakse
kokku

Tuhanded
kirjutatakse **lahku**

1 000 000 — üks miljon ehk miljon

4 000 000 — neli miljonit

13 000 000 — kolmteist miljonit

400 000 000 — nelisada miljonit

Miljonid kirjutatakse lahku

Märkus: Arvusid 11-st kuni 19-ni võib kirjutada kahte moodi:

11 — üksteist ehk üksteistkümmend

18 — kaheksateist ehk kaheksateistkümmend

13 750 321

<i>kolmteist</i>	<i>miljonit</i>
11—19	
kokku	
miljonid lahku	

<i>settesada</i>	<i>viiskümmend</i>	<i>tuhad</i>
sajad kokku	kümned kokku	
tuhanded lahku		

<i>kolmsada</i>	<i>kakskümmend</i>	<i>üks.</i>
sajad kokku	kümned kokku	

Kolmteist miljonit settesada viiskümmend tuhat kolmsada kakskümmend üks.

2367.

<i>kahe tuhande</i>	<i>kolmesaja</i>	<i>kuuekümne</i>	<i>settses</i>
---------------------	------------------	------------------	----------------

Kahe tuhande kolmesaja kuuekümne settses.

132. Harjutus. Kirjutada numbritega antud arvud sõnadega! Arv sõnadele tõmmata joon alla!

Nõukogude Liidu 4. stalinlik viisaastak algas 1946. aastaga ja lõpeb 1950. aastaga.

1948. aasta lõpul töötas Eesti NSV-s 1174 üldhariduslikku kooli 149 671 õpilasega. Üldhariduslike koolide alal oleme viisaastaku plaani, mis nägi ette 1148 kooli 136 000 õpilasega, juba ületanud. Raamatukogusid töötas 1948. aastal linnades 63, mujal 113. 1950. a. on rahvaraamatukogudes 2 364 000 köidet. 1948. a. töötas 54 paik- ja 77 rändkino, kokku 131 kino. Viisaastaku lõpul on neid 215. Rahvamaju ja kulturihooneid on 1950. a. praeguse 669 asemel 831.

Täitkem ja ületagem ennastsalgava tööga igal alal 4. stalinliku viisaastaku plaan!

Võrdlemiseks. Kumba on parem ja ülevaatlikum lugeda, kas kirjutist, kus arvud on antud numbritega, või niisugust kirjutist, kus arvud on kirjutatud sõnadega?

25. Asesõnad.

133. Ülesanne. Vaadelda, missuguseid sõnu tarvitatakse nimi- ja omadussõna asemel!

Lauses on nimi- või omadussõna	Nimi- või omadussõna lauses on asendatud
<i>Paulile avaldati kiitust. Paul lahendas raske ülesande. Õpilased küstsid Paulilt nõu.</i>	<i>Temale avaldati kiitust. Ta lahendas selle ülesande. Nad küstsid temalt nõu.</i>

Lauses on nimi- või omadussõna

Nimi- või omadussõna lauses on asendatud

Jaanil ja Vellol oli ülesande lahendamisel tehtud väike viga.

Paul Mets õppis kolm aastat Alaküla koolis.

Mina, Linda ja Salme õppisime kauem.

Punane pliiats oli kadunud.

Salme leidis punase pliiatsi.

Neil oli ülesande lahendamisel tehtud väike viga.

Ta õppis kolm aastat selles koolis.

Meie õppisime kauem.

See pliiats oli kadunud.

Ta leidis niisuguse pliiatsi.

Mingi teise sõna asendamiseks tarvitatavaid sõnu nimetatakse **asesõnadeks**.

Väikesed lapsed, kes ei mõista veel hästi rääkida, ei mõista ka asesõnu tarvitada. Nad tarvitavad enesest rääkides sagedasti oma nime. Näiteks «*Ma tahan süüa!*» asemel ütleb väike laps: «*Maimu tahab süüa!*»

*Ülesanne. Korrata ülesandeid nr. 59, 60, 70 ja 71 asesõnade lühendamisest!

134. Harjutus. Kirjutada harvendatult trükitud asesõnad lühendatud kujul ja tõmmata neile joon alla! Pealkirjaks:

Asesõnade lühendamine.

1. *Mina* tean, missugune maa kõlbab aiamaaks. 2. *Kui* das *sina* tead, et *tema* oli niisugune lambatall? 3. *Kelle* l *janu*, selleljalad. 4. *Sinu* suu on must. 5. *Meie* panime meepurgi sahvrisse. 6. Kas *teie* nägite, mis *minul* juhtus? 7. *Minu* asjad too mõni muu kord. 8. *Selles* asjas ei jõua *meie* kunagi kokkuleppele. 9. *Sinul* tuleb järele vaadata, mis tolles tassis on. 10. Sellel raamatul on kaks, tollel kolm jagu. 11. *Sina* ei saa vist *tema* jutust aru. 12. *Minul* on see muul viisil võimalik. 13. Kas *sina* tead, *kellel* on terav nuga? 14. Laud, *millel* raamat lamas, oli puhas. 15. *Nemad* teatagu *temale* talle kadumisest. 16. Kes *sinule* sellest teatas?

135. Ulesanne. Jälgida lause mõtte muutumist asesõna lühendatud kuju tarvitamisell!

Rõhutatuit	Rõhutamata
<p><i>Ka</i> <i>tema</i> vend võttis osa Saaremaa vabastamisest. <i>Mina</i> tean, et ta sai haavata. <i>Sellel</i> mehel on Isamaasõja orden. <i>Kas</i> see on <i>sinu</i> medal?</p>	<p><i>Ta</i> vend võttis osa Saaremaa vabastamisest. <i>Ma</i> tean, et ta sai haavata. <i>Sel</i> mehel on Isamaasõja orden. <i>Kus</i> on <i>su</i> medal?</p>

Kui lause rõhk ei ole asesõnal, tarvitame asesõna lühendatud kuju (*ma, ta, sul, ses, mil* jne.).

Rõhutamisel tuleb asesõna tarvitada lühendamata kujul (*mina, sinul, sellel, meie* jne.).

26. Käändsõnad.

136. Ülesanne. Vaadelda järgmist tabelit!

Käändeid	Nimisõna	Omadussõna	Arvsõna	Asesõna
Nimetav	<i>sõdur</i>	<i>osav</i>	<i>seitse</i>	<i>mina</i>
Omastav	<i>sõduri</i>	<i>osava</i>	<i>seitsme</i>	<i>minu</i>
Osastav	<i>sõdurit</i>	<i>osavat</i>	<i>seitset</i>	<i>mind</i>
Sisseütlev	<i>sõdurisse</i>	<i>osavasse</i>	<i>seitsmesse</i>	<i>minusse</i>
Ilmaütlev	<i>sõdurita</i>	<i>osavata</i>	<i>seitsmeta</i>	<i>minuta</i>
Kaasaütlev	<i>sõduriga</i>	<i>osavaga</i>	<i>seitsmega</i>	<i>minuga</i>

Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu s a a b k ä ä n a t a, sellepärast nimetatakse neid **käändsõnadeks**.

137. **Harjutus.** Tõmmata k ä ä n d s õ n a d e l e joon alla!

Endla sai kolmanda klassi lõpetamisel kiituskirja ja ilusa juturaamatu eeskujuliku õppetöö eest. Tänavu on ta samuti olnud väga hoolas ja püüdlik. Esimese veerandi hinnetes oli tal viite seas ainult üks neli. Selle lubas ta parandada. Ta tahab oma vanemaid rõõmustada uue kiituskirjaga.

27. Pöördõnad.

138. **Harjutus.** Kirjutada järgmistest lausetest välja jämendatult trükitud, t e g e v u s t v ä l j e n d a v a d s õ n a d ja leida neile vastav küsimus!

1. Mati **käib** praegu neljandas klassis. 2. Ta **on** alati hool-
sasti **õppinud**. 3. Kolmanda klassi **lõpetas** ta kiituskirjaga.
4. Tähti **olevat** Mati **hakanud õppima** nelja-aastaselt. 5. Juba
enne kooli tulekut **olevat** ta **mõistnud** hästi **lugeda**. 6. Vabal

ajal lugevat ta palju juturaamatuid. 7. Kui me kõik nii õpik-
sime kui Mati, jõuaksime kõik hästi edasi. 8. Võtkem Matist
eeskuju!

N ä i d i s:

Tegevust väljendavatele sõnadele küsimuse leidmine.

käib — mida teeb?

on õppinud — mida on teinud?

Tegevust väljendavaid sõnu nimetatakse **pöördsõnadeks**.

Pöördsõnu tarvitatakse väga sageli koos teise pöörd-
sõnaga, eriti sõnaga **olema** (*on, olen, oli, olevat, olnud*
jne.).

139. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes jämendatult
trükitud p ö ö r d s õ n u!

Ärge minge kunagi noorele jääle! Kunagi ei või ette teada,
mis võib juhtuda. «Õnnetus ei tule hüüdes,» ütleb vanasõnagi.
Mõnigi laps, kes ei ole keeldu tähele pannud, on vette kukku-
nud ja uppunud. Minu vend, kes läbi jää vette kukkus, küll ei
uppunud, kuid oli pärast nii haige, et ei saanud koolis käia.
Omal jõul ei oleks ta välja saanudki, sest vesi oli sügav ja jää
nõrk. Õnneks ei jäänud abi hiljaks ja nii pääses ta uppumis-
surmast.

Pöördsõnaga koos tarvitatakse sõnu ära ja ei. Pöördsõnu
vaadeldakse koos nende abisõnadega, mis väl-
jendavad eitamist või keeldu.

140. Ülesanne. Asendada iga antud väljendus üheainsa
pöördsõnaga!

Mööda saatma (aega); pärale jõudma; sõnadega, teguvii-
siga haavama; ära andma (kedagi); tungivalt paluma; üles
tõmbama (lippu); peale tormama, tormi jooksmata; kõrvale
hoidma (millegi eest); kokku arvama; maha arvama; juttu
ajama; kokku juhtuma; ühest kohast teise minema; laiali lagu-
nema; laiali minema; meelde tuletama; järele jätma; maksvu-
sel olema; alal hoidma; ööd mööda saatma, öömajale jääma;
uskuma panema; korda saatma; (ära) õiendama; ümber
käima (millegagi); hukka mõistma (midagi).

N ä i d i s:

Ühe ning sama tähendusega väljendused.

mööda saatma = veetma
jne.

141. Harjutus. Kasutada eelmises ülesandes leitud pöörd-
sõnu lauseis ja tõmmata neile joon alla! Pealkirjaks: *Lauseid*
uute pöörd sõnadega.

142. Ulesanne. Leida igale antud pöörd sõnale lisaks roh-
kesti pöörd sõnu, mis väljendavad sama või enamvähem sama
tegevust! Anda neile pöörd sõnadele, kus esineb teatav erine-
vus, suuliselt ligem seletus!

Kõnelema, käima, nutma, hüüdma, vaatama, laulma,
sööma, jooksmata, helkima, magama, rändama, kastma, vuli-
sema, naerma.

N ä i d i s:

Sama ja enamvähem sama tegevust väljendavad pöörd sõnad.

Kõnelema — rääkima — lobisema — kogeleva — ühmama
— patrama — sonitma jne.

143. Harjutus. Tarvitada eelmises ülesandes antud mõne
pöörd sõna (näit. käima) kohta leitud sama või ligidase tähenduse

dusega pöördsonu lauseis ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks (näiteks): *Lauseid käimist väljendavate pöördsonadega.*

144. Ülesanne. Leida antud ja ise valitud pöördsonadele vastandtegevust näitavad pöördsonad! Pealkirjaks: *Vastandtegevused.*

Liikuma, süütama, võitma, tulema, andma, leidma, laitma, müüma, vananema, jaatama, tõusma, soojenema, nõrgenema, kiirendama, valgenema, lühenema jne.

145. Harjutus. Leida palast pöördsonad ja kirjutada nad välja (ühes pöördsona **olema** muudetega ja abisonadega **ära** ja **ei**)! Leida, missugustele küsimustele need vastavad ja missugune on nende **ma**-lõpuline algvorm (vt. nr. 20)! Samas vormis korduvad pöördsonad kirjutada välja ainult üks kord.

Emakeele tunnis.

I.

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutatakse liide **-ki**!»

Tõusin, sattusin segadusse ja kogelesin:

«Liide **-ki**... kirjutatakse... **p... k... s...**»

Üks õpilane andis siis õige vastuse minu eest.

«Miks sa ei ole õppinud?» küsis õpetaja.

«Ma õppisin,» püüdsin ennast õigustada.

«Kas sa hiljem ka kordasid?»

«Ei,» vastasin.

«Sellest ei piisa, kui ainult kord õpid,» kõneles mulle õpetaja. «Õppetükke peab alati kordama. Tea, et kordamises peitubki tarkus.»

Näidis:

Pöörd sõna ma-algvorm.

Pöörd sõna vormid	Küsimus	ma-algvorm (mida tegema?)
<i>nimeta</i>	<i>mida tee?</i>	<i>nimetama</i>
<i>kirjutatakse</i>	<i>mida tehakse?</i>	<i>kirjutama</i>
.....	.....	.....
<i>ei ole õppinud</i>	<i>mida ei ole teinud?</i>	<i>õppima</i>
	jne.	

Pöörd sõna algvormi lõpp on **-ma**. Seda algvormi nimetatakse **ma-tegevusnimeks**. **ma-tegevusnimi** vastab küsimusele *mida tegema?*

146. Harjutus. Jätkata alustatud harjutust ja vaadelda, millal kirjutatakse **ma-tegevusnimes -dama**, millal **-tama!**

askel dama	kasva tama
kannel dama	kirju tama
pimen dama	hääle tama
ähvar dama	joonis tama
	jne.

Lõpp **-dama** kirjutatakse **l, n** ja **r** järel.

147. Harjutus. Koostada 15 lauset, milles esineb eelmises harjutuses toodud pöörd sõnu **ma-tegevusnimes!** Lausetes tõmata neile joon alla!

Näidis:

Lauseid ma-tegevusnimega.

Tüdruk hakkas hädaldama. Läksin vennaga jalutama.

148. **Harjutus.** Leida järgnevast palast (harjutuses nr. 145 antud pala järg) pöördsonad ja kirjutada need välja (ühes pöördsona *olema* muudetega ja abisõnadega *ära* ja *ei*)! Leida, missugustele küsimustele need vastavad! Moodustada nendest sõnadest küsimusele *mida teha?* vastav pöördsona vorm.

Pöördsona vormi, mis vastab küsimusele *mida teha?* nimetatakse **da-tegevusnimeks**.

II.

Kodus võtsin õpiku ja alustasin põhjalikult kordamist. Ma ei teinud seda üks kord, vaid igal õhtul.

Ühel päeval küsis eesti keele õpetaja minult jällegi:

«Nimeta, missuguste tähtede järel kirjutatakse liide -ki!»

Teised ootasid huviga, mis ma vastan. Arvasid, et ütlen jälle valesti.

Vastasin õigesti: b, d, g, p, t, k, s, h järel.

«Vaata, mida teeb kordamine,» ütles õpetaja. «Kuid ära kordamist järele jäta!»

«Ei aita tõesti sellest, kui kord oled midagi õppinud,» vastasin. «Kõike peab alati kordama!»

N ä i d i s:

da-tegevusnimi.

Pöördsona vormid	Küsimus	da-tegevusnimi (mida teha?)
<i>võtsin</i>	<i>mida tegin?</i>	<i>võtta</i>
<i>alustasin</i>	<i>mida tegin?</i>	<i>alustada</i>

149. Ülesanne. Vaadelda da-tegevusnime lõppe! Lisada näiteid juurde!

da-tegevusnime lõpud.

Mida teha?	Mida teha?	Mida teha?
lugeda	hakata	juua
õppida	pöörata	käia
kirjutada	alata	saata
õmmelda	osata	anda
kõnelda	lennata	teha
ütelda	joosta	minna
		surra
		olla

da-tegevusnime lõpp on -da, -ta või -a.

28. Kordavat.

*150. Harjutus. Liigitada järgmistes lausetes sõnad ja kanda need allantud tabelisse!

1. Juba siis, kui ilmad olid veel soojad, valisime liuväljakuks ilusa tuulevaikse koha ja piirasime selle madala muldvalliga. 2. Täna pärast tunde valasime väljaku esimest korda veega üle. 3. Vett vedasime kolme suure vaadiga ja pangedega. 4. Et tööl oli üle viiekümne õpilase, siis läks kõik kiiresti ja lõbusalt.

Sõnade liigitamine.

K ä ä n d s õ n a d				Pöörd-sõnad	Muud sõnad
Nimi-sõnad	Omadus-sõnad	Arv-sõnad	Ase-sõnad		

*151. Harjutus. Kasutades kalendrit koostada lauseid, kus esineb revolutsiooniliste ja rahvalike tähtpäevade nimetusi, ning märkida, millal need käesoleval aastal on või olid! Laused alata nii, et esimese sõnana ei esineks täht- ega nädalapäeva nimetus!

Näidis: *1949. a. oli Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev esmaspäeval, 7. novembril. 1343. a. ööl vastu jüripäeva algas eestlaste ülestõus.*

*152. Harjutus nimisõnade kirjutamisest. Kirjutada sulgudes asetsevad nimisõnad suure või väikese algustähega, nagu on nõutav!

Muistend Salme jõe tekkimisest.

Kui (suur tõll) parajasti puhkas (viieristi mäel) (sõrve lahingu) väsimust, tuli (saaremaale) (vanakuri). Ta tahtis (tõllu) kõigi (sõrve meestega) hävitada.

Sõrve kõige kitsamas kohas, (salme küla) juures, hakkas (vanakuri) tampima sügavat kraavi (liivi lahest) (ariste lahte). Ta mõtles (sõrve sääre) (saaremaast) lahti lükata ja (läänemerre) uputada.

Aga kuri (nõu) ei õnnestunud. Kohalik (külamees), (metsa sander), märkas (vanakurja) askeldusi ja äratas (suure tõllu). Kärmosti ruttas (tõll) (otsa tallu) ja palus sealt ühe (mesilaspere). Mesilased saatis ta (vanakurja) kallale.

Suures valus jooksis (vanakuri) (hirmuste heinamaale), puges seal (risuhunnikusse) ja vabanes nii mesilastest. Kohal, kuhu ta tampis (kraavi), voolab nüüd (salme jõgi).

*153. Harjutus. Kirjutada arvud sõnadega!

Nõukogude Liidus oli algkoolide, seitsmeaastaste koolide ja keskkoolide õpilaste arvuna 1947/1948. õppeaastal ette nähtud 31 300 000 õpilast; töölisnoorte koolides 540 000 ja maanoorte koolides 545 000 inimest. Kõrgematesse õppeasutistesse võeti vastu 182 000 inimest ja tehnikumidesse 350 300 õpilast. Kõrgemad õppeasutised lõpetas 1947. a. 91 300 ja tehnikumid 230 100 inimest.

Lastekodude laste arv oli 658 000 ja lasteaedades oli 1 490 500 last.

Tervishoiuasutistes oli 1947. a. ette nähtud 817 200 haiglavoodit, 884 200 kohta alalistes lastesõimedes, 205 800 kohta sanatooriumides ning kuurortides ja 81 000 kohta puhkekodudes.

*154. Harjutus. Märkida püstkriipsuga, kust kohast võib sõnu järgmistes lausetes poolitada!

1. Õppimises ja töös on pioneer visa ja korda armastav.
2. Ta täidab kohusetruult ja täpselt oma maleva, rühma, salga ning kõik teised ülesanded.
3. Iga alustatud töö viib ta lõpule ega tagane raskuste ees.
4. Pioneer on korralik ja viisakas ning käitub eeskujulikult, osutab abi vanematele inimestele, isale-emale, naistele ja invaliididele.
5. Pioneer on väikeste laste sõber, ta hoolitseb oma nooremate õdede ja vendade eest.
6. Pioneer ei vannu, ta vihkab räpasust ja suitsetamist.
7. Pioneer ei kiitle kunagi oma heategudega, sest olla eeskujuks kõigile ja abiks kõikjal on iga pioneeri kohus.

8. Pioneer hoiab nagu silmatera aus noore leninlase nimetust.

Näidis:

Sõnade poolitamine.

Õp|pi|mi|ses ja töös ...

*155. Harjutus kaashäälikute ühendite ja liitsõnade õigekirjutusest. Kasutada antud sõnu lauseis! Tõmmata neile lauseis joon alla! Anda seletus (suuline), mispärast peame neid nii kirjutama (vt. lk. 52)!

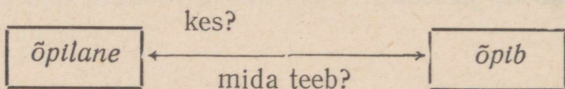
pikk	piklik	pikk-silm
lapp	laplik	lapp-tekk
pakk	aupaklik	pakk-kast
papp	papne	papp-karp
metall	metalne	metall-raha
täpp	täpne	—
	täpselt	
pekk	pekjas	pekk-vorst
lukk	—	lukk-sepp
pott	—	pott-sepp
plekk	—	plekk-sepp
rätt	—	r ä t s e p
kõmm	kõmdi!	

29. Kuidas sõnad on lauses üksteisega seotud.

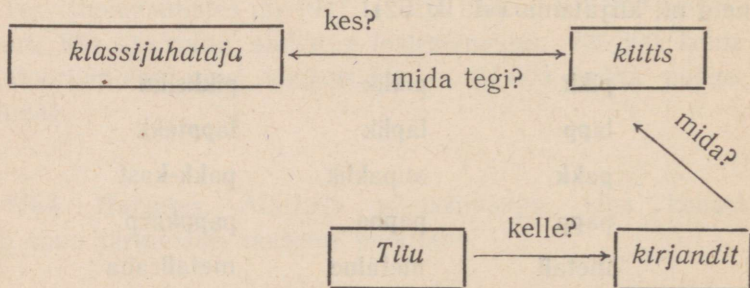
*Ülesanne. Korrata «Lause ja sõna» (vt. lk. 12)!

156. Ülesanne. Jälgida järgmistes piltlikult kujutatud lausetes sidet üksikute sõnade vahel! Side on näidatud nooljoonega.

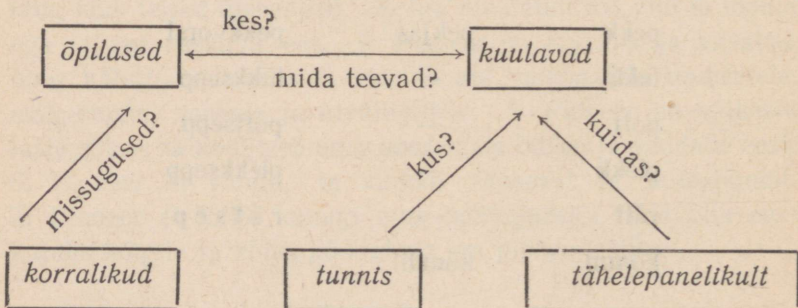
1. Õpilane õpitb.

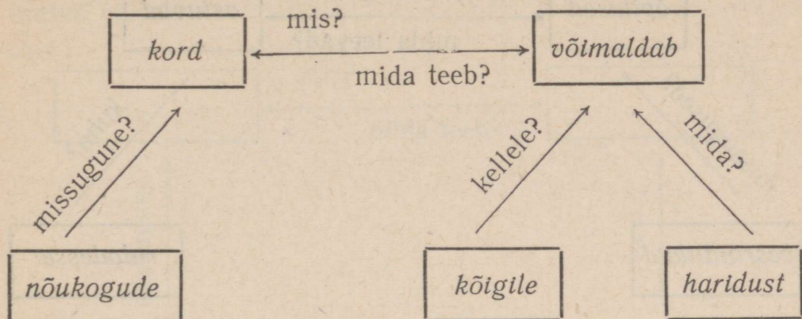
2. Klasstjuhataja kiitis Titi kirjandit.

3. Korralikud õpilased kuulavad tunnis tähelepanelikult.

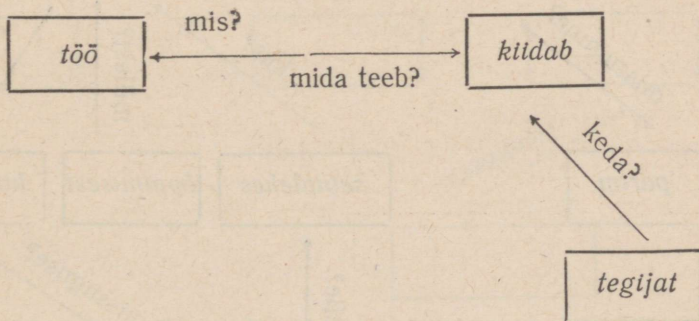

4. Nõukogude kord võimaldab kõigile haridust.

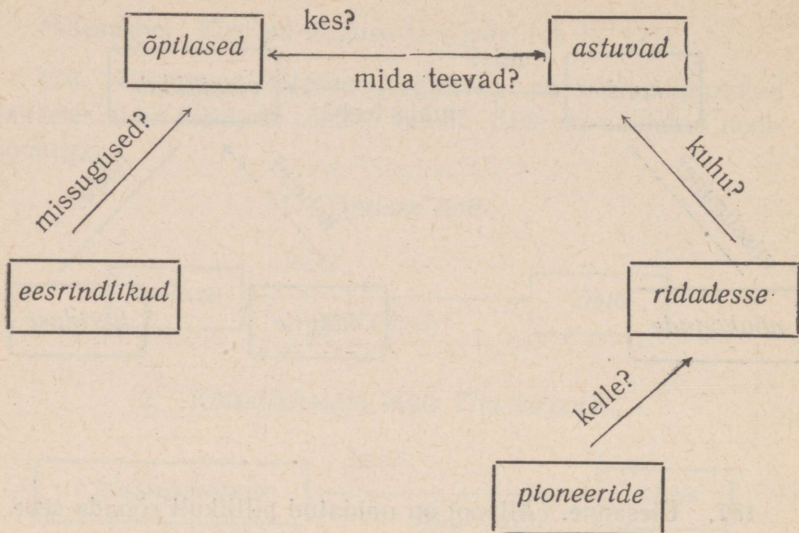

157. Ülesanne. Allpool on näidatud piltlikult sõnade seos kolmes lauses. Kirjutada need laused välja!

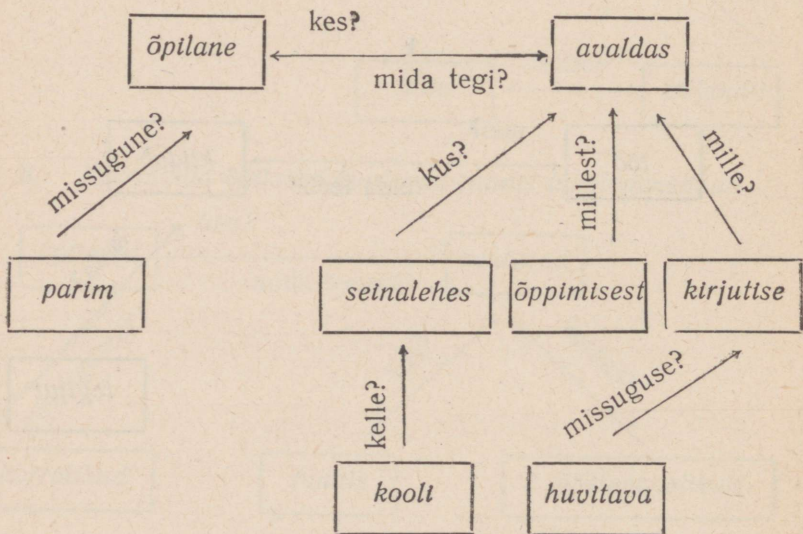
I.

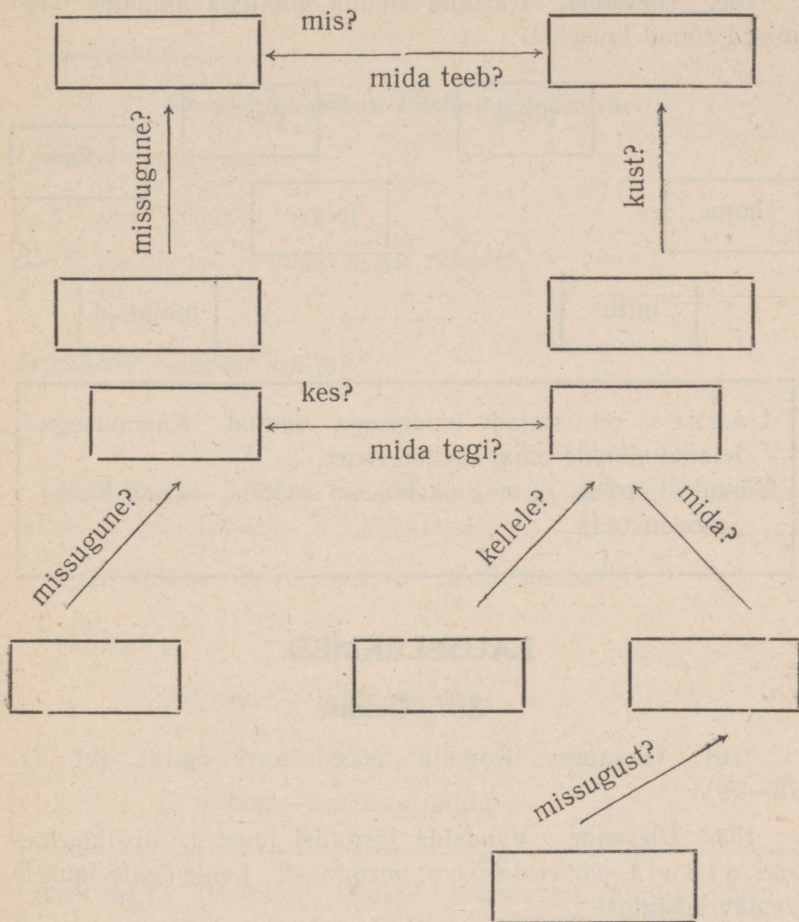
II.

III.

158. Harjutus. Anda järgmistele lausetele, mille sõnade seos piltlikult on näidatud, sõnaline sisu! Kirjutada saadud laused välja!

159. Harjutus. Kujutada eelmiste näidete eeskujul piltlikult järgmiste ja mõnede ise moodustatud lihtsamate lausete sõnade omavaheline seos!

8. Ei tahtnud. 9. Ei saavutaks. 10. Ei raiska. 11. Ei ole murdunud. 12. Ei olnud seisnud.

13. Ära tõsta! 14. Äрге lõpetage!

Näidis:

Lausetele vastava küsimuse leidmine.

Töötab — mida teeb?

.....

Ei ole murdunud — mida ei ole teinud?

.....

Ära tõsta! — mida ära tee?

II.

1. Õpitakse. 2. Loeti. 3. Jutustati. 4. Kirjutati. 5. Helistatakse. 6. Lõpetatakse. 7. Lahkutakse.

8. Ei viibita. 9. Ei joostud. 10. Ei toodud.

Näidis:

Õpatakse — mida tehakse?

.....

Ei viibita — mida ei tehta?

Eeltoodud lühikesed laused koosnevad ainult ühest lauseliikmest — **öeldisest**. Öeldiseks on pöörd-sõna vormid. Öeldis vastab samadele küsimustele mis pöörd-sõnagi.

31. Alus.

163. Ülesanne. Ainult öeldisest koosnevaid lauseid tarvitame harva, sest nad ütlevad liiga vähe. Lausega tahame enamasti rohkem ütelda.

Kirjutada tabelisse ülesande I osas antud, ainult öeldisest koosnevaile lauseile juurde, kes (või mis) on selle tegevuse tegija!

Tegevuse tegijat näitav sõna lauses.

Tegevuse tegija (kes või mis teeb? kes või mis ei teinud? jne.)	Öeldis (mida teeb? mida oli teinud? mida ei teinud? jne.)
<i>Vabrik (mis?)</i> <i>Mina (kes?)</i>	<i>töötab.</i> <i>olen püüdnud.</i>
jne.	

Seda sõna lauses, mis näitab tegevuse tegijat, nimetatakse **aluseks**. Alus vastab küsimusele: **kes (või mis) teeb? kes (või mis) ei tee?** jne.

Alus ja öeldis on lause pealiikmed.

164. Harjutus. Koostada 20 lauset, kus on ainult alus ja öeldis! Alusele tõmmata joon alla!

165. Ülesanne. Katsuda, kas saab ülesande nr. 162 II osas antud, ainult öeldisest koosnevatele lausetele juurde lisada, kes (või mis) on selle tegevuse tegija (alus)!

Aluse juurdelisamine võimatu.

Tegevuse tegija — alus (kes või mis teeb? kes või mis ei teinud jne.)	Õeldis (mida tehakse? mida ei tehta? mida tehti? jne.)
Ei saa juurde lisada, kes on õppija.	<i>Õpitakse.</i>
Ei saa juurde lisada, kes ei viibi.	<i>Ei viibita.</i>

166. Ülesanne. Vaadelda tabelis esinevaid lauseid!

Lauses ainult alus ja õeldis.	Lauses peale aluse ja õeldise veel teisi lause- liikmeid.
Isa sõitis.	<i>Juba varahommikul sõi- tis isa koos teistega kolhoosi heinamaale het- nu tooma.</i>
Nad vedasid.	<i>Õhtuks vedasid nad heinamaalt kõik heinad koju.</i>
Kolhoos on varusta- tud.	<i>Meie kolhoos on hein- tega väga hästi varus- tatud.</i>

Ainult alusest ja õeldisest koosnevat lauset nimetatakse laiendamata lihtlauseks. Lauseid, kus on peale aluse ja õeldise veel muid lauseliikmeid, nimetatakse laiendatud lihtlauseks.

167. **Harjutus.** Muuta järgmised laiendamata lihtlaused laiendatud lihtlauseteks! Laiendatud lihtlauses tõmmata alusele üks joon, öeldisele kaks joont alla!

1. Kalju lahkub. 2. Ta jõuab. 3. Kell heliseb. 4. Õpilased lähevad. 5. Õpetaja tuleb. 6. Lapsed tõusevad. 7. Lapsed istuvad. 8. Õpetaja küsib. 9. Rein vastab.

Näidis:

Laiendatud lihtlaused.

Minu pinginaaber Kalju lahkub alati varakult kodunt.

168. **Harjutus.** Koostada 10 laiendatud lihtlauset. Alusele tõmmata üks joon, öeldisele kaks joont alla!

*169. **Ülesanne.** Korrata asesõnu (vt. lk. 75—77)!

170. **Harjutus.** Koostada 15 laiendatud lihtlauset, milledes aluseks on asesõna! Alusele tõmmata üks joon, öeldisele kaks joont alla!

Näidis:

Asesõnast alusega laused.

Ma loen seda raamatut juba teist korda.

Kes tõi mulle selle raamatu? Me kinkisime temale kolm raamatut.

Kui aluseks on lühendatud asesõna, siis võime selle sageli ära jätta, ilma et lause mõte seejuures muutuks.

Näiteks: Ma loen seda raamatut juba teist korda. = Loen seda raamatut juba teist korda. Me kinkisime temale kolm raamatut. = Kinkisime temale kolm raamatut.

171. **Harjutus.** Kirjutada harjutuse nr. 170 lausetest need, mille juures see on võimalik, ilma a s e s õ n a s t a l u s e t a. Pealkirjaks: *Aluseta laused.*

172. **Ülesanne.** Vaadelda järgmisi lauseid! (a. = alus, ö. = öeldis.)

Kuhu ^{a.} s a ^{ö.} lähed? — Ma ^{a.} läh^{ö.}en metsa. — Kuhu metsa ^{a.} s a ^{ö.} lähed? — Ma ^{a.} läh^{ö.}en Pillapalu metsa. — Mis ^{a.} s a sinna ^{ö.} lähed? — Ma ^{a.} läh^{ö.}en sinna metsatöele. — Kellega ^{a.} s a koos ^{ö.} töötad? — Ma ^{a.} tööt^{ö.}an koos Ülesoo Kustasega. — Kui palju ^{a.} t e päevas puid ^{ö.} valmistate? — Me ^{a.} valm^{ö.}istame päevas umbes 12 ruumimeetrit puid.

Jutlemisel aga harilikult nii ei kõnelda!

Kõneldakse umbes nii:

Kuhu ^{ö.} lähed? — Metsa. — Kuhu metsa? — Pillapalu metsa. — Mis sinna? — Metsatöele. — Kellega ^{a.} s a koos ^{ö.} töötad? — Ülesoo Kustasega. — Kui palju puid päevas ^{ö.} valm^{ö.}istate? — Umbes 12 ruumimeetrit.

173. **Ülesanne.** Vaadelda lauseid ülesandes nr. 162!

Esineb ka lauseid, milles **puudub** alus ja öeldis või üks nendest.

174. **Harjutus.** Tõmmata järgmistes laiendatud lihtlauses alusele üks, öeldisele kaks joont alla! Pealkirjaks: *Aluse ja öeldise määramine.*

Ühel hommikul kogunesime enne tunde saali. Direktor kõneles meile talvisest metsatööde tähtsusest.

Vahetundides arutasime omavahel palju metsatöödest. Nooremate klasside õpilased otsustasid järgmisel pühapäeval ka metsatööle minna. Nad kõnelesid sellest direktorile. Direktor teatas õpilaste soovist metskonda.

Metskonnast tänati meid. Metsatööle õpilasi aga ei saadetud. Meid paluti männikäbisid korjata. Neist saadakse seemneid uue metsa külvamiseks. Külvamist toimetatakse kevadel. Siis paluti meid tingimata appi tulla.

Rõõmuga võtsime endile kohustuseks käbisid koguda. Nii aitab meie kool omalt poolt jõudumööda metsatöödele kaasa.

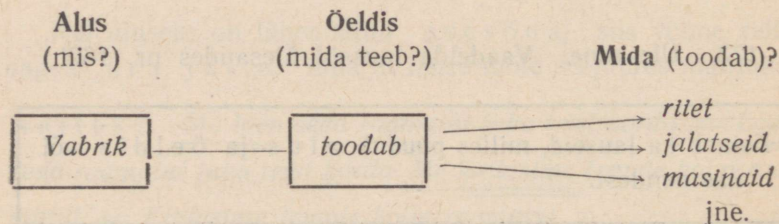
32. Sihitis.

175. **Ülesanne.** Jälgida seletusi uue lauseliikme kohta!

I.

Vabrik toodab.

Selle laiendamata lihtlausega on vähe öeldud. Lause ei ütle, mida vabrik toodab.

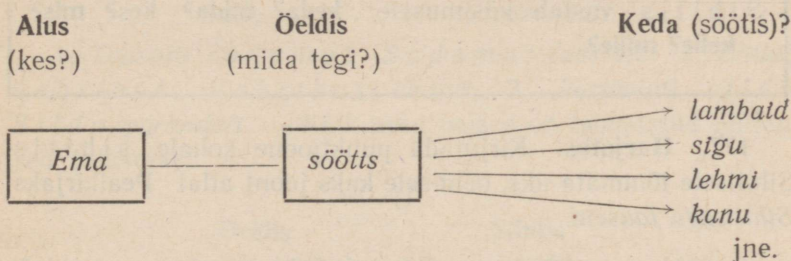
Saame laiendatud lihtlause:

Vabrik toodab riidet. *või*: Vabrik toodab jalatseid.
või: Vabrik toodab masinaid. jne.

II.

Ema söötis.

Ka selle laiendamata lihtlausega on vähe öeldud. Tahame teada, keda ema söötis.

Saame laiendatud lihtlause:

Ema söötis lambaid. *või*: Ema söötis sigu. *või*:
Ema söötis lehmi. *või*: Ema söötis kanu. jne.

Seda sõna lauses, mis väljendab eset, millele öeldisega märgitud tegevus on sihitud, nimetatakse **sihiti-seks**. Sihitis laiendab öeldist.

Märkus: On pöörsõnu, millega sihitist ei saa tarvitada. Näiteks: *seisab, istub, magab, ripub* jne.

176. Ülesanne. Jälgida järgmistes lausetes sihitisi ja nende küsimusi!

Alus	Õeldis	Sihitis
<i>Isa</i>	<i>ei vajanud</i>	<i>paarimeest</i> (keda?).
<i>Mehed</i>	<i>saagisid</i>	<i>palke</i> (mida?).
<i>Vend</i>	<i>tõi</i>	<i>hobuse</i> (kelle?).
<i>Poiss</i>	<i>võttis</i>	<i>kirve</i> (mille?).
<i>(Sa)</i>	<i>too</i>	<i>saag</i> (mis?)!
<i>(Tele)</i>	<i>kutsuge</i>	<i>metsavaht</i> (kes?)!

Sihitis vastab küsimusele: **keda? mida? kes? mis? kelle? mille?**

177. Harjutus. Kirjutada punktjoone kohale sihitisi! Sihitisele tõmmata üks, õeldisele kaks joont alla! Pealkirjaks: *Sihitisega lauseid.*

1. 1941. a. suvel alustas fašistlik Saksamaa . . . . . (mida?) Nõukogude Liidu vastu. 2. Suures Isamaasõjas kannatas Nõukogude Liit suuri . . . . . (mida?). 3. Meie ei kaotanud . . . . . (mida?) võidusse. 4. Kuulsusrikas Punaarmee vallutas lõpuks . . . . . (mille?). 5. Nõukogude Liit võitis . . . . . (mille?). 6. Geniaalne Stalin juhtis . . . . . (keda?). 7. Suures Isamaasõjas abistas Nõukogude Liit vabadustarmastavaid . . . . . (keda?). 8. Iga nõukogude inimene armastab oma . . . . . (mida?). 9. Taastagem . . . . . (mis?). 10. Täitkem oma . . . . . (mis?) kodumaa vastu!

178. *Ülesanne. Meenutada neid ainult õeldisest koosnevaid lauseid, milledele ei saa alust juurde lisada (vt. nr. 165)!

I.

Õeldis	Sihitis
(mida tehti?)	(mida?)
<i>Taastati</i>	<i>sadamat.</i>
<i>Ehitati</i>	<i>vabrikut.</i>
<i>Parandati</i>	<i>silda.</i>

ehk:

Sihitis	Õeldis
(mida?)	(mida tehti?)
<i>Sadamat</i>	<i>taastati.</i>
<i>Vabrikut</i>	<i>ehitati.</i>
<i>Silda</i>	<i>parandati.</i>

1. *Taastati sadamat. Sadamat taastati.* 2. *Ehitati vabrikut. Vabrikut ehitati.* 3. *Parandati silda. Silda parandati.* — Kõik need laused on laiendatud lihtlaus-
sed (aluseta).

II.

Õeldis	Sihitis
(mida tehti?)	(mis?)
<i>Valmistati</i>	<i>plaan.</i>
<i>Muretseti</i>	<i>ehitusmaterjal.</i>
<i>Ehitati</i>	<i>koolimaja.</i>

ehk:

Sihitis	Õeldis
(mis?)	(mida tehti?)
<i>Plaan</i>	<i>valmistati.</i>
<i>Ehitusmaterjal</i>	<i>muretseti.</i>
<i>Koolimaja</i>	<i>ehitati.</i>

1. *Valmistati plaan. Plaan valmistati.* 2. *Muretseti ehitusmaterjal. Ehitusmaterjal muretseti.* 3. *Ehitati koolimaja. Koolimaja ehitati.* — Ka need lau-
sed on laiendatud lihtlaus-
sed (aluseta.)

Ärge pidage lauseis, milles alus puudub, **sihitist** aluseks!

180. Harjutus. Tõmmata järgmistes lausetes alusele üks, sihitisele kaks joont alla! Pealkirjaks: *Aluse ja sihitise määramine.*

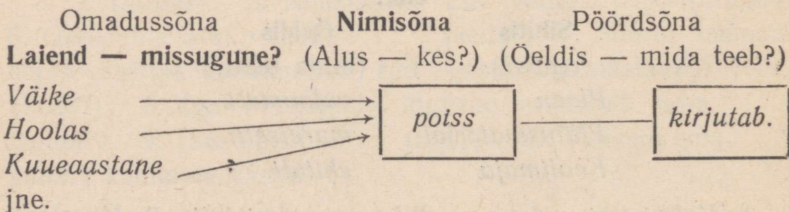
1. Ehitati uut kolmekordset elumaja. 2. Autod vedasid kogu päeva telliseid. 3. Naised ladusid kive riita. 4. Maja vundament valmistati paest. 5. Laed valati tsemendist. 6. Ära too siia enam kive! 7. Sa ulata mulle suur vasar! 8. Paigutage talad siia! 9. Asetasin aknaraami kohale. 10. Sina otsi inseneri mõõdulint üles! 11. Insener kutsuti nõupidamisele. 12. Vana müürsepp õpetas noort töolist. 13. Norme ületati iga päev mitmekordselt. 14. Eesrindlike tööliste pildid asetati autahvlile. 15. Maja valmib kindlasti enne tähtaega.

181. Harjutus. Kirjutada 10 säärast sihitisega laiendatud lihtlauset, milles puudub alus.

33. Täiend.

*182. Ülesanne. Korrata nimi- ja omadussõnu (vt. lk. 62—71)!

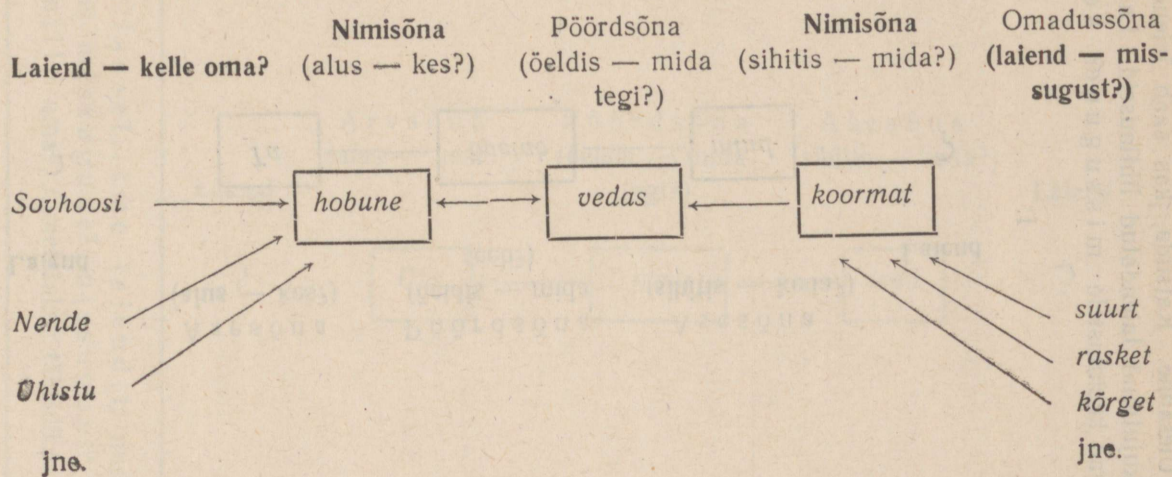
183. Ülesanne. Vaadelda laiendamata lihtlause laiendamist omadussõnaga!

Saame laiendatud lihtlause:

Väike potiss kirjutab. *võl.* **Hoolas** potiss kirjutab. *võl.*
Kuueaastane potiss kirjutab. *jne.*

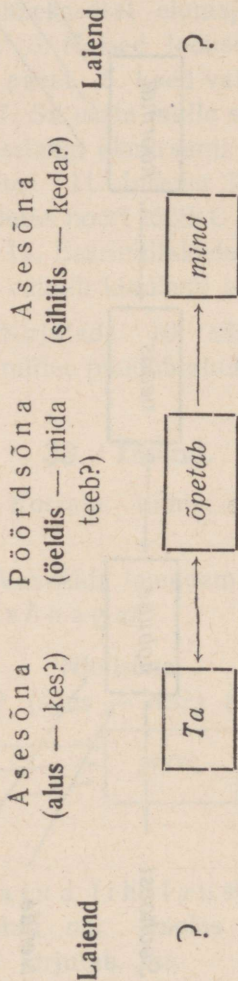
184. Ülesanne. Vaadelda järgmist laiendatud liht-
 lause veelkordset laiendamist ja kirjutada välja, missugu-
 sed uued laiendatud lihtlauseid võime sellest moodustada.

Näidis: *Sovhoost* *hobune* *vedas* *suurt* *koormat*.

*185. Ülesanne. Katsuda, kas saab laiendada järgmisi piltlikult kujutatud laiendatud lihtlauseid laienditega, mis vastavad küsimustele missugune? kelle, mille oma?

I.

Arvsõna (alus — kes?)   Pöörsõna (ööldis — mida tegi?)   Asesõna (sihitis — keda?)

Laiend

?

Üks

küüts

teda

Laiend

?

Nimisõnalise lauseliikme laiendit, mis vastab küsimustele missugune? missugust? jne. või kelle, mille oma?, nimetatakse **täiendiks**.

186. Harjutus. Ülesande nr. 183 näite eeskujul leida rohkesti sobivaid oma dussõnalisi laiendeid järgmiste lausete nimisõnalisele lauseliikmele! Kujutada enne kõik piltlikult ja siis kirjutada osa neist välja! Laiendile tõmmata lauses kaks, nimisõnalisele lauseliikmele üks joon alla!

1. Rätik oli kadunud. 2. Ehitati maja. 3. Lamp ei põlenud.

187. Harjutus. Lugeda järgmised laused ja leida neis nimisõna! Leida lausete nimisõnalistele lauseliikmetele sobiv täiend. Täiendile kirjutada t., alusele a., öeldisele ö. ja sihitisele s.! Pealkirjaks: *Lause laiendamtne täiendiga.*

1. Korsten tossutab suitsu. 2. Tehas huugab. 3. Töölised valmistavad jalatseid. 4. Naised pakivad saapaid. 5. Meister juhatab töölisi. 6. Autod seisavad õues. 7. Laomehed laadivad kaste autodele. 8. Koormad sõidavad minema. 9. Isa läheb kauplusse. 10. Ta ostab kingi. 11. Kodus annab ta paki Luulele. 12. Luule tänab isa.

188. Harjutus. Leida järgmistest lausetest alus, öeldis, sihitis ja täiendid! Alusele kirjutada a., öeldisele ö., sihitisele s. ja täiendile t.!

Talvel.

Lume all uinuvad loendamatud taimed vaikset talveund. Jääkate all igasugustes veekogudes puhkab arvutu hulk veetaimi. Pooleldi lumehange tuisanuna tukuvad põõsad. Tardunult seisavad valgetüvelised kased. Vaikselte norutavad heledakoorelised haavad. Ka igihaljad kuused magavad rahulikku und. Kogu haljas loodus on kaotanud oma elusilme.

Meid ümbritsev loodus väärrib kosutavat puhkust. Pool aastat töötasid kõik elavad taimed vahetpidamatult. Ja nüüd nad puhkavad.

Näidis:

Lauseliikmete määramine.

ö. t. a. t s.
Lume all uinuvad loendamatud taimed vaikset talveund.

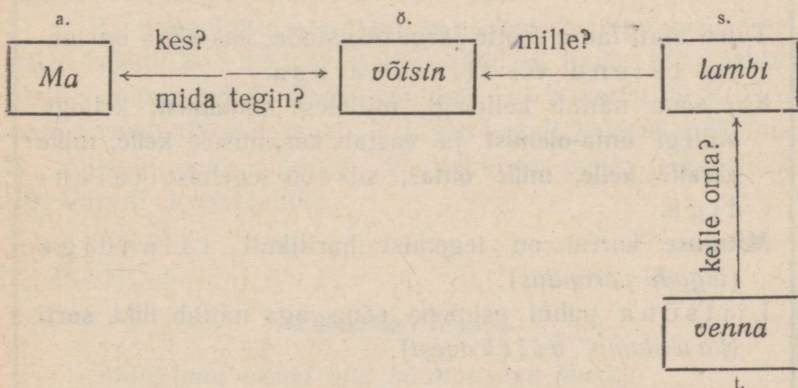
34. Täiend ja liitsõna.

* 189. Ülesanne. Korrata liitsõna (vt. lk. 14)!

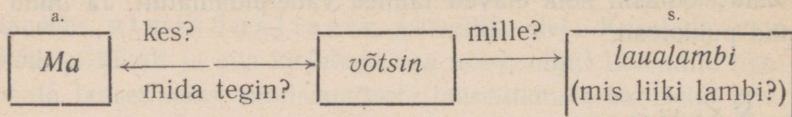
* 190. Ülesanne. Vaadelda, millal on tegemist lauses täiendiga, millal liitsõna osaga! a. = alus, ö. = öeldis, s. = sihitis, t. = täiend.

I.

1. *Ma võtsin venna lambi.*

2. Ma võtsin laualambi.

3. Suure ^{t.} **raamatu** ^{a.} **kaaned** ^{ö.} läksid *lühemist* lahti (kaaned kuuluvad raamatule, mille kaaned?).
4. ^{s.} **Raamatukaaned** ^{ö.} tehakse harilikult *papist* (mis liiki kaaned?).
5. Selle ^{t.} **allika** ^{a.} **vesi** ^{ö.} on selge (mille vesi? — vesi kuulub teatavale allikale).
6. ^{ö.} **Tõin** ^{s.} **allikavett** (mis liiki vett?).

II.

^{t.} **Kaustikute** ^{a.} **kaaned** ^{ö.} olid ^{ö.} natuke ^{ö.} määrdunud. Tee ^{ö.} uus
^{t.} **vigade** ^{s.} **parandus!** ^{t.} **Poiste** ^{a.} **näod** ^{ö.} punetasid.

Tuleb alati lause mõtte järgi otsustada, kas sõna on lauses täiend või liitsõna osa.

Kui sõna näitab kellelegi, millelegi **kuulumist**, kellegi, millegi **oma-olemist** ja vastab küsimusele **kelle, mille pärast? kelle, mille oma?**, siis on tegemist täiendiga.

Mitmuse korral on tegemist harilikult täiendiga (**vigade parandus**).

Liitsõna puhul esimene sõna aga näitab **liiki, sorti** (**laualamp, allikavest**).

* 191. **Harjutus.** Otsustada, kas sulgudes asetsevad sõnad on liitsõnad või täiend ühes mõne teise lauseliikmega, ja kirjutada, nagu on nõutav! Anda kirjutuse kohta suuline seletus! Pealkirjaks: *Liitsõnade määramine.*

Ma olin täna (korra pidaja). Hommikul tulin teistest varem (kooli majja), süütasin (klassi toas) valgustuse, võtsin (tolmu lapi) ja pühkisin kõik (kooli pingid), (piltide raamid), (lampide kuplid), toolid ja õpetajate laua tolmust puhtaks. Pühkimisel märkasin, et ühe (pildi raam) oli katki. Siis võtsin (tahvli lapi), tegin selle (pesu nõu) all märjaks ja pühkisin (klassi tahvli) üle. Neljanda (klassi tahvel) ulatub ühest seinast teise ja selle pühkimine võttis hulga aega. Seejärel tõin õpetajate toast (päeva raamatu). Siis tõin NSV Liidu kaardi ja riputasin selle (kaardi puule). Seejuures meenus, et selle (kaardi kepid) tegin ma koos (pingi naabriga). Kontrollisin, kas (kaardi kepp) ja kriit on kohal. Valasin ka tinti (tindi pottidesse). Esimene tund oli (maa teadus), teine vene keel, kolmas (aja lugu), neljas laulmine, viies (loodus õpetus).

* 192. **Harjutus.** Koostada niisuguseid lauseid, milles liitsõna harvendatult trükitud osa on täiendiks, teine sõna aga lauseliikmeks, mida täiend laiendab!

1. P u oksad olid härmatisega kaetud. 2. Liimi p a b e r i tükid kokku! 3. S a a p a p a e l läks katki. 4. L a m e m a j a k a t u s kogub palju lund. 5. Õuest kuuldu s l i n n u l a u l u. 6. K u k e h a r i kasvab liivasel maal. 7. L a m b a t a l l hakkas määgima. 8. Silitasin k a s s i p o e g a. 9. Valmista mulle u k s e l u k k ! 10. Värviti k o o l i p i n k e.

Näidis:

Täiendiga laused.

Mõne puu oksad olid härmatisega kaetud.

35. Üte.

* 193. Ülesanne. Meenutada, mida teame küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlausetest (vt. nr. 13)!

194. Harjutus. Kirjutada küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlauseid (kokku vähemalt 12 lauset)!

195. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Lauses ei ole lähemalt nimetatud, keda kästakse, hüütakse, kellele soov esitatakse, kellelt küsitakse.

Lauses on eri sõnaga nimetatud, keda kästakse, hüütakse, kellele soov esitatakse, kellelt küsitakse.

Tulge siia!

(Teie tulge siia!)

Aita mul pilt seinale riputada!

(Sa aita mul pilt seinale riputada!)

Täna!

(Täna sind!)

Minge nüüd tagasi klassi!

(Teie minge nüüd tagasi klassi!)

Miks sa siia jäid?

Lapsed, tulge siia!

(Teie, lapsed, tulge siia!)

Aita mul, Ilmar, pilt seinale riputada!

(Sa aita mul, Ilmar, pilt seinale riputada!)

Täna, Ilmar!

(Täna sind, Ilmar!)

Minge nüüd, tublid poisid, tagasi klassi!

(Teie minge nüüd tagasi klassi, tublid poisid!)

Miks sa, Tiit, siia jäid?

Seda sõna küsi-, käsk-, hüüd- ja soovlause, mis on asesõnade **sina** ja **teie** täiendiks ja mis ligemalt näitab, kelle poole pöörduakse, nimetatakse **ütteks**. Üte võib koosneda mitmest sõnast.

196. Ülesanne. Vaadelda ütte asetust lauses ja kirjavahemärke ütte juures!

Noored seltsimehed, teie kätes on tulevik!
Teie kätes, noored seltsimehed, on tulevik!
Teie kätes on tulevik, noored seltsimehed!

Üte eraldatakse teistest lauseliikmetest k o m a g a (lause keskel — k o m a d e g a).

197. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Alus (kes?)	Üte	Õeldis (mida tee?)	Sihitis (mida?)
<i>Sa</i>	—	<i>too</i>	<i>naelu!</i>
<i>Sa,</i>	<i>Kaarel,</i>	<i>too</i>	<i>naelu!</i>
—	<i>Kaarel,</i>	<i>too</i>	<i>naelu!</i>

Ütte tarvitamisel puudub lauses sagedasti alus.

198. Harjutus. Koostada 10 üttega lauset! Üttele tõmata joon alla! Kirjavahemärgid (komad) teha värvilised!

199. Harjutus. Määrata järgmistes lausetes kõik tuntud lauseliikmed! Alusele kirjutada a., õeldisele ö., sihitisele s., üttele ü. ja täienditele t.!

Lauseliikmete määramine.

Viljandis

20. jaanuaril 1949. a.

Armas sõber!

Mispärast Sa, Arvo, mulle ei kirjuta? Saatsin Sulle eelmisel kuul pika kirja. Kirjas teatasin tähtsamaid uudiseid oma

koolitlust. Vahepeal on sügisene poolaasta juba lõppenud. Minu tunnistus sisaldas ainult eeskujulikke hindeid. Isa kinkis hea õppimise tasuks mulle uued suusad. Kui Sa, sõber, neid näeksid! Meie koolis ei oma keegi nii ilusaid suuski!

Oma talvevaheaja veetsin peamiselt suusatamisega. Nüüd läheb suusatamine eriti hästi. Meie pioneerid korraldavad varsti suure suusavõistluse. Naaberkooli pioneerid võtavad sellest ka osa.

Kuidas tete, tallinlased, olete elanud? Ootame Sinu ema kogu aeg külla. Mida teeb Su väike veli? Kuidas Valdeko uus mudellennuk lendab?

Jään nüüd ootama Sinult pikka kirja. Ära ole nii laisk vastama!

Parimate teroitustega
Sinu Ilmar.

Märkus. Kirja alustame harilikult üttega (*Armas sõber! Lugupeetud sm. Kaasik.*). Ametliku kirja alguses oleva ütte lõppu asetatakse punkt, mitte hüüumärk.

36. Kordavat.

* 200. **Harjutus.** Tõmmata kõigile helilisi häälikuid märkivaile tähtedele joon alla!

Ettevaatamatus.

«Poisid, lähme lumesõda pidama!»

«Lähme!»

«Kas paneme palitud ka selga?»

«Milleks? Ega me väljas kaua ole. Lähme niisamuti!»

Läksimegi.

Tundide lõpul tundsin külmavärinaid. Jäin palavikku ja pidin seepärast mitu päeva koolist puuduma.

*201. **Harjutus.** Määrata jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde! Vaadeldavale tähele tõmmata joon alla!

Koolile kütet muretsemas.

1. Ree le olid laotud äsjasaetud, vaigust lõhnavad kuusehalud.

2. Isa sammus ree taga, mina aga istusin puukoormal ja ajasin hobust. 3. Tundsin, et käel on imelikult valus. 4. Tõmbasin kinda käest ja nägin — peopessa oli tekkinud kaks väikest vesirakku.

5. «Vaata, mis töö tegi, rakud kohe peopesal,» mõtlesin ja panin kinda ettevaatlikult jälle kätte.

6. Eemalt hakkas juba paistma koolimaja katus.

7. Mulle meenus kogu tänane töö.

8. Juba hommikul vara sõitsin isaga metsa. 9. See ei olnud mul tavaline reesõit. 10. Tundsin end eriliselt väarikana: läksin ju esmakordselt metsa tööle. 11. Ja pealegi tuli need puud lõigata oma koolimaja kütteks.

12. Tean, kui mõnus ja hea on õppida soojades ruumides. 13. Seepärast ütlesin isale: «Kui lähed lõikama koolile küttepuid, siis võta mind kaasa. Saame kahekesi.»

14. Nüüd katsusin valutavaid rakke peopesas ja mõtlesin: «Tühja kah neist rakkudest. 15. Küll need paranevad. 16. Kuid see-eest on eeloleval poolaastal koolimaja hästi soe.»

N ä i d i s:

Häälikute välte määramine.

Isa (I) sammus (III) ree (III) taga ...

*202. Hoiatav etteütlus.

Suusavõistlus.

I.

Meie pioneerid korraldasime suusavõistluse. Aegsasti mõõtsime välja raja pikkuse, seadsime tähised üles ja sõitsime umbsesse lumme raja sisse. Tähisteks kõitsime puude ja põõsaste külge punased lipukesed.

Järgmistel päevadel hakkasin hoogsalt trennima ja iga soodsa hetke veetsin suuskadel. Kodus keetsin mitmesuguseid määrideid, võidsin kord ühe, kord teisega suuski ja sõitsin neid proovima. Ka seadsin suuskadele uued moodsad sidemed ja kõitsin keppidele paremad rihmad. Kandsin igati hoolt, et kõik oleks eeskujulikus seisukorras. Saapadki lasksin kingsepal parandada.

Trennima — harjutama, võistluseks ette valmistuma.

*203. Harjutus. Kirjutada kriipsukese asemele d või t!

II.

Suusavõis—luse eel tun—sin suurt ärevus—, ses— osa— võtjaid oli palju. Siiski loo—sin, et ma ei jää viimas—e hulka.

Lahkusin lähtes— sei—smendana. An—sin keppidega kõva hoo ja püü—sin kohe alguses arendada suurt kiirus—. Kuid vars—i tun—sin, et nii väsitän enese ruttu. Muu—sin siis kiiruse aeglasemaks. Sellele vaatamata jõu—sin paarile eelmisele järele ja suu—sin neis— mööduda. Ühes— mäes— laskudes hoi—sin keha vales—i ja kaotasin tasakaalu. Hei—sin enese kohe küljeli. Kar—sin, et mur—sin seejuures suusad. Uurides lei—sin nad olevat täies—i terved. Kõige sellega vii—sin aga hulga kallis— aega. Ma—sin juba võidu— lootuse, kuid rau—se tahtejõuga rühkisin edasi. Tea—sin, et

pioneerid ei kohuta ebaõnnes—umised. Jä—singi need, kes vahepeal minus— möödusid, vars—i uues—i seljataha. Ühes— eelmises— aga, mitmekor—setele ka—setele vaatamata, ei suutnud ma mööduda. Vahemaa jäi kogu aeg võr—seks.

Ka—sin maa päris hea ajaga ja vōi—sin kolmanda koha. Auhinnaks sain suusamü—si ja kul—sete äärtega rinnamärgi numbriga III.

Lähe — võistluse alguspunkt.

*204. Harjutus ainsuse osastava ja mitmuse nimetava lõpust. Kirjutada järgmistes lausetes kriipsu asemele d või t ja asetada sulgudesse puuduvad küsimused (vt. lk. 8)! Vaadelda lauseid ja otsustada, missugused lauseliikmed on harvendatult trükitud!

1. Hakkasin käsitöö— ( ) tegema. 2. Lõikasin paraja tüki roosa— paberi— ( ). 3. Anna mulle sirkli— ( )! 4. Mul on vaja ka lilla— paberi— ( ). 5. Kus on minu värvilise— läikpaberi— ( )? 6. Puu— ( ) tegin rohelisest paberist. 7. Õde pesi kõik oma valge— krae— ( ) puhtaks. 8. Näita oma valge— krae— ( )! 9. Ema parandas minu kitli— ( ). 10. Helli triikis õe kirju— seeliku— ( ). 11. Too siia oma tumeda— seeliku— ( )! 12. Keedeti tee— ( ). 13. Praeti värske— liha ( ). 14. Panin paberi— ( ) kaante vahele. 15. Ema tõi lauale hapu— peedisalati— ( ). 16. Isale meeldivad hapu— salati— ( ). 17. Helli koristas musta— toidunõu— ( ) laualt. 18. Ära määri õpiku— ( ) ära! 19. Ma pesin musta— taldriku— ( ) puhtaks. 20. Hea— õõ— ( ), emake!

*205. Harjutus. Koostada lauseid, kus esinevad järgmised sõnad mitmesugustes muudetes! Tõmmata antud sõnadele lauseis joon alla!

Valss, kirss, varss, pulss, märss, marss, marssima, kärss, värss, hirss.

N ä i d i s:

Kaashäälikute ühendite õigekirjutust.

Varss nostis märstist heinu.

*206. **Harjutus.** Liita järgmistele sõnadele liide **-gi** või **-ki** ja kasutada siis neid lauseis!

Tuba, sajab, suusad, enne, hoog, jah, lumi, suusk, sukk, sall, lumel, samm, kampsun, Väino, nõop, kepp, tütar, läks, klass, tüdrukult, nägu, soov, pea, öö, süü.

N ä i d i s: *Tubagt oli külm.*

37. Korduvate lauseliikmetega lause (koondlause).

207. **Ülesanne.** Jälgida järgmist piltlikult kujutatud lauset!

I.

Alus
(kes?)

Õeldis
(mida teevad?)

Õpilased

loevad,

arutavad,

laulavad,

kirjutavad,

võimlevad,

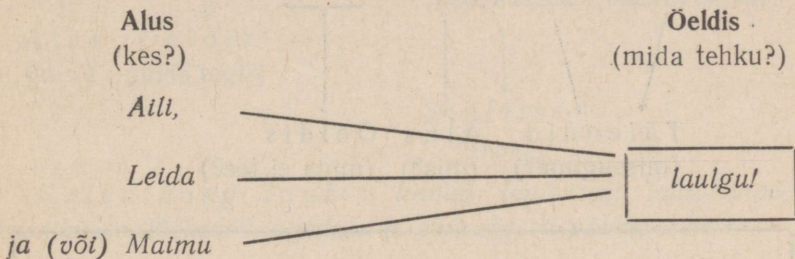
joonistavad.

Saame lause: *Õpilased loevad, arutavad, laulavad, kirjutavad, võimlevad ja joonistavad.*

208. Ülesanne. Mitu alust ja mitu öeldist on eelmises lauses? Kujutada piltlikult lauseid, kus on 2 (3, 4, 5, 6) öeldist! Kirjutada need laused välja! Töö pealkirjaks: *Mitme öeldisega laused*.

209. Ülesanne. Jälgida järgmist piltlikult kujutatud lauset!

II.

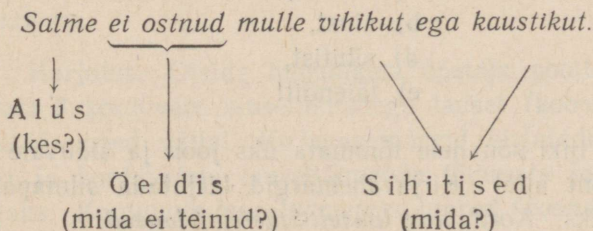

Saame laused: *Aili, Leida ja Maimu laulgu!*
Aili, Leida või Maimu laulgu!

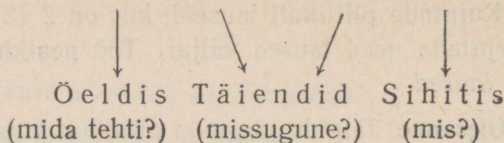
210. Ülesanne. Missugune mõtteline erinevus on eelmises ülesandes saadud kahe lause vahel? Mitu alust ja mitu öeldist on eelmise ülesande kummaski lauses? Kujutada piltlikult lauseid, kus on 6 (5, 4, 3, 2) alust! Kirjutada need laused välja! Töö pealkirjaks: *Mitme alusega laused*.

211. Ülesanne. Vaadelda lauseid, kus on mitu sihitist või täiendit.

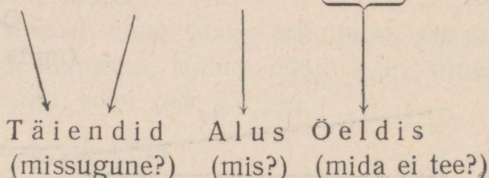
III.

Paulile kingiti lilla ehk violett pliiats.

Sinine ega roheline paber ei kõlba selleks tööks.

Lauset, milles on mitu ühesugust lauseliiget (õeldist, alust, sihitist vm.) nimetatakse **korduvate lauseliikmetega lauseks** ehk **koondlauseks**.

Korduvate lauseliikmetega lauses (koondlause) tavaliselt eraldatakse ühesugused lauseliikmed komadega, kusjuures kaks viimast neist seotakse sõnadega **ja, ning, ega, ehk, või**.

Ja, ning, ega, ehk, või ette koma ei asetata.

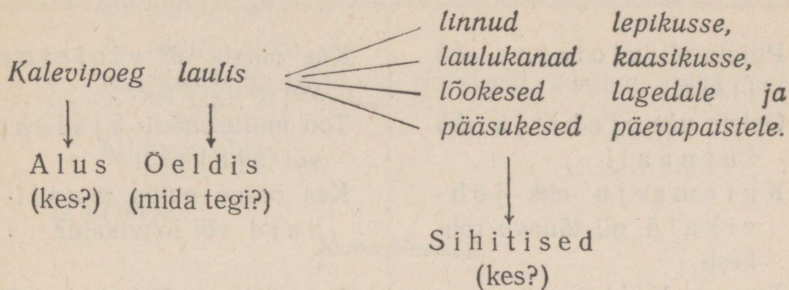
212. **Harjutus.** Koostada lauseid, kus on mitu:

- õeldist,
- alust,
- sihitist,
- täiendit!

Ühte liiki sõnadele tõmmata üks joon ja siduvale sõnale kaks joont alla! Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt!
Pealkirjaks: *Korduvate lauseliikmetega laused.*

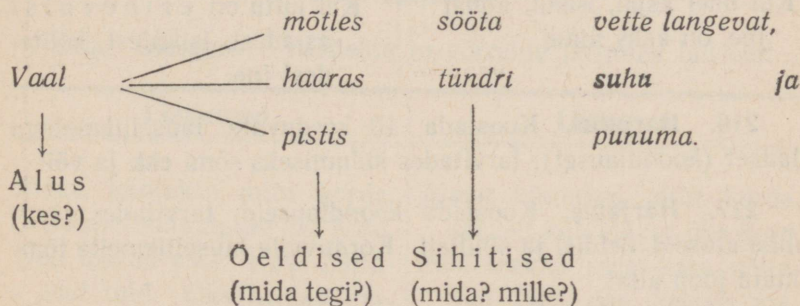
213. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid! Ka need on korduvate lauseliikmetega laused (koondlaused).

I.

Kalevipoeg laulis linnud lepikusse, laulukanad kaasikusse, lõokesed lagedale ja pääsukesed päevapaistele.

II.

Vaal mõtles sööta vette langevat, haaras tündri suhu ja pistis punuma.

214. Harjutus. Otsida lugemikust õpetaja poolt määratud palast 8 korduvate lauseliikmetega lauset (koondlauset) ja kirjutada need välja! Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt ja korduvatele lauseliikmetele tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Korduvate lauseliikmetega laused (koondlaused).*

no 215. Ulesanne. Vaadelda siduvate sõnade **ehk** ja **või** tarvitamist korduvate lauseliikmetega lauses (koondlauses)!

ehk	või
Pliiats oli violetne ehk lilla.	Kas pliiats oli violetne või punane?
Otsin uue ajakirja ehk žurnaali.	Too mulle mõni ajaleht või ajakiri!
Kuremarju ehk jõhvikaid oli tänavu rohkesti.	Kas naine müüs mustikaid või jõhvikaid?
Ta asus Viljandimaale ehk Sakalasse.	Ta sõitis Tartu või Võrru.
See oli Toots ehk Kentuki Lõvi.	Eemal suusatas Pärt või Eedi.
Kui ühel asjal, isikul, kohal jne. on kaks nime.	Kui juttu on erinevaist asjadest, isikutest, kohtadest jne.

216. Harjutus. Koostada 10 korduvate lauseliikmetega lauset (koondlauset), tarvitades sidumiseks sõnu **ehk** ja **või**!

217. Harjutus. Koostada koondlauseid, tarvitades järgmisi aluseid, öeldisi ja sihitisi! Korduvaile lauseliikmeile tõmata joon alla!

1. Alused:

- vihm, lumi, rahe
- õpetaja, õpilane
- margariin, kunstvõi
- kased, tammed, haavad, lepad, pärnad, vahtrad

2. Öeldised:

- hüppas, kukkus

- b) lauldi, mängiti, tantsiti
- d) ei kisanud, käratsenud

3. Sihitised:

- a) heinu, puid
- b) süngi, voodi
- d) raamatuid, vihikuid, pliiatseid, kumme, sulgi, süle-
päid
- e) look, ohjad

Näidis:

Koondlauseid.

1. Lauses mitu alust.

Vihm, lumi ja rahe on sademed.

38. Liitlause.

218. Ülesanne. Vaadelda ja võrrelda järgmisi lauseid!

Lihtlauseid	Liitlauseid
Maad küntakse mitu korda. Seemet külvatakse üks kord.	Maad küntakse mitu korda, seemet külvatakse üks kord.
Neli teevad aset. Kaks näitavad tuld. Üks heidab magama.	Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama?
Tulin tuppa. Hakkasin õppima.	Tulin tuppa ja hakkasin õppima.
Pilved tõusid üles. Vihma ei hakanud sadama.	Pilved tõusid üles, aga vihma ei hakanud sadama.
Ühe hoobiga ei lange puu. Ühest palgist ei ehitata hoonet.	Ühe hoobiga ei lange puu ega ühest palgist ehitata hoonet.

Liitlause koosneb kahest või mitmest lihtlausest. Liitlausest eraldatakse üksikud laused komaga või seotakse need siduvate sõnadega: ja, aga, ega, kes, mis, et, vaid, kuid, kuidas, kus, kui, siis jne. Koma kohal tehakse väike peatus.

219. Harjutus. Moodustada järgmistest lihtlausest liitlauseid! Komad kirjutada silmapaistvalt, sidesõnadele tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Liitlused*.

1. Rakendatakse hobused ree ette. Sõidetakse palgiveole.
2. Lõpeb heinamaa. Algab võsastik. Seejärel tuleb mets.
3. Eemalt kostab hääli. Varsti jõutakse puulõikajate juurde.
4. Saed vinguvad. Löögid lajavad. Oksad ragisevad. Maa väriseb langevatest puudest. 5. Veel mõni hoop. Mehed hüppavad eemale. 6. Latv lööb väriseva. Siis hakkab tüvi kalduma. Ragisedes vajub puuhiiglane lumme. 7. Palgid vinnatakse reele. Voor hakkab liikuma laoplatši poole. 8. Lumi krudiseb. Hobused puristavad. Reed nagisevad. Mehed ajavad juttu. 9. Vahepeal on saabunud õhtu. Päike on laskumas metsa taha. 10. Läänetaevas punetab. Lumele langevad pikad varjud. 11. Muutub külmemaks. Reetallad hakkavad laulma. 12. Laoplatšil veeretatakse palgid ritta. Alustatakse sõitu kodu poole. 13. Aiateibad pauguvad. Kuu paistab. Tähed sirendavad. Lumi on kui kalliskividega üle külvatud.

*220. Ülesanne. Meenutada ja korrata, mida on õpitud laiendamata ja laiendatud lihtlausest ning koondlausest (vt. lk. 95, 118)!

221. Harjutus. Märkida sulgudesse laiendamata või laiendatud lihtlause järel L, koondlause järel K ja lihtlause järel LL! Pealkirjaks: *Lausete liigitamine*.

Võitmatu Nõukogude armee.

1941. a. juunis ründasid sõnamurdjad fašistid meie maad. Nad kiitlesid, et purustavad Nõukogude armee mõne nädalaga. Alguses roomasidki sakslaste tankidiviisid üle meie põldude ikka ligemale Moskvale. Sakslane oli oma jõududega ülekaalus, mis tuli sellest, et ta ründas ootamatult meid suurte jõududega. Nõukogude armee võitlejad panid mehiselt vastu ja tekitasid vaenlasele suuri kaotusi. Moskva ja Stalingradi all saab vaenlane tunda meie Nõukogude armee löögijõudu. Vaenlasele antakse löök löögi järel ja Nõukogude armee võitlejad püstivad võidulipu Berliinis.

Siis tuli purustada lõplikult ka jaapanlased idas. Seegi ülesanne täideti.

Suur Isamaasõda lõppes. Nõukogude armee oli tugevam kui kunagi varem. Ta täitis väärikalt ülesande, mis andis talle rahvas.

(Ajakirja „Pioneer“ järgi)

Diviis — suur sõjaväeüksus.

*222. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid ja nende ehitust! a. = alus, ö. = öeldis.

^{a.}Maia ^{ö.}kargas trepiastmelt püsti. — *Latendatud lihtlause.*

^{a.}Maia ^{ö.}kargas ^{a.}trepiastmelt püsti, (^{a.}Maia) ^{ö.}jooksis vankudes piki uulitsat sinna. — *Koondlause.*

Alles ^{ö.}äsja ^{a.}varisesid seinad. — *Latendatud lihtlause.*

^{a.}Maia ^{ö.}kargas ^{ö.}trepiastmelt püsti ja ^{ö.}jooksis vankudes piki uulitsat sinna, kus alles

äsja varisesid seinad. — *Siin on koondlause liidetud latendatud lihtlausega* — liitlauseks.

Püsis hajumata suitsupilv. — *Laiendatud lihtlause.*

Alles äsja varisesid seinad ja püsis alles hajumata suitsupilv. — *Siin koosneb liitlause kahest latendatud lihtlausest.*

Maia kargas trepiastmelt püsti ja jooksis vankudes piki uulitsat sinna, kus äsja varisesid seinad ja püsis alles hajumata suitsupilv. — *Liitlause moodustavad siin koondlause ja kaks latendatud lihtlauset.*

Lihtlauseid seotakse vahel väga keerukateks liitlauseteks. Näiteks:

Kõige enne tõusid üles saarlased, kes, lammutanud kantsi, mille varal piiskop oma mõõgasulastega neid ikkes hoidis, tulid sõjasõiduga mandrile.

223. Ülesanne. Otsida lugemikust 5 keerulist liitlause! Kõik kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt, sidesõnadele (ja, kui, et, aga, ehk, sest, siis, või, ning jne.) tõmmata joon alla!

224. Harjutus. Kirjutada järgmistest lausetest vihikusse ainult liitlauseid! Kirjavahemärgid teha silmapaistvalt, siduvaile sõnule tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Liitlauseid.*

Tõusis tuul ja hakkas tuiskama ning varsti ei olnud kolme sammugi peale enam midagi näha. Videvik muutus tihedaks pimeduseks ja lage väli uppus sellesse.

Hobune sumpas vahvalt edasi ning ma ei püüdnudki teda selles lumemõllus juhtida. Lasksin ohjad lõdvale ja lootsin hobuse teetundmisele.

Äkki jäi hobune norsates seisma ja ma nägin mingit tumedat kogu otse hobuse ees lamavat. Meenusid järsku kõik jutud tuisus väsinud ja külmunud inimestest. Ronisin ruttu reelt ja sammusin vaatama.

Oli vaid vana istmekott, mille keegi oli teele kaotanud.

Harilikult ja ja ning ette koma ei panda.

225. Harjutus. Koostada vähemalt 6 liitlauset, milles lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõnu ja ja ning! Pealkirjaks: *Litlauseid.*

226. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid!

Kündmisega tahtis Kalevipoeg austada põllutööd, mis ta riigis pidi saama peatöök.

Majast astus välja mõõduka moega vana mees, kes oli kuulus Lapu tark Varrak.

Ta teadis, mis see oli.

Nemad nägid, kes see oli.

Tuletada meelde, millal tarvitame lausete sidumiseks sõna kes, millal sõna mis?

227. Ülesanne. Vaadelda, kuidas muutuvad sõnad kes ja mis käänamisel! Missugusesse sõnaliiki kuuluvad sõnad kes, mis?

Nimetav: kes, mis

Omastav: kelle mille

Osastav: keda, mida

Sisseütlev: kellesse, millesse

Seesütlev: kelles, milles

Alaltütlev: kellelt, millelt

Kaasaütlev: kellega, millega

Ilmaütlev: kelleta, milleta

*ja teistes käänetes:

kellest, millest

kellele, millele

kellel, millel

kelleks, milleks

kellena, millena

kelleni, milleni

228. Ülesanne. Vaadelda lauseid, milles siduva sõnana esi-
neb sõna **kes** või **mis** käänatult, ja kirjavahemärke!

«Ta saatis sulle selle raamatu tagasi, **mille** ta sinult lae-
nas.»

«Ma ei saa aru, **kellest** sa kõneled.»

«Ma kõnelen poisist, **kellele** sa hiljuti raamatu andsid.»

«Ah, see on see poiss, **kellel** on lокkis juuksed.»

«Jah, seesama.»

Lausete sidumisel sõnadega **kes** ja **mis** (igas käändes) sei-
sab liitlauses nende ees alati koma.

229. Harjutus. Koostada vähemalt 15 säärast liitlauset, mil-
les lausete sidumiseks on tarvitatud sõnu **kes**, **mis** nimetavas
või mõnes muus käändes!

230. Ülesanne. Vaadelda järgmises katkendis neid liitlau-
seid, milles sõnade sidumiseks on tarvitatud sidesõna **et!**

Siis päris Kalevipoeg põõsast järele, kes talle nii head nõu
on andnud. Põõsast tuli vastus, **et** hea nõuandja on väikemes
— siil. Kalevipoeg kutsus siili lagedale, **et** teda tänada. Siil
vastas, **et** ta on alasti ja seepärast häbeneb põõsast välja tulla.

231. Ülesanne. Otsida lugemikust 10 lihtsamat liit-
lauset, kus lausete sidumiseks on tarvitatud sidesõna **et!**
Sõnale **et** tõmmata joon alla, komad kirjutada värviliselt!

232. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid!

Siil ei julgenud põõsast välja tulla, **sest** ta oli alasti.

Kalevipoeg andis Varrakule isa tarkuseraamatu, **seepärast et** ta oli seda lubanud.

Kalevipoeg rabas rusikaga, **nii et** kalju lõhkes.

seepärast et = sest

Liitlausest pannakse sõna **et** ette alati koma. Kui sõna **et** ees on sõna **seepärast** või **nii**, pannakse koma nende ette.

233. Harjutus. Koostada 15 liitlauseid, tarvitades lausete sidumiseks sõnu **et**, **seepärast et** ja **nii et**!

234. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Lihtlause	Liitlause
Kalevipoeg esialgu vaid manitses sortsipoegi. vaid = ainult	Sortsipojad ei pannud Kalevipoja manitsusi tähelegi, vaid jagasid hoope edasi.

Lausete sidumisel sõnaga **vaid** seisab liitlausest sõna **vaid** ees alati koma. Lihtlausest sõna **vaid** (täheendus: **ainult**) ette koma ei panda.

235. Harjutus. Koostada 5 lihtlauseid, kus esineb sõna **vaid**!

236. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid!

Siilike mässis enese Kalevipoja kasukahõlma, **kuid** sellest piisas ainult seljale ja külgedele.

Kalevipoeg lõi kalju rusikaga lõhki, **kuid** jäi ise kättpidi kinni.

Kui liitlauses laused on liidetud sõna **kuid** abil, pan-
nakse selle ette alati koma.

237. Ülesanne. Koostada 10 liitlauset, kus lausete liit-
miseks on tarvitatud sõna **kuid!** Sõnale **kuid** tõmmata joon
alla, komad teha värviliselt!

238. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid!

Kalevipoeg päris Varrakult, **kuidas** saab sõita maailma otsa.
Kalevipoeg tegi nii, **kuidas** siilike õpetas.

Liitlauses on sõna **kuidas** ees alati koma.

239. Harjutus. Koostada 10 liitlauset, tarvitades lausete
sidumiseks sõna **kuidas!** Sõnale **kuidas** tõmmata joon alla,
komad teha värviliselt!

240. Ülesanne. Vaadelda järgmisi liitlauseid, milles laused
on seotud sõna **kus** abil!

Vennad läksid otsima paika, **kus** oleks sobiv liisku heita.

Vanemad vennad jätsid jumalaga koha, **kus** nad olid kas-
vanud.

Liitlauses on siduva sõna **kus** ees alati koma.

241. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis puuduvad
komad vajalikkudesse kohtadesse! Seletada, miks komad
nii asetatakse!

Kalevipoeg Soomes.

Kalevipoeg jõudis Soome randa **kus** ta väsinuna istus kalju-rünkale. Esimesed päikesekiired hakkasid särama **kuid** inimesed alles magasid. Rannal oli Tuuslari paat ahelais kinni **kuid** röövli jälgi polnud näha kuskil. Väsinud kangelane heitis veidikeseks puhkama **et** jõudu värskendada **kuid** magas terve ööpäeva **seepärast et** ta oli väga väsinud. Teisel päeval hakkas ta otsima **kus** Tuuslari talu asetseb. Kalevipoeg rändas sisemaale **sest** rannas ei olnud Tuuslari talu näha. Ta rändas kogu päeva **ja** jõudis alles õhtu eel taluni. Kalevipoeg murdis nüüd tam-mikust kõige tugevama tamme **et** sellega Tuuslarit karistada **ja** tõttas talu õue. Tuuslar puhkas parajasti murul ärkas kangelase sammudest **ja** tahtis põgeneda. Ta jäi hiljaks.

242. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Lihtlauseid	Liitlauseid
Viru laiadel väljadel nähti kihavat vaenlasi kui sipelgaid.	Kalevipoeg laskis kohe maleva kokku kutsuda, kui kuulis sõjasõnumit.
Kivi lendas kui linnuke kõrgele pilvedesse.	Teised vennad rändasid vöõrsile õnne otsima, kui noorem vend sai kuningaks.
kui = nagu	

Kui liitlause sõnaga **kui** seotakse lauseid, siis pan-nakse sõna **kui** ette alati koma. Lihtlause sõna **kui** (tähe-nduses: nagu) ette koma ei panda.

Võrdluses sõna **kui** ette koma ei panda.

243. **Harjutus.** Koostada lihtlauseid, milledes on sõnade **kui** ja **nagu** abil esitatud võrdlusi! Võrdlustele tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Võrdlustega lihtlauseid.*

244. **Harjutus.** Asetada lausetesse puuduvad komad!

1. Kalevi pojad olid jahil **kui** Tuuslar nende ema ära röövis.
2. Pojad asusid **siis** teele kodu poole **kui** päike loojuma hakkas.
3. Nad aimasid halba **kui** nägid õuevärava lahti ja toaukse pärani olevat.
4. Kalevi pojad jäid väga kurvaks **kui** nad leidsid ema kadunud olevat.
5. Suur mure rõhus **kui** kivi noorema venna südant.
6. Vendadele selgus röövija **kui** nad leidsid mererannalt Tuuslari jälgi.
7. Pikne lõi Linda kivisambaks **kui** Tuuslar teda tahtis Soome viia.
8. Tuuslar läks **kui** pekstud koer tagasi.
9. Tuuslar puhkas **kui** Kalevipoeg õuele jõudis.
10. Kalevipoeg leinas kaua **kui** sai teada et ema on surnud.

245. **Ulesanne.** Vaadelda järgmisi lauseid!

Lihtlused	Liitlused
Kalevipoeg ruttas aga edasi.	Kalevipoeg tahtis kohe Sädemete saarele tormata, aga Lapu tark ei lasknud.
Isa aga ei ilmutanud end Kalevipojale.	Mõök tungis paari tolli sügavuselt alasisse ja jäi terveks, aga tēra läks kahekorra.

Liitlauses lausete sidumisel sõnaga **aga** on selle ees alati koma. Lihtlauses sõna **aga** ette koma ei panda.

246. Harjutus. Koostada 10 lihtlauset, kus esineb sõna **aga**, ja 10 liitlauset, kus sõna **aga** seob lauseid! Pealkirjaks: *Sõna «aga» liht- ja liitlauseis.*

247. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Lihtlauseid	Liitlauseid
Soome sepp laskis siis veel mõõku tuua. Vennad läksid siis ema otsima.	Kui Kalevipoeg Peipsist läbi tuli, siis puhus sorts järve mässama. Kui Kalevipoeg tüki aega kodus oli elanud, siis tõusis tal himu reisida maailma otsa.

Liitlauses lausete sidumiseks tarvitatava sõna **siis** ees on alati koma. Lihtlauses sõna **siis** ette koma ei panda.

248. Harjutus. Asetada lausetesse puuduvad komad!

1. **Kui** Kalevipojale toodi sõnum **et** vaenlane on maale tunginud **siis** laskis ta kohe maleva kokku kutsuda. 2. Ta kihutas **siis** oma väega vaenlaste kallale. 3. Kalevipoeg oleks oma malevaga kõik vaenlased hävitanud **aga** tema hobune uppus

vaenlasi taga ajades rappa. 4. **Kui** mõni aeg oli rahus elatud **siis** toodi uuesti sõnum **et** raudmeeste parved on maale tunginud. 5. Kalevipoeg küsis: «Aga mis **siis** meie noormehed teevad?» 6. Saadikud teatasid **et** noored seisavad norgus **sest** nende mõök ei suuda raudrüüdes sõjamehi hävitada. 7. Kalevipoeg käskis **siis** saadikuil süüa **ja** puhata **aga** ise läks isa kalmukäepale. 8. Ta ootas **et** isa end ilmutaks **ja** teda õpetaks **ning** juhataks. 9. Kõik jäi **aga** vaikseks. 10. **Kui** Kalevipoeg rõhutama kalmult tagasi jõudis **siis** saatis ta käskjalad välja malevat kokku kutsuma. 11. Ise mattis ta oma kulla hõbeda **ja** muud aarded maha.

249. Ülesanne. Vaadelda järgmisi lauseid!

Liitlause on laused seotud sõna **siis** abil

Liitlause on siduv sõna **siis** ära jäetud

Kui Kalevipoeg randa jõudis, **siis** viskas ta lauakoorma õlgadelt.

Kui Kalevipoeg oma janu oli kustutanud, **siis** ei leitud järves enam piiskagi vett.

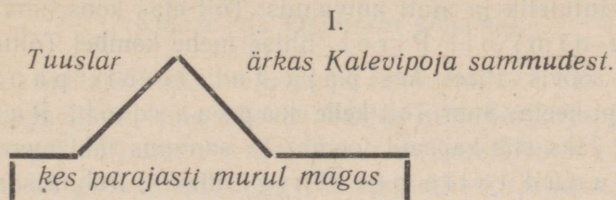
Kui Kalevipoeg randa jõudis, viskas ta lauakoorma õlgadelt.

Kui Kalevipoeg oma janu oli kustutanud, ei leitud järves enam piiskagi vett.

Kui liitlause lauseid siduv sõna **siis** ära jätta, siis lause mõte ja koma asukoht ei muutu.

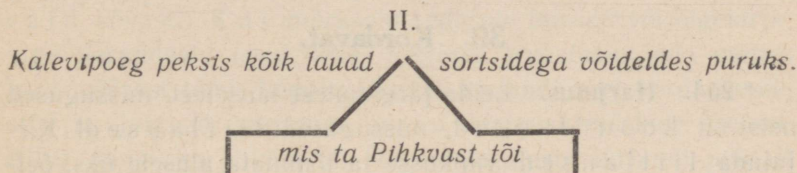
250. **Harjutus.** Koostada 10 liitlauseid mõeldava siduva sõnaga **siis**! Komad teha värviliselt!

251. Ülesanne. Vaadelda isesrõguste liitlause tekkimist!

Saame liitlause:

Tuuslar, kes parajasti murul magas, ärkas Kalevipoja sammudest.

Saame liitlause:

Kalevipoeg peksis kõik lauad, mis ta Pihkvast tõi, sortsidega võideldes puruks.

Kui ühe liitlause sees on teine lause, nii et tekib liitlause, siis eraldatakse need teineteisest komadega.

252. Ülesanne. Koostada 10 säärast lauset, kus üks lause on teise sees! Sellele lausele, millesse teine on asetatud, tõmmata joon alla! Komad teha värviliselt!

253. Harjutus. Asetada lausetesse puuduvad komad!

Suur Tõll.

Saaremaal kus alati on elanud sitke ning vahva mererahvas valitses vapper vägimees Suur Tõll.

Suur Tõll **kes** oli väga suur ja tugev ei olnud uhke ega suureline. Saarte rahvaste vastu **keda** ta valitses oli ta vastutulelik ja alati abivalmis. Tõll elas koos oma naisega **kelle** nimi oli Piret lihtsa mehe kombel Tõllustes.

Kord soovis Piret **kes** paja tulele oli pannud kapsasuppi keeta. Suur Tõll **kelle** kapsaaed oli Ruhnu saarel läks siis kapsaid tooma. Tä sammus läbi mere **mis** ei ulatunud talle põlvini kiiresti Ruhnu saarele. Seal täitis ta koti **mille** ta kaasa oli võtnud kapsas- tega ja ruttas jälle koju. Parajasti siis **kui** ta Tõlluste õuele jõudis hakkas vesi pajas keema.

39. Kordavat.

* 254. **Harjutus.** Leida järgmistest lausetest, missugused neist on koondlause, missugused liitlause! Kirjutada liitlauseid vihikusse ja tõmmata alusele üks, öeldisele kaks joont alla!

Suuskadel kooli.

Kogu öö sadas lund ja hommikuks oli maa jälle kaetud värskel lumivaibaga. Eeri ja Väino otsustasid suuskadel kooli sõita. Kiiresti tõi Eeri suusad, korraldas nende sidemed ja võidis nad sobiva määrdega. Väino kontrollis kepid ning isa vaatas üle poiste saapad. Ema tõi poistele suusaülikonnad ja paksud sukad. Poisid riietusid kiiresti, sõid ja asusid teele koolimaja poole. Ees suusatas Väino, temale järgnes Eeri. Suusad libisesid hästi ja varsti hakkas eemalt koolimaja paistma. Mäerinnakult laskudes riivas Eeri Väinot ning Väino kukkus. Eeri aitas venna üles ning sõit läks endise hooga edasi. Varsti jõudsid poisid kooliõuele, vallandasid suusad, pühkisid neilt lume, asetasi nad puukuuri ja astusid rõõmsatena koolimajja.

* 255. Harjutus. Asetada koma, kuhu vaja!

Kuidas ma kirjutasin kirjandit.

Kui õpetaja andis meile kirjutada kirjandi siis kuulasin tähelepanelikult tema seletusi. Kodus mõtlesin kirjandist pikemalt a g a kirjutama veel ei hakanud. Koostasin v a i d kava. Järgmisel päeval asusin siis kirjandit kirjutama. Kirjutamisel jälgisin hoolega e t ma kavast kõrvale ei kalduks. Enne ma kirjutamist ei katkestanud k u i eeltöö oli valmis. Eeltöö jätsin siis mõneks päevaks seisma. S i i s a g a võtsin selle uuesti käsile. Kõigepealt lugesin selle läbi a g a mitte vaikselt v a i d kõvasti. K u i märkasid segaseid lauseid või õigekirjavigu parandasid need kohe. Seejärel arvustasin teda mõttes k u i võõrast tööd. Lõpuks lugesin kirjandi veel kord enesele ette ja jälgisin seejuures v a i d kirjavahemärkide asetust. Alles s i i s k u i kõik oli korras kirjutasin kirjandi puhtalt vihikusse.

* 256. Harjutus. Asetada koma, kuhu vaja!

Neljast vennast kolm olid usinad a g a üks oli nii laisk e t teda kutsuti laisaks Aaduks.

Kui vennad läksid alet põletama s i i s teised põletasid usinasti kogu päeva n i i e t h i g i turjalt tilkus a g a laisk istus v a i d alemaa serval kivil ja soris suure varbaga tuhka.

Vanemad vennad tõrelesid s i i s Aaduga a g a Aadu vastas:

«Küllap oleksid minagi usin k u i leiaksid endale paraja ameti.»

K u i õhtul hakati koju minema läksid teised jalgsi k u i d Aadu oli nii laisk e t ei viitsinud isegi astuda. Tema võttis ühe mitmeharulise juurika m i s e i o l n u d ä r a põlenud istus

sellele kaksiti nagu hobusele selga ning tõukas siis kahe kepi varal nagu suuskadel sõites kodu poole. Sõitis sellepärast et oli laisk.

(Muinasjutu järgi.)

* 257. **Harjutus.** Asetada koma, kuhu vaja!

Kui pulmapidu oli otsa lõppenud ilmus kuningatütar Aadu juurde. Ei olnudki ta tore vaid oli väikesevõitu. Ei olnudki kaunis ega valgevereline vaid oli hall. Ei olnud tal peas teemantkroon vaid oli vask-kroon.

Aadu ütles:

«Sa petsid mind! Aga mis sinna ikka parata!»

Kuningatütar vastas:

«Ma ei petnud sind kuid mind rõhub raske mure. Mul oli õde kuid kolm aastat tagasi jäi ta kadunuks. Kui sa võid ta tagasi tuua siis muutun imeilusaks.»

Kaua mõtles Aadu kuidas saaks kuningatütrelle õe tagasi muretseda. Lõpuks võttis ta vilespilli ja hakkas seda puhuma. Kohe jooksis Aadu juurde hulk rebaseid kes küsisid:

«Ütle meile mis sind vaevab.»

«Ma tahan teada kus asub mu naise õde.»

«Me teame kus ta asub. Sügaval laanes elab hiiglane Kõma kes hoiab teda vangis.»

(Muinasjutu järgi.)

40. Otsene kõne.

258. Ülesanne. Kirjutada järgmine pala vihikusse! Lausetes see osa, milles on antud sõna-sõnalt ühe või teise isiku jutt, kriipsutada alla! Jämen datult trükitud kirjavahe märgid teha värviliselt! Järjekorranumbreid mitte kirjutada!

On vahetund. Õue nurgas lumimemme juures seisavad IV klassi poisid Eeri ja Tiit. Eemalt tuleb sama klassi õpilane Jaan Eeri juurde ja küsib:

«Kas sul eesti keele kirjand on juba valmis?» (1)

Lumekuule pildudes vastab Eeri:

«See tuleb alles esmaspäeval ära anda.» (2)

Tiit, kes jutlemist pealt kuulab, hüüab uhkustades sekka:

«Minul on see juba ammu valmis!» (3)

«Kui pikk ta sul tuli?» pärib kohe Jaan. (4)

«Kümmet lehekülge,» vastab Tiit suurustades. (5)

«Nii pikk!» imestab Jaan. (6)

Otseses kõnes esitatakse sõna-sõnalt need sõnad, mida kõneleja ütles. Otsene kõne asetatakse **jutumärkide** vahele.

* 259. Ülesanne. Lugeda eelmist pala nii, et üks on Eeri, teine Jaan ja kolmas Tiit! Neljas lugeja lisaseletused!

260. Ülesanne. Vaadelda tähelepanelikult kirjavahemärke otsese kõne juures (nr. 148, 200, 256 jt.)! Piltlikult võib otsesest kõnet märkida järgmiselt:

I. (1., 2., 3.)

S	:	«S	?	!»
Lisaseletus.		Otsene kõne.		

II. (4., 5., 6.)

«S

? , !»

v

Otsene kõne.

Lisaseletus.

M ä r k u s: S = suurtäht
v = väiketäht

261. Harjutus. Koostada näiteid igale piltlikult kujutatud otsese kõne märkimisviisile (vähemalt üks näide igaühe kohta, kokku 6 näidet)! Püüda lausetega moodustada väike jutuke!

262. Ülesanne. Vaadelda järgmisi otsese kõnega lauseid!
Enne õpetaja klassi ilmumist sosistab Jaan Eerile:

«Ma tahaksin täna vastata!»

«Ma tahaksin ka!»

«Mul on täna kõik hästi õpitud. Hommikul enne koolitulekut kordasin veel üle. Koolis otsisin suurelt kaardilt ka kõik kohad üles,» seletab Jaan Eerile.

Juttudes esineb sageli otsest kõnet ilma lisaseletusteta. Kui ühe isiku otsene kõne koosneb mitmest lausest, siis lõppjutumärgid pannakse pärast viimast lauset.

263. Ülesanne. Kirjutada jutuke, kus esineb rohkesti otsest kõnet! Kirjavahemärgid otseses kõnes teha silmapaistvalt!

264. Harjutus. Tõmmata otsesele kõnele joon alla ja asetada puuduvad kirjavahemärgid! Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid otseses kõnes.*

Viiu askeldab parajasti taldrikute ja märgade lappidega, kui Helle sisse astub.

Tere Viiu Mis sa siin teed pärib kohe Helle

Tere tere Panen seemneid idanema vastab Viiu

Helle ei taipa, mis Viiul käsil on, ja küsib
 Aga miks sa neid nii vara kasvama paned
 Ega ma neid seemneid mulda panegi Ma teen idanemis-
 proovi

Idanemisproove tehakse ju maal Ma olen lehest mitu korda
 sellest lugenud Aga teil ei ole ju põldu

Aga aiamaa on

Ja sinna külvate siis vilja imestab Helle

Põldvilja küll mitte aga aedvilja küll selgitab Viiu

Nüüd tuleb Helle lähemale ja pärib

Mis seemneid sa siis idanema paned

Porgandi- ja kurgiseemneid Nendest ei tea kunagi ilma
 katsetamata, kuidas nad idanevad

Täiesti õige hüüab Helle Möödunud aastal külvasime por-
 gandeid kaks korda

Viiu naeratab ja ütleb

Tänavu ole targem ja tee juba varakult idanemisproove
 nagu mina

*265. **Ülesanne.** Vaadelda järgmisi lauseid ja kirjavahe-
 märke neis!

Laused sisaldavad otsest kõnet	Laused ei sisalda otsest kõnet
«Kuhu sa lähed?» küsis Jaak.	Jaak küsis, kuhu ta läheb.
Peep vastas: «Ma lähen koju.»	Peep vastas, et ta läheb koju.
«Sa tule pärast meile albumit koostama!» hüüdis Uno.	Uno hüüdis, et ta tulgu pärast neile albumit koostama.
«Tulen, tulen!»	Peep vastas, et ta tuleb.

Kui me lauses ei anna sõna-sõnalt edasi, mida üteldi, vaid
j u t u s t a m e sellest, saame jutustavad laused.

* 266. **Harjutus.** Kirjutada järgnevast katkendist ü m b e r -
j u t u s t u s ! Ümberjutustuses otsest kõnet mitte tarvitada!
Kus võimalik ja sobiv on, muuta otsese kõnega laused sõna et
kasutades jutustavateks lauseteks! Pealkirjaks: *Ümberjutus-*
tus (ilma otsese kõneta).

Vares keedab hernesuppi.

Ühel päeval mõtles vares:

«Vaja õige keeta hernesuppi.»

Aga varesel oli üksainus hernes. Vähe supiks.

Hiireke jooksis sealt mööda.

«Mille üle sa mõtled, vares?» küsis ta.

«Tahan keeta hernesuppi, aga mul on üksainus hernes.»

«Tee nii nagu inimesed,» õpetas hiir. «Nemad istutavad
herne mulda ja ootavad, kuni sellest kasvab hulk herneid. Ja
nendest nad saavad juba suppi.»

Vares lendas põllule ja istutas herne mulda. Siis ta tõi
paja, kallast selle vett täis, tegi tule alla ja jäi ootama, kuni
hernest kasvab mitu hernes. Ta mõtles: «Seni kui vesi keema
läheb, peaksid nad mul juba käes olema.»

41. Kordavat.

* 267. **Harjutus.** Valida järgnevast palast I, II või III osa,
silbitada kõik sõnad sidekriipsukesega ja näidata püstjoonega,
kust kohast võib neid sõnu poolitada!

I.

«Ma ei õpi koolis sugugi halvasti, a g a ikka ütleb ema, et on vaja veel paremini õppida,» kurtsin ühel päeval vanaisale.

«Vaata, sinu ema töötab neljal teljel ja ületab oma päevanormi mitmekordselt, k u i d ta ei rahuldu sellega, s e s t võib veel paremini töötada,» ütles vanaisa. «Samuti võid sinagi paremini õppida, s e s t nõukogude kool annab õppimiseks kõik võimalused.»

II.

Ja vanaisa jutustas edasi:

«Sinu ema töötab juba 17 aastat kangruna. Varem ta töötas oma päeva, sai väikese palga, ja rohkem ta ei püüdnudki.»

«Miks ta siis ei püüdnud rohkem?» küsisin.

«Kodanlikul ajal ei hinnatud inimesi vääriliselt. Naised, k e s küll tegid võrdset tööd meestega, said hoopis väiksemat palka. Naiste tööd ei soodustatud ja naisi ei edutatud. See pärast ei püüdnud emagi rohkem.»

III.

«Nõukogude kord tõi aga täieliku muudatuse. Naistele anti meestega võrdsed õigused. Ema asus tööle «Punases Koidus» algul kahel teljel ja varsti koguni neljal. Nüüd kannab ema austavat stahhaanovlase nime ning tema tööd hinnatakse ka vastava töötasuga,» lõpetas vanaisa.

edutama — kõrgemale ametile viima.

N ä i d i s:

Silbitamine ja poolitamine.

Ma ei õ-pi koo-|lts su-|gu-|gt hal-|vas-|tt . . .

*268. Harjutus. Otsustada, kas küsimärgi e e s seisev häälik tuleb kirjutada ühe- või kahekordse tähega! Kirjavahemärgid kirjutada silmapaistvalt!

Aiatööde eel.

«Mis? sa?, isa, si?n te?d?»

«Ma? vaatan, kas? aiatööriistad on? korras.»

«Kas? ma? on? juba sula, et? tööriistu korrastad?»

«Ma? ei sa? aru, mis? sa? naljatad,» vastas isa. «Varsti on? ju? kevad ukse e?s. Kes? na?d si?s parandab? Ei si?s ole sul? ega mul? aega selleks tööks. Näed, sel? rehal on? pi?d katki, tol? vars murdunud. Ka? su? labidas tahab parandada.»

«Jah, isal on? õigus,» mõtlesin ma ja ütlesin:

«Las? ma? tulen sulle appi.»

Hea kül?! Si?n on? mu? labidas. Ä?r on tal? nüri. Võta vi?! ja? lükka se? teravaks. Si?s on? mul? mu? töö jaoks rohkem aega.»

* 269. Harjutus lauseliikmete määramiseks. Määrata palas kõik tuntud lauseliikmed! Öeldisele kirjutada **ö.**, alusele **a.**, sihitisele **s.**, täiendile **t.** ja üttele **ü!**

Kusta tegi lauakestest väikest majakest.

«Mis sa seal teed, Kusta?»

«Kuldnokkadele pesakasti, vennas. Kevad ju saabub! Varsti ilmuvad kuldnokad. Nad kaitsevad meie viljapuuaedu. Kevadel sigib aias röövikuid, põrnikaid ja lehetäisid. Ja need kõik närivad, söövad ja rikuvad puude lehti ja õisi. Kuid kuldnokk toidab end nendest. Ta hukkab iga päev tohutul hulgal röövikuid, põrnikaid ja lehetäisid. Nüüd aga seame majakese puu otsa.»

Kusta võttis pika ridva ja lõi pesakasti naeltega tugevasti ridva külge. Siis sidus ta ridva õunapuu tüve külge. Pesa-

kasti avause seadis ta vastu lõunat. Kuldnokad armastavad seda.

270. Harjutus. Tõmmata nimisõnadele kaks, omadussõnadele üks ja pöördõnadele laineline joon alla! Pealkirjaks: *Sõnade liigitamine*.

Kolhoos «Koit» kevade eel.

Kohe, kui Vastseliina eesrindlikumad talupojad koondusid kolhoosi, algas kiire ja põhjalik valmistumine kevadkülviks. Vastutusrikas osa langes kolhoosi sepale. Kolhoosi liikmeks astunud sepp Herbert Hilep töötas päevast päeva ja nii sai juba mõne nädala jooksul töökorda 19 atra, 17 vedruäket, 2 külvimasinat, ligi paarkümmend siksak-äket ja muid põllutööriistu. Kuna aga kolhoosi astub kogu aeg uusi talunikke, kelle adrad-äkked ja muud töövahendid saavad kolhoosi ühisvaraks, ei ole sepa töö veel kaugeltki lõpul. Ikka jälle tuuakse sepikotta uusi põllutööriistu kontrollimiseks ja parandamiseks. Kolhoosi sepp on aga andnud kindla sõna, et märtsikuu lõpuks on kõik vajalikud põllutööriistad korras.

(„Noorte Hääle“ järgi.)

KÄÄNAMINE.

42. Üldisi aluseid.

* **271. Ülesanne.** Korrata, missugused sõnaliigid kuuluvad käändsõnade hulka (vt. lk. 78)!

272. Harjutus. Leida järgmisest palast kõik käändsõna! Nimisõnale tõmmata kaks, omadussõnale üks, arvõnadele katkendiline ja asesõnadele laineline joon alla!

Meie klass.

Ma õpin Männipalu Seitsmeklassilise Kooli neljandas klassis. Meie klassis on kolmkümmend üks õpilast. Neist on

seitseteist tüdrukud ja neliteist poisid. Ma istun esimeses pingis. Minu pinginaabriks on Helju Tigane. Ta on väga hoolas ja korralik õpilane ning selle pioneerisalga juht, kuhu mina kuulun.

Meie klass asetseb teisel korral. Aknast võin näha oma kodu, mis on kilomeetri kaugusel. Sagedasti vahetunnil vaatan sinna ja mõtlen kodustele.

273. Harjutus. Kirjutada järgmised laused ainsuse asemel mitmuses (nii nagu oleks juttu paljudest raamatutest)! Harvendatult trükitud sõnadele tõmmata joon alla!

Uus raamat.

1. Antsule kingiti sünnipäevaks ilus raamat. 2. Raamatu selg oli pruunist nahast. 3. Kaaned olid raamatul rohelised. 4. Raamatus oli hulk jutte ja palju pilte. 5. Uus raamat oli kõige toredam Antsu väikeses raamatukogus. 6. Seda uut raamatut hoidis Ants hoolega. 7. Ta pani raamatule kohe paberi ümber. 8. Ka kirjutas ta raamatusse oma nime. 9. Kui Antsul oli aega, siis luges ta uuest raamatust jutte või vaatas pilte.

10. Ükskord läks Ants kingitud raamatuga kooli. 11. Sinna jõudis ta aga raamatuta. 12. Ta oli teel raamatu kaotanud. 13. Ants läks kohe raamatut otsima. 14. Ärevuses paistsid talle eemalt kõik teel lamavad esemed kaotatud raamatuna. 15. Üht lauaotsa pidas ta päris kindlasti oma raamatuks. 16. Lõpuks siiski märkas Ants tee ääres raamatut. 17. Kiiresti jooksis ta raamatuni ja tõstis selle üles. 18. Ta pühkis raamatult tolmu ja ruttas õnnelikuna kooli tagasi.

Näidis:

Ainsusest mitmusesse.

1. *Antsule kingiti sünnipäevaks ilusad raamatud.*

274. **Harjutus.** Kirjutada nr. 272 lausetest välja kõik erinevad muuted sõnast raamat! Leida, missugusele küsimusele iga väljakirjutatud sõna vastab! Kirjutada ka samade sõnade mitmus (vt. eelmine harjutus)!

Näidis:

Ainsus ja mitmus.

<i>Ainsus</i>	<i>Küsimus</i>	<i>Mitmus</i>
<i>raamat</i>	<i>mts?</i>	<i>raamatud</i>

275. **Ülesanne.** Loendada eelmisest harjutusest, mitmes erinevas muutes esineb sõna raamat! Mis liiki on sõna raamat?

Käändsõnad (nimi-, omadus-, arv- ja asesõnad) esinevad ainsuses ja mitmuses 14 isesuguses muuttes ehk käändes.

Käändsõna muutmist nimetatakse käänamiseks.

276. Käänete nimetused, järjekord ja küsimused on järgmised:

Käände nimetus	Küsimus	Ainsus	Mitmus
1. Nimetav:	kes? mis?	raamat	raamatud
2. Omastav:	kelle? mille?	raamatu	raamatute
3. Osastav:	keda? mida?	raamatut	raamatuid
4. Sisseütlev:	kellesse? millesse?	raamatusse	raamatutesse
5. Seesütlev:	kelles? milles?	raamatus	raamatutes
6. Seestütlev:	kellest? millest?	raamatust	raamatutest
7. Alaleütlev:	kellele? millele?	raamatule	raamatutele
8. Alalütlev:	kellel? millel?	raamatul	raamatutel
9. Alaltütlev:	kellelt? millelt?	raamatult	raamatutelt
10. Saav:	kelleks? milleks?	raamatuks	raamatuteks

11. Olev:	kellena? millena?	raamatuna	raamatutena
12. Rajav:	kelleni? milleni?	raamatuni	raamatuteni
13. Kaasaütlev:	kellega? millega?	raamatuga	raamatutega
14. Ilmaütlev:	kelleta? milleta?	raamatuta	raamatuteta

Tuletada meelde, millal tarvitame küsimusi kes? keda? kelle? jne., millal küsimusi mis? mida? mille? jne.! Missuguseid käändeid on juba varem tundma õpitud?

277. Ulesanne. Vaadelda järgmisi tabeleid!

I.

Käände nimetus ja küsimus		Ainsus		Mitmus		
		Sõna tüvi	Käände lõpp	Sõna tüvi	Mit-muse tunnus	Käände lõpp
Nimetav:	mis?	raamat	—	raamatu-	-d	—
Omastav:	mille?	raamatu	—	raamatu-	-te	—
Osastav:	mida?	raamatu-	-t	raamatu-		-id
Sisseütlev:	millesse?	raamatu-	-sse	raamatu-	-te-	-sse
Seesütlev:	milles?	raamatu-	-s	raamatu-	-te-	-s
Seestütlev:	millest?	raamatu-	-st	raamatu-	-te-	-st
Alaleütlev:	millele?	raamatu-	-le	raamatu-	-te-	-le
Alalütlev:	millel?	raamatu-	-l	raamatu-	-te-	-l
Alaltütlev:	millelt?	raamatu-	-lt	raamatu-	-te-	-lt
Saav:	milleks?	raamatu-	-ks	raamatu-	-te-	-ks
Olev:	millena?	raamatu-	-na	raamatu-	-te-	-na
Rajav:	milleni?	raamatu-	-ni	raamatu-	-te-	-ni
Kaasaütlev:	millega?	raamatu-	-ga	raamatu-	-te-	-ga
Ilmaütlev:	milleta?	raamatu-	-ta	raamatu-	-te-	-ta

Käände nimetus ja küsimus		Ainsus		Mitmus		
		Sõna tüvi	Käände lõpp	Sõna tüvi	Mit-muse tunnus	Käände lõpp
Nimetav:	k s?	taat	—	taadi-	-d	—
Omastav:	kelle?	taadi	—	taati-	-de	—
Osastav:	keda?	taati	—	taati-		-sid
				taate		—
Sisseütlev:	kellesse?	taadi-	-sse	taati-	-de-	-sse
Seesütlev:	kelles?	taadi-	-s	taati-	-de-	-s
Seestütlev:	kellest?	taadi-	-st	taati-	-de-	-st
Alaleütlev:	kellele?	taadi-	-le	taati-	-de-	-le
Alalütlev:	kellel?	taadi-	-l	taati-	-de-	-l
Alaltütlev:	kellelt?	taadi-	-lt	taati-	-de-	-lt
Saav:	kelleks?	taadi-	-ks	taati-	-de-	-ks
Olev:	kellena?	taadi-	-na	taati-	-de-	-na
Rajav:	kelleni?	taadi-	-ni	taati-	-de-	-ni
Kaasaütlev:	kellega?	taadi-	-ga	taati-	-de-	-ga
Ilmaütlev:	kelleta?	taadi-	-ta	taati-	-de-	-ta

278. Ülesanne. Uurida tabelitest (vt. nr. 276):

Mille poolest erineb ainsus mitmusest?

Mis on mitmuse tunnuseks?

Missugune sarnasus on küsimusel ja käändelõpul?

279. Harjutus. Leida harvendatult trükitud sõnadele küsimus ja määrata, missuguses ainsuse või mitmuse käändes sõna on! Küsimus ja käände nimetus kirjutada sõna järel sulgudesse! Ainsus märkida tähega *a.*, mitmus tähega *m.*!

Suurvee ajal.

I.

Ja kui siis läks kevadeks ja Pedja oma vetega Emajõe kallele tuli, oi-oi! Üleöö kerkis vesi nii kõrgele, et madalate majade alumisel korral sulksus ta aknalauani, ulatus poolde ahju, lakkus teisele korrale viivat treppi juba keskpaigast. Täiskasvanud täntasid ja kirusid, noorsugu aga rõõmustas, lõdisedes ja külmetades. Õuedes ujus puuhalge ja takutorte, keerles pesupali ja toober, tiirles tunne. Aga tubades, seal nähti kausse ja puulusikaid reisisil olevat, ujus vana rattata vokk imeliku vee-elukana ringi, trepiastmetel kükitas konni ja nad vaatasid nii kevadiselt rõõmsate silmadega ringi.

II.

Ja ühel kevadel suurvee ajal lõi perenaine alumiselt korralt roobivarrega surnuks suure havi, kes eksles pikas võõruses, lüües sabaga tigidalt laksu, otsekui ei meeldiks temale, et vaeste inimeste elamud linna ääres on nii kitsad ja keerukad. Ükskord tuli isegi suur siga ujudes. Ta oli vee kerkides ja surmahirmus pillutanud putka enese ümbert ja ujus rõhkides inimeste elamusse õigust nõudma... Nii oli vanas Tartus luhaäärsetel tänavatel aastat kaks-kümmend viis tagasi.

Näidis:

Käänete määramine.

Ja kui siis läks kevadeks (milleks? — a. saav) ...

280. **Harjutus.** Eraldada harvendatult trükitud sõnades käändelõpp püstkriipsuga!

Kevade tulékul.

Voolavates rennides, kraavides ja loikudes algab uus elu. Kui aga vähegi aega on, siis elavad lapsed tundide kaupa vete ääres. Ise vahel poolest säärest saadik märjad, ninad enestel punased, jalad külmetavad, aga kevad ei lase toas viibida. Siin kaevatakse labidatega kraavisid, seal päästetakse rämpsust sündinud veepais lahti; siin meisterdatakse pilbastest vesirattaid, seal lastakse laastusid laevadena möödaniresid edasi! Kõikidele jätkub igas paigas tööd ja tegemist hommikust õhtuni.

Näidis:

Käändelõppud.

Voolavate|s . . .

43. Sõnade käänamist.

281. **Ulesanne.** Vaadelda sõna sepp käänamist!

Ainsus.

1. **Nimetav:** kes? *Sepp rautab hobust.*
2. **Omastav:** kelle? *Sepa käed on tugevad.*
3. **Osastav:** keda? *Potss hüüdis seppa.*
4. **Sisseütlev:** kellesse? *Mis puutub meie sepasse, siis on ta mees omal kohal.*
5. **Seesütlev:** kelles? *Keegi ei pettunud uues sepas.*
6. **Seestütlev:** kellest? *Lehes oli kirjutatud naaber-kolhoosi eeskujulikust sepa st.*
7. **Alaleütlev:** kellele? *Põllutöörtistade remondi kätte teostamise eest avaldati soovhoosi sepale kiitust.*
8. **Alalütlev:** kellel? *Sepal peab olema palju jõudu.*

9. Alaltütlev: kellelt? *Sepalt tuldi nõu küsima.*
10. Saav: kelleks? *Minu vend õpib sepaks.*
11. Olev: kellena? *Ta töötab sepana juba ligi 10 aastat.*
12. Rajav: kelleni? *Ma jooksin sepanti.*
13. Kaasaütlev: kellega? *Brigadiir pidas sepaga viljanitja remondi asjas nõu.*
14. Ilmaütlev: kelleta? *Pajuste küla on juba pikemat aega sepata.*

Mitmus.

1. Nimetav: kes? *Sepad pidasid koosolekut.*
2. Omastav: kelle? *Ajalehes kirjutati seppade uutest tööviitudest.*
3. Osastav: keda? *Vabrikus töötab palju seppi.*
4. Sisseütlev: kellesse? *Mis puutub selle vabriku seppadesse, siis on nad kõik tublid mehed.*
5. Seesütlev: kelles? *Kas keegi julgeb nets seppades kahelda?*
6. Seestütlev: kellest? *Seinalehes kirjutati seppadest, kes ületasid norme viitekordselt.*
7. Alaleütlev: kellele? *Seppadele ehtitati uus pesuruum.*
8. Alalütlev: kellel? *Seppadel on nahast põlled.*
9. Alaltütlev: kellelt? *Seppadelt oodati uusi tööviite.*
10. Saav: kelleks? *Tööstuskooli lõpetajad tunnistasid õpinud seppadeks.*
11. Olev: kellena? *Nad töötavad vabrikus seppadena.*
12. Rajav: kelleni? *Kuuldused naabertehase töösaavutustest ulatusid seppadenti.*
13. Kaasaütlev: kellega? *Mulle meeldib seppadega jutelda.*
14. Ilmaütlev: kelleta? *Kui me noori ei õpeta, võime jääda seppadeta.*

282. **Harjutus.** Käänata lausetes ainsuses ja mitmuses sõna **sepp** eeskujul sõna **kott!** Sõnale **kott** tõmmata kõikides käänetes joon alla! Pealkirjaks: *Sõna «kott» käänamine.*

283. **Harjutus.** Lugeda pala ja määrata, missuguses ainsuse või mitmuse käändes esinevad harvendatult trükitud sõnad!

Võidulipud.

Nõukogude armee lipud, võidulipud, on lehvinud uhkelt paljude riikide pealinnades. Nende lippude all on võidelnud miljonid julged sõdurid ja võitnud vastaseid ka kõige raskemais lahinguis.

Iga võitlejat haarab ülev tunne, kui väeosa ette tuuakse punane lipp — väeüksuse au, valvsuse, kuulsuse ja pühaduse võrdkuju.

Igal lipul on oma ajalugu. Nähes oma väeosa lippu, meenuvad igale sõjamehele möödunud võitlused, rünnakud, võidukad tormijooksud ja vaenlase purustamine, mis lõppes ajalooliste võitudega.

Venemaal on olnud väeosadel lippe juba ammu. Vene rahva ajaloos on need lipud olnud alati kodumaa kuulsuse võrdkujuks ja on tuletanud meelde igale võitlejale kodumaa kaitsmise püha kohust. Esimestele vene kaardiväe-polkudele annetas Peeter I lipud pealkirjaga: «Nende lippudega võida».

Armastus ja uhkus väeosa lipu vastu on kandunud armee ridades aastast aastasse ja vaimustanud sõdureid surematuiks kangelastegudeks.

Nõukogude Liidus on kõige rikkalikum kogu vaenlastelt võetud lippudest. Muuseumides hoitakse 360 rootsi lippu — Karl XII ajast, 370 preisi lippu, üle 200 Napoleoni väeosade lipu, ligi 1000 türgi lippu, samuti itaalia, ungari, soome jne. lippe.

Võiduparaadil 24. juunil 1945 Moskvas Punasel väljakul heideti Lenini mausoleumi ette vastase vangivõetud väeosade arvukatest lippudest 200 haakristiga lippu. Need lipud olid meie võidukate lahingute sõjasaak. Saksa fašistid lootsid nende lippudega marssida Moskva Punasele väljakule, kuid ei saanud. Nendele lippudele sai osaks olla heidetud põrnu meie võidukate vägede ette.

(„Noorte Hääle“ järgi.)

284. Ülesanne. Jälgida sõna **lukk** käänamisel, kuidas kään-
deid üksteisest tuletatakse!

		Ainsus		Mitmus
Nim.:	mis?	lukk	→	l u k u - d
Omast.:	mille?	l u k u	→	l u k k u - de
Osast.:	mida?	l u k k u		l u k k e e. l u k k u - s i d
Sisseütl.:	millesse?	—l u k u - s s e		—l u k k u d e - s s e
		e. l u k k u		
Seesütl.:	milles?	→l u k u - s		→l u k k u d e - s
Seestütl.:	millest?	→l u k u - s t		→l u k k u d e - s t
Alaleütl.:	millele?	→l u k u - l e		→l u k k u d e - l e
Alalütl.:	millel?	→l u k u - l		→l u k k u d e - l
Alaltütl.:	millelt?	→l u k u - l t		→l u k k u d e - l t
Saav.:	milleks?	→l u k u - k s		→l u k k u d e - k s
Olev.:	millena?	→l u k u - n a		→l u k k u d e - n a
Rajav.:	milleni?	→l u k u - n i		→l u k k u d e - n i
Kaasaütl.:	millega?	→l u k u - g a		→l u k k u d e - g a
Ilmaütl.:	milleta?	→l u k u - t a		→l u k k u d e - t a

Mõtle m i s e k s:

Missuguseid käänendeid on vaja teada, et sõna kõikides käänetes käänata?

285. Ülesanne. Eelmise ülesande põhjal märkida vihikusse, missugused käänded tuletatakse: 1) ainsuse omastavast,

2) ainsuse osastavast, 3) mitmuse omastavast. Pealkirjaks: *Käänete tuletamine.*

Põhikääneteks nimetatakse ainsuse ja mitmuse omastavat.

Ainsuse omastava järgi käänatakse kõik ainsuse käänded alates sisseütlevast ja siit saadakse ka mitmuse nimetav. Mitmuse omastava järgi käänatakse kõik mitmuse käänded alates sisseütlevast.

286. Ülesanne. Otsida rohkesti sõnu, mida käänatakse nagu sõna **sepp** (lühidalt — **sepp**-tüübilisi sõnu)! Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **sepp** käänatakse: kott, kukk, ...*

287. Ülesanne. Vaadelda sõna **sepp** käänamisel tüve häälikute muutusi!

Tugevas astmes.		Nõrgas astmes.	
Ainsus.	M'tmus.	Ainsus.	Mitmus.
Nimetav: sepp (III)			sepa d (II)
Omastav:	seppa de (III)	sepa (II)	
Osastav: seppa (III)	seppi (III) e. seppa sid (III)		
Sisseütlev:	seppa desse (III)	sepa sse (II)	
Seesütlev:	seppa des (III) jne.	sepa s (II) jne.	

Nendel sõnadel, millede käänamisel tüves mõni häälik muudab vältet, on kaks astet: tugev ja nõrk.

288. Ülesanne. Uurida, missugustes käänetes on **sepp**-tüüpi sõnad tugevas, missugustes nõrgas astmes!

289. **Harjutus.** Tõmmata nendele sõnadele, mis on tugevas astmes, joon alla! Pealkirjaks: *Sõnad tugevas ja nõrgas astmes.*

Juttudele, jutuks, jutud, mõtetes, mõtte, mõttes, seebiga, seepidel, seebid, seepideks, seepide, (ühe) lille, (mitu) lille, lillele, lilledega, lilled, koobas, koobastes, koopa, koopani, noor, noore, noortele, noori, tikkudel, tikkudeta, tiku, tikuga, tikkude, kassi (saba), kass, (silitasin) kassi, kassidel, taat, taatidega, taadile, taadid, taadiga.

290. **Harjutus.** Otsustada, kas sõna, milles on küsimärk, tuleb kirjutada tugevas või nõrgas astmes! Sõnadele, mis on tugevas astmes, tõmmata joon alla!

1. Väikesel Annel oli palju nuk[?]e. 2. Kõige armsam oli talle aga üks suur nuk[?]. 3. Täna hommikul äratas ta selle nuk[?]u, pesi märja lap[?]iga tema näo, kammis tema tuk[?]a, sidus lok[?]idesse pik[?]a paela, pani talle siniste täp[?]idega kuue ja pik[?]ade varrukatega jak[?]i ülle, pik[?]ad suk[?]ad ja väikesed tut[?]idega kingad jalga ning punase lot[?]iga mütsi pähe. 4. Teiste nuk[?]ude juures Anne nii palju aega ei viitnud. 5. Siis küpsetas ta nuk[?]udele pap[?]itük[?]idest kāk[?]e ja keetis pot[?]itāie sup[?]i. 6. Kāk[?]idele riputas ta liiva suhkruks peale, sup[?]ile pani valgeid kivitük[?]e pek[?]iks juurde. 7. Kui nuk[?]ud olid toidetud, otsis Anne kap[?]ist nuk[?]ulap[?]ide kot[?]i üles ja hakkas rut[?]uga nuk[?]udele uusi tek[?]e õmblema. 8. Tek[?]ide pealisriideks võttis ta ühe pruuni kollaste jut[?]idega lap[?]i, mille ta hiljuti sai Sep[?]a Aimelt kahe pap[?]ist kuk[?]e ja tük[?]i vat[?]i vastu. 9. Tek[?]idele pani Anne vat[?]i alla, et tek[?]id saaksid hästi soojad. 10. Uutest vat[?]itek[?]idest tundis Anne suurt rõõmu.

N ä i d i s:

Sepp-tüüpi sõnade õigekirjutust.

Väikesel Annel oli palju nukke.

*291. Ulesanne. Korrata o m a d u s s õ n a (vt. lk. 67—69)!

292. Ülesanne. Vaadelda nimisõna käänamist koos omadussõnaga! Jälgida eriti olevat, rajavat, kaasaütlevat ja ilmaütlevat käänet!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: kes?	õnnelik kodanik	õnnelikud kodanikud
Omastav: kelle?	õnneliku kodaniku	õnnelikkude kodanikkude
Osastav: keda?	õnnelikku kodanikku	õnnelikke kodanikke e. õnnelikkusid kodanikkusid
Sisseütl.: kellesse?	→ õnnelikusse kodanikusse	→ õnnelikkudesse kodanikkudesse
Seesütl.: kelles?	→ õnnelikus kodanikus	→ õnnelikkudes kodanikkudes
Seestütl.: kellest?	→ õnnelikust kodanikust	→ õnnelikkudest kodanikkudest
Alaleütl.: kellele?	→ õnnelikule kodanikule	→ õnnelikkudele kodanikkudele
Alalütl.: kellel?	→ õnnelikul kodanikul	→ õnnelikkudel kodanikkudel
Alaltütl.: kellelt?	→ õnnelikult kodanikult	→ õnnelikkudelt kodanikkudelt
Saav: kelleks?	→ õnnelikuks kodanikuks	→ õnnelikkudeks kodanikkudeks
Olev: kellena?	→ õnneliku kodaniku na	→ õnnelikkude kodanikkudena
Rajav: kelleni?	→ õnneliku kodaniku ni	→ õnnelikkude kodanikkudeni
Kaasaütl.: kellega?	→ õnneliku kodaniku ga	→ õnnelikkude kodanikkudega
Ilmaütl.: kelleta?	→ õnneliku kodaniku ta	→ õnnelikkude kodanikkudeta

Kui nimisõna kääntakse koos omadussõnaga, siis omadussõnal puudub olevas, rajavas, kaasaütlevas ja ilmaütlevas käändelõpp.

293. Ülesanne. Otsida rohkesti õnnelik-tüüpi sõnu!

Kirjutada vihikusse:

Nagu õnnelik kääntakse: kirjalik, kodanik, tähestik, olevik, habemik, kõverik, põletik, legendik, ...

294. Harjutus. Käänata lauseis ainsuse ja mitmuse alaleütlevas, olevas, rajavas, kaasaütlevas ja ilmaütlevas käändes piklik ümbrik ja harilik kapp!

Näidis:

Omadussõna koos nimisõnaga.

Kirjutasin piklikule ümbrikule aadressi. Ode kleepis piklikkudele ümbrikkudele markisid.

295. Harjutus. Käänata mõnd õnnelik-tüüpi sõna ainsuse ja mitmuse kõigis käänetes kuni seesütlevani!

296. Ülesanne. Missugustes käänetes on õnnelik-tüüpi sõna tügev, missugustes nõrgas astmes?

297. Ülesanne. Võrrelda sõna sepp ja sõna õnnelik käänemist!

298. Harjutus. Jätkata õnnelik-tüüpi sõnade ainsuse omas-tava ja osastava käände moodustamist! Jämen-datult trükitud lõppudele tõmmata joon alla!

Keeleline vaatlus.

Ainsuse omastav

kelle? mille?

õnneliku

kirjaniku

ümbriku

Ainsuse osastav

keda? mida?

õnnelikku

kirjanikku

ümbrikku

jne.

299. Harjutus. Koostada vähemalt 15 lauset, milles esineb ainsuse omastavas ja osastavas käändes õnnelik-tüüpi sõnu (vt. eelmist harjutust)!

Näidis:

Lauseid õnnelik-tüüpi sõnadega.

Ostsin viis ümbrikku. Ühe ümbriku andsin õele.

300. Ülesanne. Vaadelda sõna jõgi käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	jõgi	j õ e d
Omastav: mille?	j õ e	jõge de
Osastav: mida?	jõge	jõge sid
Sisseütlev: millesse?	→j õ e sse e. jõkke	→jõge de sse
	jne.	jne.

301. Harjutus. Käänata lausetes sõna tuba ainsuses ja mitmuses!

302. Ülesanne. Leida rohkesti jõgi-tüüpi sõnu! Kirjutada vihikusse:

Nagu sõna jõgi käänatakse: tuba, õde, vagu, ...

303. Ülesanne. Vaadelda muutusi jõgi-tüüpi sõnade tüvedes! Lisada näiteid!

Kadu jõgi-tüüpi sõnades.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?
tõde	tõe
jõgi	jõe
viga	vea
vagu	vao
uba	oa
lugu	loo

jne.

jõgi-tüüpi sõnade käänamisel esineb **b, d, g** k a d u.
b, d, g kao korral sõna tüves **i** muutub **e**-ks, **u** o-ks.

304. Ülesanne. Vaadelda, missugustes käänetes on **jõgi**-tüüpi sõnad tugevas, missugustes nõrgas astmes!

Jõgi-tüüpi sõnade

tugev aste (tüves b, d, g).	nõrk aste (b, d, g on tüvest kadunud).
--	---

Ainsus.	Mitmus.	Ainsus.	Mitmus.
---------	---------	---------	---------

Nimetav:	jõgi		jõe d
Omastav:	jõge de	jõe	
Osastav:	jõge	jõge sid	
Sisseütlev:	jõge desse	jõe sse (e. jõkke)	

jne.

Märkus: Tugeva ja nõrga astme määramisel ei arvestata lõputa ainsuse sisseütlevat (*jõkke, kappt, tuppa, lauta* jne).

Sõna on nõrgas astmes, kui tüvest on b, d, g kadunud.

305. Harjutus. Lugeda sulgudes asetsevad sõnad vajalikkudes käänetes!

Seakarjas.

Kui ma olin poisike, sain ühel ilusal hommikul (õde) käsu, et ma mingu (siga) karjamaale. Ma ei pidanud seda ametit sugugi oma (iga) vastavaks tööks ja tõmbasin (nägu) vingu, kuid asjata. Tuli ikkagi minna (siga) karja. Igavuse peletamiseks võtsin põnevate (lugu) raamatu kaasa.

Algul oli (siga) karjatamine päris lõbus. (Siga) hakkasid rahulikult sööma. Lõikasin (nuga) vitsa ja kuulasin, kuidas (kägu) kukkusid (jõgi) ääres pikki (lugu). Siis nägin (hagu-)hunniku juures üht madu. (Madu) aga polnud usaldust minu vastu ja ta puges ühe (hagu-)(-kubu) alla peitu. Seejärel süvenesin raamatu põnevatesse (lugu). Vaevalt sain mõne (rida) lugeda, kui märkasin, et (siga) pole kusagil näha. Et (siga) (kadu) ei saanud olla häid tagajärgi, siis ruttasin neid otsima. Otsisin (jõgi) äärest, otsisin heina-(-ladu) juurest, kuid (siga) ei olnud kusagil näha. Olin vihane kogu (siga) (sugu), kuid see aitas vähe. Lõpuks märkasin (siga)-karja vana kartulikuuhja aseme juures. Jooksin sinna ja karistasin (siga) omavolilise (tegu) pärast kõvasti.

Sellest (lugu) võtsin õpetust ega korranud sel päeval enam oma (viga). Ei pööranud kordagi oma (nägu) (siga) poolt, ei kuulanud (kägu) kukkumist, ei lugenud raamatust enam ühtegi (lugu). Nii sain alati õigel ajal (jagu), kui mõni (siga) tahtis kaugemale kõndida.

Lõunaks ajasin (siga-)-karja täies koosseisus lauta, viskasin sinna mõne (kubu) õlgi ja läksin (tuba), kus mulle (õde) poolt anti suur kausitäis (uba-)-suppi (siga-)-jalgadega.

306. Ülesanne. Missuguses astmes on järgmised sõnad? lugu, loo, kubu, koo, sugu, soo.

307. Ülesanne. Vaadelda sõna käsi käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	käsi	k ä e d
Omastav: mille?	—k ä e	—käte
Osastav: mida?	kätt	käsi
Sisseütlev: millesse?	→k ä e sse e. kätte	→käte sse
	jne.	jne.

308. Harjutus. Käänata kõikides ainsuse ja mitmuse käänetes tarvitlik vesi!

309. Ülesanne. Vaadelda sõnade käsi, vesi käänamist! Missugustes käänetes on nad tugevas, missugustes nõrgas astmes? Mispärast?

310. Ülesanne. Märkida vihikusse:

Nagu sõna käsi käänatakse: vesi, süsi, mesi, tõsi, susi (hunt), lüsi (vtkati vars), ...

311. Ülesanne. Vaadelda täishäälikute teisenemist s-i kadumisel käsi-tüüpi sõnade juures! Lisada näiteid juurde!

Kao esinemine käsi-tüüpi sõnades.

Ainsuse nimetav

kes? mis?

käsi

susi

lüsi

Ainsuse omastav

kelle? mille?

käe

soe

löe

jne.

Sõna tüves hääliku s (ja b, d, g) kao juures i muutub e-ks, u — o-ks ja ü — ö-ks.

312. Ülesanne. Vaadelda käsi-tüüpi sõnade ainsuse nimetavat ja mitmuse osastavat!

Keeleline vaatlus.

Ainsuse nimetav

kes? mis?

käsi

süsi

susi

lüsi

tõsi

Mitmuse osastav

keda? mida?

käsi

süsi

susi

lüsi

tõsi

M ä r k u s. Mitte segada: tõde, tõe, tõde.
tõsi, tõe, tõtt.

Seepärast tuleb kõnelda ja kirjutada:

Pesin käsi (mida?). Ema pani süsi (mida?) triikrauda.
Mets oli susi (keda?) täis. Isa valmistas talvel hulk lüsi (mida?).

313. **Harjutus.** Koostada lauseid, milles esineb **käsi, süsi, lüsi** mitmuse osastavas käändes! Iga sõna kohta koostada vähemalt 5 lauset! Pealkirjaks: *Lauseid käsi-tüüpi sõnadega.*

314. **Ülesanne.** Vaadelda sõna **uus** käänamist ja käänata selle järgi kõikides käänetes **uus** köis!

	Ainsus	Mitus
Nimetav: mis?	uus	uue d
Omastav: mille?	uue	uu te
Osastav: mida?	uu t	uusi
Sisseütlev: millesse?	→uue sse e. uude	→uu te sse
Seesütlev: milles?	→uue s	
	jne.	jne.

315. **Ülesanne.** Vaadelda, missuguse hääliku kadu esineb **uus**-tüüpi sõnade käänamisel! Missugustes käänetes on sõna **uus** tugevas, missugustes nõrgas astmes?

316. **Ülesanne.** Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **uus** käänatakse: köis, viis, kuus, õis, täis, põis, ...*

317. **Harjutus.** Käänata ainsuses **viis** õit!

318. **Harjutus.** Moodustada ainsuse sisseütlev ja mitmuse omastav **uus**-tüüpi sõnadest!

N ä i d i s:

Keeleline vaatlus.

Ainsuse sisseütlev

kellesse? millesse?

uude (e. uuesse)

Mitmuse omastav

kelle? mille?

uute

319. **Harjutus.** Koostada lauseid, milles esineb **uus**, **kõis**, **viis**, **kuus**, **õis**, **täis**, **põis** l õ p u t a ainsuse sisseütlevas ja mitmuse omastavas!

N ä i d i s: *Kolisime uude korterisse. Uute õpilaste vastuvõtmine algab suvel.*

320. **Ülesanne.** Vaadelda sõna **mõte** käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	mõte	mõtte <i>d</i>
Omastav: mille?	mõtte	m õ t e <i>te</i>
Osastav: mida?	m õ t e <i>t</i>	mõtte <i>id</i>
Sisseütlev: millesse?	→ mõtte <i>sse</i>	→ m õ t e <i>te</i> <i>sse</i>
	jne.	jne.

321. **Harjutus.** Käänata kõrvuti kõigis käändeis sõnad **mõte** ja **kett**, nagu näidises on näidatud! Mis tüüpi sõna on **kett**?

N ä i d i s:

Käänamise võrdlemine.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	mõte, kett	mõtted, ketid
Omastav: mille?	mõtte, keti	mõtete, kettide
Osastav: mida?	mõtet, ketti	mõtteid, kette
Sisseütlev: millesse?	mõttesse, ketisse	mõtetesse, kettidesse
	jne.	

322. Ülesanne. Vaadelda eelmisest käänamisest, mis-sugustes käänetes on sõna **mõte** tugevas, missugustes nõrgas astmes! Võrrelda sõna **mõte** tugevusastmeid sõna **kett** tugevusastmetega!

323. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

Nagu mõte käänatakse: hüpe, lüke, ...

324. Harjutus. Asendada harvendatult trükitud sõnad sulgudes asetsevate sõnadega, asetades need nõutavasse kään-desse!

1. Lambad hüppasid üle l a t t i d e (tõke). 2. Lell paran-das ä k e t (pütt). 3. Tüdrukud, riputage akendele k a t t e d (tekk) ette! 4. K e p i s s e (latt) oli lõigatud hulk t ä k -k e i d (jutt). 5. Mölder valas t e r i v a k k a (kott). 6. Sain sellest n ü k k e s t (jutt) väga hästi aru. 7. Lapsed ladusid l a t i d (klopp) t õ k k e k s (trepp). 8. Seda kangast jät-kub k a t e t e k s (tekk). 9. Andsin koerale s u p p i (lake). 10. Ärge valage h a p p e s s e (supp) vett! 11. H e k k i -d e s t (tõke) ronisime kiiresti üle. 12. Tütarlapsed jooksid l ä t t e n i (lepp). 13. Isa pani kaevule uued r a k k e d (kett). 14. Poisid kustutasid t u k k e (lõke). 15. Ma ei tea, mis oli k a t t e (papp) all. 16. Neil j u t t u d e l (mõte) ei ole alust. 17. Õpetasin poistele mõned lihtsad t r i k i d (võte). 18. Võimlemistunnis harjutati h ü p p e i d (kükk). 19. S u k -k a d e (sokk) kannad olid katki.

N ä i d i s:

Harjutus sepp- ja mõte-tüüpi sõnadega.

Lambad hüppasid üle tõkete.

325. Ülesanne. Vaadelda sõna **ratas** käänamist! Jätkata käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	ratas	rat ta d
Omastav: mille?	rat ta	rat ta s te
Osastav: mida?	rat ta s t	rat ta id
Sisseütlev: millesse?	→rat ta sse	→rat ta s te sse
	jne.	jne.

326. Ülesanne. Jälgida eelmisest käänamisest, missugustes käänetes on sõna **ratas** tugevas, missugustes nõrgas astmes!

327. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **ratas** käänatakse: rukis, mätas, okas, ...*

328. Harjutus. Moodustada 15 lauset, milles esineb sõna **rukis** mitmesugustes ainsuse ja mitmuse käänetes! Pealkirjaks: *Laused sõnaga «rukis».*

329. Ülesanne. Vaadelda sõna **tütar** käänamist! Jätkata käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: kes?	tütar	tüt re d
Omastav: kelle?	tüt re	tüt ar de
Osastav: keda?	tüt ar t	tüt re id
Sisseütlev: kellesse?	→tüt re sse	→tüt ar de sse
	jne.	jne.

330. **Harjutus.** Moodustada kõigist antud tütar-tüüpi sõnadest ainsuse omastav ja osastav ning mitmuse omastav!

Ains. nimetav   Ains. omastav   Ains. osastav   Mitm. omastav

	ja selle järgi kõik ains. kää- ned alates sisse- ütlevast		ja selle järgi kõik mitm. kää- ned alates sisse- ütlevast
tütar	tütre	tütart	tütarde
peenar	peenra	...	...
sõstar	...	...	...
pipar	...	...	...
kakar	...	...	...
tatar	...	...	...
küünar	küünra	...	...
västar	...	...	...
kannel	kandle	...	...
küünal	küünla	...	...
pastel	...	...	...
katel	...	...	...
pannal	pandla	...	...
sammal	sambla	...	...
tungal	...	...	...
vemmal	vembla	...	...
aken	...	...	...

Märkus: Sõna **vaher** ei kääntata nii nagu sõna **tütar**, vaid: vaher, vahtra, vahert e. vahtrat, vahtrate.

331. **Ülesanne.** Jälgida tütar-tüüpi sõnades tüvehäälikute muudatusi ja leida, missugustes käänetes tütar-tüüpi sõnad on tugevas, missugustes nõrgas astmes!

Keeleline vaatlus.

Ainsuse nimetav

kes? mis?

tütär (II v.)

küünal (II v.)

pannal (II v.)

sammal (II v.)

Ainsuse omastav

kelle? mille?

tütäre (III v.)

küünla (III v.)

pandla (III v.)

sambla (III v.)

Miks kirjutatakse sõnas **tütäre t** III vältes ühekordselt, samuti sõnas **pandlan** ja sõnas **samblam**?

332. Harjutus. Moodustada vähemalt 15 lauset, milles esinevad sõnad **tütär**, **küünal** ja **aken** mitmesugustes ainsuse ja mitmuse käänetes! Pealkirjaks: *Lauseid tütär-tüüpi sõnadega.*

333. Harjutus. Sulgudes asetsevad sõnad on ainsuse nimetava s käändes. Asetada need lause sisule vastavasse käändesse! Pealkirjaks: *Tütär-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Meie ligidal metsas kasvab rohkesti (sõstar-)-põõsaid.
2. Ühel pärastlõunal panin (pannal) (pastel) jalga, võtsin väikese (katel) kaasa ja läksin (sõstar) korjama. 3. Algul tuli minna mööda põllu(-peenar). 4. Põllu(-peenar) leidsin mõningad maasikad. 5. (Tatar-)-põllu juurest pöördusin heinamaale. 6. (Sõstar-)-mets on teinepool heinamaad. 7. Heinamaal õitses rohkesti kari(-kakar). 8. Kari(-kakar) punusin pärja, mille asetasin enesele pähe.

9. (Sõstar) oli palju. 10. Nad olid küll peened nagu (pipar), kuid hästi magusad. 11. Kõigepealt sõin (sõstar) isu täis. 12. Siis hakkasin (katel) korjama. 13. Halb oli, et põõsaste vahel kasvas mitme (küünar) pikkusi nõgeseid. 14. Et põõsaste juurde pääseda, tuli neid (vemmal) maha materdada. 15. Varsti oli (katel) (sõstar) täis. 16. Istusin siis veel veidi (sammal) ja imetlesin suuri kuuski, mis kui hiigel(-tungal) taeva poole tõusid.

17. Õhtul istusime naaberpere (tütar) rõdul (aken) juures (küünal-)-valgel, kuulasime venna (kannel-)-mängu, sõime (sõstar) ja ajasime kaua juttu.

334. Ülesanne. Vaadelda sõna **võti** käänamist! Jätkata käänamist!

	Ainsus	Mitmus
Nimetav: mis?	võti	võtme <i>d</i>
Omastav: mille?	—võtme	—võtme <i>te</i>
Osastav: mida?	v õ t i <i>t</i>	võtme <i>id</i>
Sisseütlev: millesse?	→võtme <i>sse</i>	→võtme <i>te</i> <i>sse</i>
	jne.	jne.

335. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

Nagu sõna võti käänatakse: mitu, seeme, ranne, anne, kümme, settse, täide, ...

336. Ülesanne. Vaadelda **võti**-tüüpi sõnade tüvehäälikute muudatusi käänamisel ja leida, missugustes käänetes **võti**-tüüpi sõnad on tugevas, missugustes nõrgas astmes!

Keeleline vaatlus.

Ainsuse nimetav	Ainsuse omastav
kes? mis?	kelle? mille?
võti (II v.)	võtme (III v.)
ranne (II v.)	randme (III v.)
kümme (II v.)	kümne (III v.)
seeme (II v.)	seemne (III v.)

Miks kirjutatakse sõnas **v õ t m e t** III vältes ühekordselt, samuti sõnas **r a n d m e n**, sõnas **k ü m n e m**?

337. Harjutus. Kirjutada järgmised numbrid sõnadega! 7., 10., 30., 27., 73., 777., 10 007., 570.

338. **Harjutus.** Moodustada vähemalt 12 lauset, milles esineb sõna täide mitmuse saavas, olevas ja ilmaütlevas käändes! Pealkirjaks: *Lauseid sõnaga «täide»*.

339. **Ülesanne.** Uurida käänamistest, missugused käändelõpud on ainsuse osastaval! Kirjutada kokkuvõte vihikusse (vt. lk. 8)! Kokkuvõte varustada näidetega!

340. **Harjutus.** Jätkata järgmist harjutust!

Ainsuse osastava ja mitmuse nimetava võrdlemine.

Ainsuse osastav	Mitmuse nimetav
keda? mida?	kes? mis?
raamatut	raamatud
huvitavat	huvitavad
paksemat	paksemad
kaustikut	kaustikud

jne.

341. ***Ülesanne.** Korrata lauseliikmeist alust, sihitist ja täiendit.

342. **Harjutus.** Kasutada harjutuses nr. 339 esinevaid sõnu alusena, sihitisena ja täiendina! Märkida alus a-ga, sihitis s-iga ja täiend t-ga! Tööd teha näidise eeskujul!

Näidis: Ma soovin ^{t.} paksemat ^{s.} raamatut (mida?).

Tooge ^{t.} paremad ^{s.} kaustikud (mis?) minu kätte!

^{t.} Paremad ^{a.} kaustikud (mis?) on näitusel.

* 343. **Harjutus.** Kirjutada sulgudes olevad sõnad nõutavas käändes ja tõmmata neile joon alla!

1. Ma mõistan teha tikkudega **paar** (huvitav vigur). 2. Aia nurgas kasvas **kolm** (sirge toomingas). 3. **Kaks** (osav ja julge sõdur) läksid luurele. 4. **Mõned** (vanemad tabelid) viidi parandada. 5. Paul, too kõik (tume pudel) siia riiulile! 6. Siin on veel **viis** (tume pudel). 7. Karbis oli **mitu** (kõrge krae). 8. Tee ääres kasvas **paar** (jäme puu). 9. Näitusel olid **mõned** (väga hea töö). 10. Meile anti lahendada **kümme** (kerge ülesanne). 11. Ostsin **paar** (odav pliats). 12. Osta **mõned** (odav pliats)! 13. Tuba valgustasid **kaks** (hele latern). 14. Seinä ääres seisis **mitu** (madal riiul). 15. Ma olin **kaks** (kuu) ja **kolm** (nädal) haige. 16. Lisa lahusesse **mõned** (tilk) (kange soolhape)! 17. Värvimiseks kulus **kaks** (kilo) (hea värnits). 18. Vajan **paar** (hea hapu kurk). 19. Võtsin abiks **mõned** (nupukas tüdruk). 20. **Neli** (vanem tüdruk) pandi korrapidajateks.

44. Kordavat.

* 344. **Harjutus.** Koostada 5 laiendamata lihtlauset, 5 laiendatud lihtlauset, 5 koondlauset ja 5 liitlauset!

*345. **Harjutus.** Kirjutada antud arvud sõnadega! Pealkirjaks: *Arvsõnade kirjutamine.*

Eesti NSV-s toodetakse 1950. aastal: põlevkivi 8 410 000 tonni, turvast 665 000 tonni, paberit 35 000 tonni, tsementi 160 000 tonni, aknaklaasi 1 400 000 ruutmeetrit, puuvillast riidet 121 400 000 meetrit, võid 9 000 000 kilo, liha 20 000 000 kilo, kalu 20 000 000 kilo, piiritust 6 000 000 liitrit, elektrienergiat 395 000 000 kilovatt-tundi.

1950. aastal ületame 1940. aasta toodangu peaaegu kõigil aladel, paljudel isegi mitmekordselt.

*346. **Harjutus.** Määrata suuliselt järgnevas palas jämendatult trükitud tähtedega märgitud häälikute välde!

Jakob Kunderi kangelastegu.

See oli 1945. aasta kevadel Kuramaal.

Otse ees, kuhu sööstis leitnant Jakob Kunder oma mees-tega, lamas sakslaste dzott. Kuulipildujatuli selle mustavast avausest ei vaikinud hetkekski.

Rünnak murdus.

Ei olnud võimalust tõusmiseks, rääkimata rünnaku jätkamisest — surm vaatas mustavast avausest otse näkku.

Siis nägid maapinnale liibunud sõjamehed pilti, mis pani võpatama isegi nende paljudes lahingutes karastatud südamed: nende ees, otse vaenlase dzotile sööstis inimene, mees sinelis, kes näis olevat unustanud, et ta on surelik!

Oli midagi üleloomulikku selles hirmsas kahevõitluses, mis toimus inimese, kes oli lagedal, relvastatuna ainult püstoli ja granaatidega ning maa-aluses kindluses kuulipilduja taga kükitava hitlerlase vahel.

Võib-olla oli Jakob Kunder juba kuulidest tabatud, kuid ta liikus edasi nagu vibust lastud nool, mis, kord saanud hoo, ei saa peatuda ega kalduda kõrvale.

Tarmukalt tõusis ta käsi, paiskus ette ja granaat lendas dzotile. Terav plahvatus kattis dzoti musta suitsusambaga.

Siis vakatus kõik järsku, kuid hetke pärast täitus õhk veel marulisema kuulipilduja-raginaga.

Jakob Kunder sööstis edasi ja paiskas uue granaadi.

Kuulipilduja-ragin lõigati jälle pooleks, tekkis kummaline vaikus ja siis purskusid tumeda plahvatuse saatel dzoti laske-

avast mustad suitsupilved. Granaat oli lennanud läbi laskeava dzoti sisemusse.

Maapinnale liibunud sõjamehed hüppasid müriseva hurraaga püsti.

Kuid samal silmapilgul lõikus õhku jälle kuulipilduja tärin.

Mehed otse kangestusid. Nende komandör lõi jalgel vaaruma ning langes kokku.

Kuid ainult hetkeks. Vaaruvana ajas ta enese püsti. Tuli mustavast avausest jooksis otse ta kehha, kuid ometi astus ta dzoti poole.

Oli jäänud paar sammu dzoti laskeavani. Pingutades rebis ta end edasi, et jõuda enne eesmärgini, kui elu lahkub tema kehast.

Ja mehed nägid: Jakob Kunder sirgus äkki otsekui hiiglaseks ja viskus siis kogu oma suuruses vaenlase dzoti surmakülvavale avausele, kattes selle oma noore kehaga.

Tol kevadepäeval astus leitnant Jakob Kunder igavesti elavate sangarite, Nõukogude Liidu kangelaste aurivvi.

(„Noorte Hääle“ ainetel.)

dzott — kindlustatud tulistuspunkt.

*347. Harjutus. Asetada puuduvad kirjavahemärgid ja kirjutada sinna suur algustäht, kus see on nõutav.

Eksamite eel.

Emakeele tunnis teatas meile õpetaja kevadel tuleb eesti keeles kirjalik ja suuline eksam järgneval vahetunnil olime kõik õues kobaras koos mina küll eksamit ei karda sest ma kordan kogu aeg seda mida varem oleme õppinud kinnitas Selma

Ants seevastu oli veidi mures ja arutas pooleldi omaette luuletusi pean küll kordama hakkama mõned neist on mul tublisti ununenud

aga me peame teistele ka mõtlema tuletas pioneer Mai meile meelde

õige kinnitasime tema arvamist

Helga näiteks ei ole õigekirjutuses kuigi tugev

ma võtan Helga enese hoole alla lubas Selma õhinal

ja Olev andis omalt poolt head nõu tehke rohkesti ette-ütlust

meie ühine otsus oli et kui kõike korrata ja üksteist aidata siis läheb kevadel kõigil emakeele eksam hästi

*348. **Harjutus.** Tõmmata k ä ä n d s õ n a d e l e joon alla!

Pioneeride koondusel.

Meie pioneerisalk pidas täna koonduse, kus arutasime salgaliikmete õppe-edukuse küsimust. Iga pioneer kandis ette, missugused hinded ta möödunud kuul oli saanud.

Kõige parem õppija meie salgas on Tiiu Kuusik. Tal on kõik viied. Urve Sepal on aga võimlemine, laulmine ja joonistamine rahuldav. Vanem-pioneerijuht selgitas meile, et need ained on ka tähtsad ja Urve lubas neid hindeid tublisti parandada. Mina olin saanud vene keelest ükskord ühe kahegi. Vene keele hääldamine on mul halb. Salk määras mulle abistajaks Niina Smirnova, meie klassi kõige parema vene keele lugeja.

Nii arutasime ja uurisime, mis põhjusel ühel või teisel õppimine ei edene, ja selgitasime, kuidas õppe-edukust tõsta. Pioneer on eeskujulik õppija. Meie tahame sega alati meeles pidada.

M ä r k u s: Mõningatele asesõnadele (asesõnad on ka käändsõnad) on juba joon alla tõmmatud.

PÖÖRAMINE.

45. Kordavat ja süvendavat pöörd sõnast.

*349. Ülesanne. Korrata pöörd sõnast ja öeldisest õpitut (vt. lk. 78—84)!

350. Harjutus. Tõmmata pöörd sõnadele joon alla ja kirjutada öeldisele ö.! Kui öeldis koosneb mitmest sõnast, tõmmata nende kohale kriipsuke, millele kirjutada ö.!

Kooli ümbrust korrastamas.

Valge lumivaip oli sulanud ja kõik talvel kogunenud praht tuli järsku nähtavale. Otsustasime koolimaja ümbruse korrastamiseks korraldada pühapäevaku.

Pühapäeval kogunesimegi tarvilikkude tööriistadega kooli ja asusime ühes õpetajatega tööle. Tüdrukud koos naisõpetajatega hakkasid õue riisuma. Väiksemad poisid kärutasid hulgakesi prahi kompostihunnikusse. Meesõpetajad ühes suuremate poistega asusid mõnest kohast lagunenud aeda parandama ja korraldama. Igaüks oli hoolsas töös. Keegi ei tahtnud ega mõtelnud laiselda. Lõpuks ladusime ühiselt puudki korralikult riita.

Pärast mõnetunnilist lõbusat tööd saime kõik korda. Koolimaja ümbrust ei tundnud enam äragi. Rõõmsal meelel läksime pärast tööd koju. Olime teinud hulga kasulikku tööd.

Kompost — rammus muld, mis saadakse prahi mädanemisel.

Näidis:

Pöörd sõnade ja öeldise määramine.

Valge lumivaip ^{ö.} oli sulanud . . .

Tuletada meelde, missugusteks õpitud lauseliikmeteks võivad olla pöörd sõnad!

351. **Harjutus.** Kirjutada järgnevast katkendist pöördsõnadena välja, leida neile vastav küsimus ja tõmmata **ma-** ja **da-**tegevusnimes olevatele sõnadele joon alla!

Liiklemisõnnetus.

Vaevalt oli hele kellahelin läbinud avaraid klassiruumi, kui koolimaja täitus sumnaga nagu mesipuu. Tunnid lõppesid ning õpilaspere kiirustas koduteele.

Juba jooksiski lõbus salgake nooremate klasside õpilasi koolimajast tänavale. Lembit, kes oli alati ülemeelik ja valdlatu, haaras oma sõbralt Heinolt portfelli ja pistis nagu nool piki sõiduteed jooksma. Ka Heino ei jäänud enam mõtlema. Kohe sööstis ta Lembitule järele, ilma et oleks tal aega olnud kuulata vanema kaasõpilase, pioneer Antsu manitsevat keeldu.

Jooksnud nii natuke maad, jõudsid poisid elavasse liiklemiskeerisesse. Väikesed «kangelased» murdsid endale kõnniteel rahvamurrus ning sõiduteel liikuvate autode vahel julgesti teed. Nad müksasid inimesi, said noomida, kuid tormamist nad ei jätnud.

Tuut, tuut... kõlas äkki otse poiste selja taga auto signaal. See tähendas, et lapsed vabastaksid sõidutee. Mis tegi aga Heino? Ta hakkas veelgi kiiremini jooksma ja püüdis auto eest läbi lipsata. Ja mis juhtus? Heino põrkas autoga kokku, sest juhil on võimatu autot silmapilkselt pidurdada. Et autojuht suutis masina pöörata järsult vasakule, jäi suurem õnnetus tulemata. Heino sai vaid kriimustada ja müksata. Ainult õnnelik juhus päästis ta raskest liiklemisõnnetusest.

Näidis:

Pöördsõnadele vastavad küsimused.

<i>Pöördsõna</i>	<i>Küsimus</i>
<i>muutes või algvormis</i>	
<i>oli</i>	<i>mida tegi?</i>
<i>.....</i>	<i>.....</i>
<u><i>jooksma</i></u>	<i>mida tegema?</i>

Pöördsõna esineb väga paljudes muudetes. Pöördsõna muutmist nimetatakse **pööramiseks**.

*352. **Ülesanne.** Korrata, millal on käändsõna tugevas, millal nõrgas astmes (vt. lk. 153, 158, 161)!

353. **Ülesanne.** Vaadelda muudatusi pöördsõnas!

I.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
õppima	õppi + ma (p III vältes)	
õppida	õppi + da	
õpin		õpi + n (p II v.)
õppisid	õppi + sid	
õppinud	õppi + nud	
õpiksin		õpi + ksin

II.

Pöördsõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
hakkama	hakka + ma (k III vältes)	
hakata		haka + ta (k II v.)
hakkavad	hakka + vad	
hakanud		haka + nud
hakaku!		haka + ku
hakka!	hakka + —	

III.

Pöörd sõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
jätma	jät + ma (t ülipikk)	
jätame		jäta + me (t pikk, II v.)
jätaksite		jäta + ksite
jätnud	jät + nud	

Miks kirjutatakse sõnas *jätma*, *jätnud* ülipikk (III vältes) t ühekordselt?

IV.

Pöörd sõna vorme	Tugev aste	Nõrk aste
algama	alga + ma	
alata		ala + ta (g kadu)
alanud		ala + nud
algavad	alga + vad	
algaksime	alga + ksime	

Neil pöörd sõnadel, millede pööramisel tüves mõni häälik m u u d a b oma pikkust (väldet) või k a o b, on kaks astet: **tugev** ja **nõrk**.

Mõnede pöörd sõnade tüvi jääb alati muutmatuks (*nätt. kirjuta + ma, kirjuta + n jne.*).

*354. Ülesanne. Korrata da-tegevusnimest varem õpitut (lk. 83)!

355. Ülesanne. Vaadelda, millal on da-tegevusnime lõpp -da, millal -ta! Teha samasugune tabel teiste näidetega!

da-tegevusnime tuletamine.

ma-tegevusnimi mida tegema?	da - tegevusnimi mida teha?	
	lõpuga -da	lõpuga -ta
õppi ma	õppi da	.....
kammi ma	kammi da	.....
sega ma	sega da	.....
kirjuta ma	kirjuta da	.....
hakka ma	.....	haka ta
ärka ma	.....	ärga ta
alga ma	.....	ala ta
pööra ma (ö ülipikk)	.....	pööra ta (ö pikk)

A g a:

õmmle ma	õmmel da	.....
kõnele ma	kõnel da	.....
naer ma	naerda	.....
pöör ma	pöörd	.....
kään ma	käända	.....
seis ma	.....	seis ta

Kui pöörsõna tüvi ma-tegevusnimel ja da-tegevusnimel on ühesugune, on da-tegevusnime lõpp -da, kui aga tüvi on erinev, on da-tegevusnime lõpp -ta.

l, n, r järel on da-tegevusnime lõpp alati -da, s järel alati -ta.

356. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **-da** või **-ta!**

1. Nüüd tuleb kõigil ruta—, tõta— ja joos—. 2. Tööta ei tohi keegi seis—. 3. Kõige enne tuleb vaibad kokku rulli— ja toad ning tolm pühki—. 4. Siis on tarvis raamatud korralda—, lilled uuenda— ja põrandad pes—. 5. See pesu jääb Ainole paranda—, paiga— ja triiki—. 6. Ka nõõbid tuleb ette õmmel—. 7. Sul aga tuleb aida— vaipa kloppi— ja uued õled kotti toppi—. 8. Tarvis on ka kartuleid koori— ja puid saagi— ning lõhku—. 9. Tuli on vaja põlema süüda—. Hiljem tuleb loomadele vett pumba— ja heinu hekselda—.

46. Pöörded, ainsus ja mitmus.

357. Ülesanne. Vaadelda pöörd sõna pööramist!

	Ainsus	Mitmus
1. pööre:	(ma) õpi n	(me) õpi me
2. pööre:	(sa) õpi d	(te) õpi te
3. pööre:	(ta) õpi b	(nad) õpi vad

Pöörd sõnal on **ainsus** ja **mitmus**.

Pöörd sõnal on nii ainsuses kui ka mitmuses **kolm** pööret:

1., 2, ja 3.

358. Ülesanne. Tõmmata järgmises palas pöörd sõna de le joon alla! Õeldise kohale kirjutada **õ.** ja õeldise järele sulgudesse, mitmendas pöördes ta on!

Võidujooks.

Seisame kolmekesi, mina, Jaan ja Valdur, pärast tunde kooli õuel. Otsustame enne kojuminekut korraldada võidu-

jooksu teekäänuni ja sealt tagasi. Kiiresti ruttame maanteele, seame endid ritta ja minu käskluse peale pistame korraga jooksma. Alguses veab Jaan. Tihedalt tema kannul lip-pab Valdur. Mina jooksen tagasihoidlikult ja jään alguses teistest tublisti maha. Niisugune järjestus püsib tükk aega. Siis aga väsivad kaaslased liiga kiirest jooksmisest ja ma jõuan neile järele. Varsti möödun neist ja jõuan esimesena tagasi. Teisele kohale tuleb Valdur ja viimasele Jaan. Me kõik kolm lõõtsutame ja oleme üleni higised. Jalutame seejärel võidujooksust jutustades natuke aega ringi, võtame siis koolikotid ja sammume koju.

N ä i d i s:

Võidujooks.

ö.

Seisame (mitm. 1. p.) kolmest ...

47. Ajad.

359. Harjutus. Kirjutada järgmine katkend nii, et need pöördsonad, mis on öeldiseks, näitaksid m ö ö d u n u d t e g e - v u s t ! Öeldisele tõmmata joon alla!

Selle aja sees tuleb aga peaaegu märkamata kevad, õhk läheb äkki selgeks ja päikesel on valgust puistata igale poole. Lõokesed sillerdavad kõrgel õhus, kuldnokad vilistavad õues üksteise võidu, mets on täis suminat ja kevadehäält. Kaanjärves juba supeldakse. Koorin enese riidest lahti ja lasen tuulel paitada kihelevat nahka. Tunnen lõbu olemasolust. Eksamid on möödas. Võin joosta päikeses ja tuultes.

N ä i d i s:

Möödunud tegevus.

Selle aja sees tuli ...

Tegevus võib olla kahes a j a s: **olevikus** ja **minevikus**.

Olevik näitab praegust, käesolevat tegevust.

Minevik näitab möödunud tegevust.

360. Ülesanne. Järgmistes lausetes esineb pöörd sõnade kolm mineviku vormi. **Lihtminevik** on trükitud **jämendatult**, teistest üks **sõrendatult**, teine *kaldkirjas*. Vaadelda eriti **lihtmineviku** vorme! Kirjutada need välja, esitada küsimus ja lisada neid ise juurde!

1. Vahetunnil **teatas** Ilme mulle, et ta on seinalehele **joonistanud** mõned pildid. 2. Ta **andis** need minu kätte. 3. **Vaatasin** neid suure huviga, sest pildid *olid* hästi **õnnestunud**. 4. Ühele pildile *oli* Ilme **joonistanud** suure vabriku, teisele kündja. 5. **Viisime** siis pildid hulgakesi õpetaja kätte. 6. Õpetaja **kiitis** Ilmet ja **küsis**, kas me ka **oleme** seinalehe kaastöele **mõelnud**. 7. Ta *oli tahtnud* sellest juba klassis juttu teha, et mõned on seinalehe hoopis ära **unustanud**.

Näidis:

Pöörd sõnad lihtminevikus.

teatas — mida tegi?

.....

vaatasin — mida tegin?

jne.

Lihtminevikku väljendatakse ühe sõnaga. **Lihtminevik** vastab küsimustele **mida tegin?** **mida tegi?** jne.

361. Ülesanne. Vaadelda pöörsõna õppima pööramist olevikus ja lihtminevikus!

Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Ainsus	1. (ma)	õpi n	õppi si n
	2. (sa)	õpi d	õppi si d
	3. (ta)	õpi b	õppi s
Mitmus	1. (me)	õpi me	õppi si me
	2. (te)	õpi te	õppi si te
	3. (nad)	õpi vad	õppi si d

Selgitada:

Missuguses minevikus kirjutati harjutus nr. 359?

362. Harjutus. Koostada 10 lauset, milles öeldis on lihtminevikus!

363. Ülesanne. Vaadelda lihtmineviku moodustamist! Missuguses astmes on lihtminevik? Jätkata seda!

Keeleline vaatlus.

ma-tegevusnimi	Nõrgas astmes	Lihtminevik
õppi ma	õpin	õppi sin
kukku ma	kukun	kukku sid
sattu ma	satun	sattu s
luge ma	loen	luge sime
pida ma	pean	pida site
hakka ma	hakanud	hakka sid
soovi ma	soovin	soovi sin

Nendel pöörd sõnadel, millel on tugev ja nõrk aste, on lihtminevik alati tugevas astmes, nagu ma-tegevusnimigi.

48. Kõneviisid.

I. Kindel kõneviis.

364. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi!

1. Koit õ p i b eesti keelt. 2. Ma õ p p i s i n ajalugu. Mis me nüüd õ p p i m a h a k k a m e?

Pöörd sõna kindlas kõneviisis näitab, et temaga väljendatud tegevus on kindel.

365. Ülesanne. Vaadelda ülesandes nr. 361 toodud sõna õ p p i m a pööramist! Missuguses kõneviisis on see pööratud?

366. Harjutus. Koostada jutuke kindlas kõneviisis! Öeldistele tõmmata joon alla!

II. Tingiv kõneviis.

367. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi!

1. Kui Olev veel hoolikamalt õ p i k s, l õ p e t a k s ta kevadel klassi kiituskirjaga. 2. Me a i t a k s i m e sind, kui me v a b a d o l e k s i m e. 3. T a h a k s i n vastata!

Pöörd sõna tingivas kõneviisis näitab, et tegevus võib toimuda teatavatel tingimustel.

368. Ulesanne. Vaadelda sõna õppima pööramist tingivas kõneviisis!

Tingiv kõneviis.

Olevik.

Ainsus

1. pööre: (ma) õpi|ks|n
2. pööre: (sa) õpi|ks|d
3. pööre: (ta) õpi|ks

Mitmus

- (me) õpi|ks|me
- (te) õpi|ks|te
- (nad) õpi|ks|d

369. Ulesanne. Vaadelda ja jätkata tingiva kõneviisi oleviku tuletamist!

Kindla kõneviisi

olevik

õpi|n

hakka|d

loe|b

muutu|me

õmble|vad

Tingiva kõneviisi

olevik

õpi|ksi|n

hakka|ksi|d

loe|ks

muutu|ksi|me

õmble|ksi|d

jne.

Tingiva kõneviisi olevik tuletatakse kindla kõneviisi olevikust.

370. Harjutus. Asetada kriipsu asemele tingiva kõneviisi oleviku tunnused ja pöörete lõpud, nagu on nõutav!

«Nüüd ma taha— veel vähemalt 20 aastat elada,» kõneles vanaisa. «Siis ma näe— enam uut kui kogu möödunud eluajal. Meie kolhoos sära— õhtuti elektervalgustuses. Elekter pumpa— vett, sae— puid, purusta— turbaid, peksa— rehte, puhasta—

vilja, lüpsa— lehma. Põldudel künna—, külva— ja lõika— traktoriga veetavad masinad. Autod vea— hobuste asemel koormaid. Põllud anna— rohkem saaki. Ela— kõik jõukalt ja hästi. Sina õega ole— siis ülikooli lõpetanud ja tööta— meie suure kodumaa kasuks. Vahel sõida— sa mulle autoga või lennukiga külla. Õhtul lähe— koos sinuga siinsamas kolhoosis kinno. Või— ka kodus raadiost kino vaadata ja muusikat kuulata. Keera— ainult nupust ja kogu maailm ole— minu juures. Ei mõista ette kujutadaagi, kui õnnelikult me siis ela—.»

N ä i d i s:

Tingiva kõneviisi olevik.

«Nüüd ma tahaksin...

371. Harjutus. Koostada 7 lauset, milles öeldis on tingiva kõneviisi oleviku ainsuse 1. pöördes! Pärast muuta samu lauseid nii, et öeldist tuleb tarvitada ainsuse 3. pöördes!

N ä i d i s:

Lauseid tingiva kõneviisi oleviku ainsuse 1. ja 3. pöördes.

- 1. Kui ma raamatu saaksin, siis hakkaksin kohe lugema.*
- 2. Kui ta raamatu saaks, siis hakkaks ta kohe lugema.*

III. Käskiv kõneviis.

372. Ülesanne. Vaadelda järgmistes lausetes harvendatult trükitud öeldisi!

- 1. Sa õpi korralikult!**
- 2. Te korra ke kõike põhjalikult!**
- 3. Ta tulgu kohe siia!**

Käskivas kõneviisis pöördsõna avaldab käsku, soovi.

373. Ülesanne. Vaadelda sõnade õppima ja hakkama põõramist käskivas kõneviisis!

1. (ma)	—	
2. (sa)	õpi!	hakka!
3. (ta)	õppi gu!	haka ku!
1. (me)	õppi gem!	haka kem!
2. (te)	õppi ge!	haka ke!
3. (nad)	õppi gu!	haka ku!

Käskiva kõneviisi lõpus on: -gu, -gem, -ge või -ku, -kem, -ke.

374. Ülesanne. Vaadelda ja jätkata käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde tuletamist!

Käskiva kõneviisi tuletamine.

Kindla kõneviisi oleviku —————> Käskiva kõneviisi ainsuse

1. pööre

2. pööre

õpi|n

õpi!

marsi|n

marsi!

hakka|n

hakka!

saada|n

saada!

tee|n

tee!

alga|n

alga!

õmble|n

õmble!

jne.

Käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre tuletatakse kindla kõneviisi oleviku 1. pöördest.

375. **Harjutus.** Koostada 10 lauset! Õeldisena tarvitada pöörsõnu käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördes! Õeldisele tõmmata joon alla! Pealkirjaks: *Lauseid õeldisega käskiva kõneviisi 2. pöördes.*

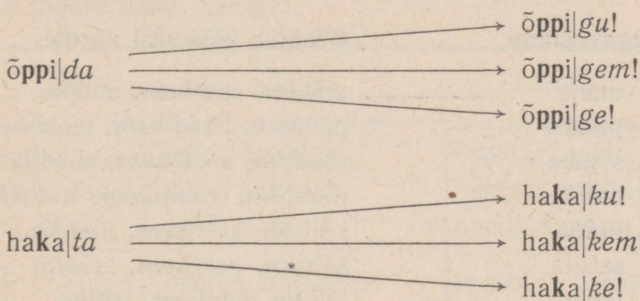
376. **Ülesanne.** Vaadelda ja jätkata käskiva kõneviisi ainsuse 3. pöörde ja mitmuse 1., 2. ja 3. pöörde tuletamist!

Käskiva kõneviisi tuletamine.

I.

da-tegevusnimi

Käskiv kõneviis

jne.

Käskiva kõneviisi **kõik** pöörded peale ainsuse 2. pöörde tuletatakse **da-tegevusnimest**.

Kui da-tegevusnime lõpp on **-da**, on käskiva kõneviisi lõpus harilikult **-gu**, **-gem**, **-ge**. Kui da-tegevusnime lõpp on aga **-ta**, siis on käskiva kõneviisi lõpus **-ku**, **-kem**, **-ke**.

II.

da-tegevusnimi

Käskiva kõneviisi vorme

õmmel da	→	õmmel gu, õmmel gem, õmmel ge
ütel da		ütel gu, ütel gem, ütel ge
tull a		tul gu, tul gem, tul ge
minn a		min gu, min gem, min ge
surr a		sur gu, sur gem, sur ge

Heliliste häälikute **l, n, r** järel kirjutatakse käskivas kõneviisis alati **-gu, -gem, -ge**.

III.

da-tegevusnimi

Käskiva kõneviisi vorme

and a	→	and ku, and kem, and ke
püüd a		püüd ku, püüd kem, püüd ke
sõud a		sõud ku, sõud kem, sõud ke
muut a		muut ku, muut kem, muut ke
köit a		köit ku, köit kem, köit ke
seis ta		seis ku, seis kem, seis ke
teh a		teh ku, teh kem, teh ke
näh a		näh ku, näh kem, näh ke

Helitute häälikute **d, t, s, h** järel kirjutatakse käskivas kõneviisis alati **-ku, kem, -ke**.

377. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **g** või **k**!

1. Ol—e vait! 2. Peit—em end nüüd kiiresti! 3. Jooks—e poisile appi! 4. Tul—u keegi siia! 5. Lapsed, püüd—e kana kinni! 6. Ta kast—u täna lilli! 7. Võidel—e võiduni!

8. Hüüd—e kari koju! 9. Nad sead—u raamat korda! 10. Jät—em jonni, jät—em viha! 11. Näh—u igaüks, kuidas sa töötad! 12. Tütarlapsed min—u teise klassi! 13. Sõud—em taktis! 14. Te hoid—e siit otsast kinni! 15. Kõnel—e, lapsed, valjemini! 16. Teh—e uks lahti! 17. Tiiu ja Linda, lüps—e nüüd lehmad! 18. Tüdrukud, kat—e laud! 19. Pes—e iga päev hambaid! 20. Nad kand—u puid tuppa! 21. Jooks—em kiiremini! 22. Künd—e kuni lõunani, traktoristid!

49. Pöörd sõnade pööramist!

378. Ülesanne. Võrrelda õppima ja hakkama pööramist! da-tegevusnimi: õppida, hakata; kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: õpin, hakkam.

Kõneviis	Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Kindel kõneviis	Ainsus	1. (ma)	õpi n, hakka n	õppi sin, hakka sin
		2. (sa)	õpi d, hakka d	õppi sid, hakka sid
		3. (ta)	õpi b, hakka b	õppi s, hakka s
	Mitusus	1. (me)	õpi me, hakka me	õppi sime, hakka sime
		2. (te)	õpi te, hakka te	õppi site, hakka site
		3. (nad)	õpi vad, hakka vad	õppi sid, hakka sid
Tingiv kõneviis	Ainsus	1. (ma)	õpi ksin, hakka ksin	<i>puudub</i>
		2. (sa)	õpi ksid, hakka ksid	
		3. (ta)	õpi ks, hakka ks	
	Mitusus	1. (me)	õpi ksime, hakka ksime	<i>puudub</i>
		2. (te)	õpi ksite, hakka ksite	
		3. (nad)	õpi ksid, hakka ksid	

Kõne- viis	Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Käskiv kõneviis	Ainsus	1. (ma)	— —	<i>puudub</i>
		2. (sa)	õpi! hakka!	
		3. (ta)	õppi gu! haka ku!	
Käskiv kõneviis	Mitmus	1. (me)	õppi gem! haka kem!	<i>puudub</i>
		2. (te)	õppi ge! haka ke!	
		3. (nad)	õppi gu! haka ku!	

379. Ülesanne. Uurida:

1) millal on sõna õ p p i m a tugevas, millal nõrgas astmes;

2) millal on sõna h a k k a m a tugevas, millal nõrgas astmes.

• Kirjutada vihikusse:

Nagu sõna **õppima** pööratakse: *kukkuma, sattuma, ...*

Nagu sõna **hakkama** pööratakse: *hüppama, ruttama, ...*

380. Ülesanne. Sõna **marssima** pööratakse nagu sõna **õppima**. Meenutada, kus oli sõnast **marssima** eespool juttu!

Koostada 10 lauset! Õeldiseks tarvitada sõna **marssima** muuteid! Õeldisele tõmmata joon alla!

381. Harjutus. Asetada sulgudes olevad pöörd sõnad lause sisule vastavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla!

Suurel vahetunnil (lippama) Jüri ja Ando salaja võimlasse, et (hakkama) seal riistadel harjutama. Riistvõimlemine (pakkuma) ju kõigile poistele suurt lõbu. Nad (lökkama) hobuse keset saali ja (hüppama) sellest paar korda üle. Siis (tõttama) Ando köie juurde, mis laes (rippuma) ja (ronima)

üles. Jüri (õppima) sel ajal rööbaspuudel tiriseisu. Kui Ando (hakkama) alla ronima, (hüppama) Jüri kõie juurde ja (lük-kama) selle kiikuma. Ando (sattuma) ärevusse, (laskma) käed lahti ja (kukkuma) maha. Ta (saama) haiget ja (hak-kama) nutma, nii et saal (rökkama). Korrapidaja õpetaja (kuulma) nuttu, (lük-kama) ukse lahti ja (ruttama) poiste juurde. Mõlemad (saama) riidlema), et nad (tikkuma) keelu vastaselt võimlasse. (Rappima), (müttama) ja (hüppama) siis, kui on võimlemistund. (Hakkama) nad aru saama, et säärane harjutamine võib väga kurvalt (lõppema).

N ä i d i s:

Pöördsõnade vajalikku muutesse asetamine.

Suurel vahetunnil lippavad . . . .

382. Harjutus. Asetada sulgudes asetsevad pöördsõnad käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöördesse ja tõmmata neile joon alla!

«Helle, (lük-kama) mänguasjad kõrvale ja (tõttama) mulle appi!» hüüdis ema. «Kõige esiteks (kloppima) see kott puh-taks, (ruttama) tuppa ja (lappima) augud kinni! Siis (nop-pima) istutamiseks parajad sibulad välja, (toppima) nad kotti, (lippama) aeda ja (tippima) nad peenrale! Kui see val-mis on, (hakkima) seakartulid peeneks ja (pakkuma) pörsas-tele piima! (Lük-kama) ka hobustele heinu alla! Siis (rut-tama) naabri poole ja vii talle porgandiseemneid.»

383. Ülesanne. Vaadelda pöördsõna **lugema** pöörämist!

da-tegevusnimi: lugeda; kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: loen.

Kindel kõneviis.

Olevik

Lihtminevik

Ainsus		Mitmus		Ainsus		Mitmus	
1.	(ma) loe n	(me) loe me	(ma) luge si n	(me) luge si me			
2.	(sa) loe d	(te) loe te	(sa) luge si d	(te) luge si te			
3.	(ta) loe b	(nad) loe vad	(ta) luge s	(nad) luge si d			

Tingiv kõneviis.

Olevik

Ainsus		Mitmus	
1.	(ma) loe ksi n	(me) loe ksi me	
2.	(sa) loe ksi d	(te) loe ksi te	
3.	(ta) loe ks	(nad) loe ksi d	

Käskiv kõneviis.

Olevik

Ainsus		Mitmus	
1.	(ma) —	(me) luge gem!	
2.	(sa) loe!	(te) luge ge!	
3.	(ta) luge gu!	(nad) luge gu!	

384. Ülesanne. Vaadelda pööramisest, millal on sõna **lugema** tugevas, millal nõrgas astmes!

385. Harjutus. Pöörata kindlas, tingivas ja käskivas kõneviisis sõna **küdema**!

386. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **lugema** pööratakse:*

siduma, kaduma, küdema, laduma, sugema, pugema, kuduma, tagama, pügama, kudema, liguma, ...

*387. Ülesanne. Korrata nr. 302 ja 310!

388. Harjutus. Moodustada **lugema**-tüübilistest sõnadest kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre!

Keeleline vaatlus.

ma-tegevusnimi	Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre
lugema	loen
siduma	seon
küdema	köen
kuduma	koon

jne.

389. Ülesanne. Missuguste häälikute kadu esineb **lugema**-tüübiliste sõnade pööramisel?

Millega asendub **b, d, g** kao korral **ma**-tegevusnimes olev **i, u, ü**?

390. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad kindla kõneviisi olevikku!

1. Minu isa (põdema) juba pikemat aega. 2. Ma (lugema) veel kümme lehekülge. 3. Vaata, kas ahi (küdema)! 4. Kuhu te (pugema)? 5. Sepad (taguma) rauda. 6. Konn (kudema) varakevadel. 7. Luba, ma (siduma) selle koti suu kinni. 8. Ema (kuduma) villast kleidiriiet. 9. Nad (pidama) palju lambaid. 10. Tule, ma (sugema) su juuksed siledaks! 11. Ta (laduma) need puud riita. 12. Isa (siduma) praegu koormat. 13. Naised (pügama) lambaid. 14. Kana (nägema) õhtul halvasti. 15. Ma (pugema) nüüd peitu. 16. Ahi (küdema). 17. Aeg (kaduma) kiiresti. 18. Õpilased (pidama) hoolsalt õppima. 19. Ta (põdema) rasket haigust.

391. Ülesanne. Vaadelda sõna **jätma** pööramist!

da-tegevusnimi: **jätta**; kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: **jätan**.

Kõneviis	Arv	Pööre	Olevik	Lihtminevik
Kindel kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	jätan jätad jätab	jätsin jätsid jättis
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätame jätate jätavad	jätsime jätsite jätsid
Tingiv kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	jätaksin jätaksid jätaks	puudub
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätaksime jätaksite jätaksid	puudub
Käskiv kõneviis	Ainsus	1. (ma) 2. (sa) 3. (ta)	— jäta! jätku!	puudub
	Mitmus	1. (me) 2. (te) 3. (nad)	jätkem! jätku! jätke!	puudub

392. Ülesanne. Uurida, missugustes vormides on sõna **jätma** tugevas, missugustes nõrgas astmes!

Miks kirjutatakse sõnades **jätsin**, **jätnud** ülipikk **t** ühekordse tähega?

393. Harjutus. Pöörata sõna **jätma** eeskujul sõna **võtma!**

Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **jätma** pööratakse: võtma, katma, ...*

394. Harjutus. Kirjutada lausetes kriipsu asemele **t** või **tt!**

I.

1. Aias tossas kü—is. 2. Suits ma—is kogu ümbruse ja ka—is selle halli looriga. 3. Kütise tegemisel tuleb praht ka—a mätastega ja jä—a suitsu jaoks ainult mõni auk. 4. Kui auke ei jä—a, siis tuli lämbub. 5. Vanaisa jä—is mind vendadega tulevalvuriks. 6. «Ka—ke kütist hoolsamini! 7. Võ—a labidas ja ma—a see koht kinni! 8. Ka siit tuleb veel mätastega ma—a ja ka—a!» käsutasin kogu aeg.

9. Vanasti arvati, et ka—ku saab peletada suitsuga. 10. Ka—ku korral suitsetati ruume. 11. Ka—k aga võ—is ja jä—is, kuidas ise heaks arvas. 12. Kui suits ma—is meil hingamist, naljatasime, et meil ei ole nüüd vaja ka—ku karta. 13. Aga näod kü—is kü—is punaseks ja ka—is paksu nõekorraga.

II.

1. Isa lõpetas äestamise ja võ—is hobuse rakmeist. 2. Ta pani hobuse kü—ke ja jä—is ta põllupeenrale sööma. 3. Hobune aga tõmbas kü—ke ka—ki ja läks hulkuma. 4. Teda huvitas, mis on ma—is, mille isa jä—is tee äärde. 5. Ma—is oli teri. 6. Hobune võ—is kohe suure suutäie. 7. «Jä—ku leivale!» hüüdis isa naerdes. 8. Siis ütles ta mulle, et jä—ku ma kü—is, võ—ku hobune ja pangu ta uuesti kü—ke.

395. Ülesanne. Pöörata sõna **algama!** Põhivormid on järgmised:

ma-tegevusnimi: **alga|ma**

da-tegevusnimi: **ala|ta**

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: **alga|n**

396. Ülesanne. Vaadelda pööramisest, millal on sõna **algama** tugevas, millal nõrgas astmes! Missugune nähtus esineb sõna tüves?

397. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

*Nagu sõna **algama** pööratakse: **salgama**, **kargama**, ...*

Tähele panna!

algama — alata — algan

A g a:

pelgama — peljata — pelgan

sülgama — süljata — sülgan

hülgama — hüljata — hülgan

kordama — korrata — kordan

valdama — vallata — valdan

398. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla!

Eksamite eel.

Varsti (algama) eksamid. Ei saa (salgama), et nüüd tuleb (hülgama) kõik kõrvaline ja (algama) tõsiselt kordamist. Eksameid (pelgama) muidugi ei tule, kuid muretult ringi (kargama) ka ei ole õige. Eks vanasõnagi ütles, et kui tahad õppimisega saada korda, siis (kordama), (kordama), (kordama).

Ma (algama) kordamist juba sügisel. Kui tahad õpitud hästi (valdama), siis tuleb ju pidevalt (kordama). Kunagi ei tohi (põlgama) seda tööd asjatuks.

Mõned meie klassist (pelgama) eksameid. See ei ole õige. Tuleb (jätma) ärevus! On veel aega (kordama). Tuleb ainult tööga kohe (algama).

(Algama) lõppkordamist, (kordama) kõike põhjalikult ja (hiilgama) eksamitel eeskujulikkude teadmistega!

399. Ülesanne. Pöörata sõna **õmblema!**

ma-tegevusnimi: õmble|ma

da-tegevusnimi: õmmel|da

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: õmblen

400. Ülesanne. Kirjutada välja, missugustes vormides ja kõneviiside aegades ning pööretes on sõna **õmblema** tugevas, missugustes nõrgas astmes! Missugune nähe esineb sõna **õmblema** tüves pööramisel?

N ä i d i s:

Tugevas astmes.

ma-tegevusnimi: **õmblema**

kindla kõneviisi oleviku kõik pöörded: **õmblen**, **õmbled** jne.
jne.

401. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

Nagu **õmblema** pööratakse: *lendlema, võrdlema, ...*

402. Ülesanne. Pöörata sõna **mõtlem!**

ma-tegevusnimi: mõtle|ma

da-tegevusnimi: mõtel|da ehk mõelda

kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre: mõtle|n

M ä r k u s: Võime tarvitada:

mõtelda, mõtelge, mõtelgu jne. (rõhulises asendis),
ehk: mõelda, mõelge, mõelgu jne. (rõhutus asendis).

Mõlemad vormid on õiged.

403. Ülesanne. Kirjutada vihikusse:

Nagu **mõtlem!** pööratakse ka sõna **ütlem!** (*ütelda e. öelda, ütelge e. öelge jne.*).

404. Harjutus. Asetada sulgudes asetsevad sõnad lause sisule vastavasse muutesse ja tõmmata neile joon alla. Pealkirjaks: *Pöördsõnade vajalikku muutesse asetamine.*

1. «Eile (õmblema) enesele põlle,» (ütleva) mulle ühel päeval mu pinginaaber Õie.

2. Ma (armastama) väga (õmblema). 3. Alles hiljuti (õmblema) oma õe nukule uue kleidi. 4. Suuremaid asju (õmblema) ma seni ei ole **julgenud**.

5. «(Hakkama) üheskoos õmblema. 6. Kahekesi (õmblema) on palju lõbusam,» (tegema) ma pinginaabrile ettepaneku.

7. Nüüd me (õmblema) +gi üheskoos enestele põlli. 8. Ei saa (ütleva), et töö oleks kerge. 9. Ma ei mõistnud (mõtleva) +gi, et lihtsat põlle (õmblema) on nii keeruline. 10. Kogu aeg (pidama) Õie ema meid juhatama, et nüüd (õmblema) nii, (lõikama) siit ja (palistama) seda. 11. Sage-dasti (võrdleva), kummal (tulema) töö korralikum. 12. Kiiruses ei saa ma ennast Õiega (võrdleva). 13. Tema näpud lausa (lendleva).

14. Ei tea veel (ütleva), mida siis (hakkama) õmblema, kui põlled valmis (saama). 15. Oleme üht-teist (mõtleva), kuid kindlat ei tea veel midagi (ütleva). 16. Kindel on aga, et (õmblema) edaspidi üheskoos mõnegi ilusa asja.

50. Eitav ja jaatav kõne.

405. Ülesanne. Vaadelda järgmist tabelit!

Jaatav kõne (öeldis jaatab, käsib)	Eitav kõne (öeldis eitab, keelab)
Vello korjas tuhka. Isa kiidab Vellot. Helve peaks ka tuhka koguma. Koguge tuhka!	Helve ei korjanud tuhka. Isa ei kiida Helvet. Tuha kogumist ei tohiks keegi unustada. Ärge jätke tuhka kogumata!

Pöörd sõna tegevus on jaatav või eitav. Jaatamine annab jaatava, eitamine eitava kõne. Eitava kõne juures tarvitatakse abisõnu ei, ära, ärge.

Mõtlemiseks: Missuguses kõnes on eespool kõik sõnad seni pööratud?

406. Harjutus. Koostada lauseid, milles öeldis on eitavas kõnes!

407. Ülesanne. Pöörata suuliselt kõigi kõneviiside ja aegade eitavas kõnes mõnd eespool jaatavas kõnes pööratud pöörd sõna!

51. Tegija- ja teonimi.

408. Harjutus. Moodustada antud näidete eeskujul pöörd sõnadest nimisõnalisi vorme!

ma-tegevusnimi	Tegijanimi	Teonimi
õppi ma	õppi ja	õppi mine
kukku ma	kukku ja	kukku mine
luge ma	luge ja	luge mine
jät ma	jät ja	jät mine
tule ma	tuli ja	tule mine
pese ma	pesi ja	pese mine
	jne.	

Tegijanime tunnus on -ja, teonime tunnus on -mine. Tegija- ja teonimi on nagu ma-tegevusnimigi alati tugevas astmes.

409. Harjutus. Koostada 10 lauset, milles esineb tegijanimi.

52. Kordavat.

* 410. **Harjutus.** Kirjutada küsimärkidega sõnad õiges tugevusastmes!

1. Kui tunnid lõp?evad, lähme nurmenuk?e nop?ima.
2. Nop?i mulle mõni karukäp?! 3. Urve tik?is rät?i, Irma lap?is tek?i, Mati lak?is kep?i. 4. Tek?is küsimus, kes hakkab kot?e lap?ima. 5. Öp?i suk?a kuduma! 6. Joostes kuk?usid tik?ud rüp?est maha. 7. Koer lak?ub kap?ast sup?i. 8. Lep?ige seekord nende jut?udega! 9. Kuk?ed tük?isid kaklema. 10. Pak?ige munad tak?udesse ja siduge rät?isse! 11. Halb ilm rik?uks meie jalutuskäigu. 12. Need lep?ad kip?uvad põldu varjama. 13. Ta top?is tak?ud kot?i! 14. Kui mul aega oleks, lap?iksin su jak?i otsekohe. 15. Mars?ige kiiresti edasi! 16. Trük?in teadaande valgele pap?ile! 17. Varsti lõp?eb koolitöö.

* 411. **Harjutus.** Asetage sulgudes olevad harvendatult trükitud sõnad käskiva kõneviisi nõutavasse pöördesse! Jälgida kirjavahemärke!

1. Vanemad poisid (k a n d m a — mitm. 3. pöördes) pingid klassist välja! 2. Te (m i n e m a — mitm. 2. p.) liiva tooma! 3. Sa (h ü ü d m a — ains. 2. p.) poisid kokku! 4. (ü t l e m a — mitm. 2. p.) Peetrile ja Ülole, et nad (k i t t i m a — mitm. 3. p.) aknaid! 5. Te (h o i d m a — mitm. 2. p.) redelit! 6. Valdeko, (t a g u m a — ains. 2. p.) naelad sirgeks! 7. (õ p p i m a — mitm. 1. p.) liimivärvi valmistama! 8. Ants, ära (r i k k u m a — ains. 2. p.) kliisterdamisel tapeeti! 9. (k a t m a — ains. 2. p.), Virve, kapp ajalehtedega! 10. Milvi (p i d a m a — ains. 3. p.) nõöri otsast kinni! 11. (a n d m a — ains. 2. p.) vasar Antsu kätte! 12. Ärge (k u k k u m a — mitm. 2. p.) tellingutelt alla! 13. (n o p p i m a — ains. 2. p.) naelad üles, Eero! 14. Ilmar, (s a a g i m a — ains. 2. p.) kolm meetripik-

kust lauda! 15. (a n d m a — mitm. 2. p.) suuri naelu! 16. Poisid (l a k k i m a — mitm. 3. p.) pildiraamid üle! 17. (t u l e m a — mitm. 2. p.) mulle, Heljö ja Juta, appi! 18. (ü t l e m a — mitm. 2. p.) Reinule, et ta savi tooks! 19. Nad (t e g e m a — mitm. 3. p.) värvi juurde! 20. (l a d u m a — ains. 2. p.) puud riita! 21. Tüdrukud (l a p p i m a — mitm. 3. p.) vanu käte-rätte! 22. Ta (p e s e m a — ains. 3. p.) eeskoja aknad puh-taks! 23. Ära (t u k k u m a — ains. 2. p.) töö juures! 24. Maret ja Salme, (p a k k u m a — mitm. 2. p.) töötajatele võileibu! 25. Olev, (s e a d m a — ains. 2. p.) pingid kohale! 26. Helga, (l u g e m a — ains. 2. p.), mitu last on tööl!

N ä i d i s :

Vanemad poisid kandku pingid klassist välja!

* 412. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **b** või **p**, + asemele **d** või **t**, = asemele **g** või **k**!

Hobust püüdmäs.

I.

Hobune oli läinud heinamaale. Võ+sin päi+sed, tüki nõöri ja lä=sin teda ära tooma. Loo+sin, et see läheb mul hõl—salt korda.

Alguses püü+sin hobusele var=si ligi hiilida ja soo+sal silmapilgul nõöri talle ümber kaela heita. Vii+sin nii hulga aega, kuid mitmekor+sele katsetamisele vaatamata ei läinud see mul korda, kuna hobune jälgis pin=salt iga minu sammu. Siis lei+sin tas=ust tüki uu+seleiba. Nüüd muu+sin oma tegu+semist. Tea+sin, et hobune armas+ab väga leiba.

Võ+sin leiva, mur+sin sellest tüki, hoi+sin selle peol ja hüü+sin hobust nimepidi. Nööri ja päi+sed sea+sin ae=sasti käepärast ja pei+sin selja taha.

II.

Leivaga suu+singi hobuse ligi meelitada. An+sin talle leiba, kii+sin ja silitasin teda ja ajasin kär—seid ta kallalt. Või+sin nii usalduse. Siis järs=u hei+sin hobusele nööri ümber kaela ja sidusin otsad um—sõlme. Minu imestuseks ei avaldanud ta nüüd ül+se vastupanu. Sea+sin talle päitsed pähe, köi+sin nööri ohjadeks ja hüppasin talle selga. Jal=si tagasi minna ei tulnud mul meeldegi. Tun+sin ratsutamisest alati suurt lõbu.

Hoo=sa sõiduga jõu+sin õue. Seal joo+sin hobust ja viisin ta talli. Kan+sin talle hulga heinu ette, lä=sin siis koju, kus kur+sin oma äpardusi.

53. Astmevaheldus.

* 413. Ülesanne. Korrata, missugustel eespool käänama õpitud käändsõnadel on kaks tugevusastet — tugev ja nõrk!

414. Ülesanne. Esitada 5 käändsõna ainsuse nimetavas käändes, mille käänamisel t ü v e s esineb:

- 1) häälikute v ä l t e m u u t u s,
- 2) häälikute k a d u,
- 3) ei esine häälikute vältemuutusi ega kadu.

415. Ülesanne. Vaadelda, missuguste käänete põhjal saab määrata, kas käändsõnal on tugev ja nõrk aste! Lisada näiteid juurde!

Käändsõna tugeva ja nõrga astme määramine.

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Kas esineb või ei esine tugev ja nõrk aste?
sepp (p ülipikk, III v.)	sepa (p pikk, II väl- tes)	Esineb
kaustik	kaustiku	Ei esine
tütar (t II vältes)	tütre (t III vältes)	Esineb
jõgi	jõe (g kadu) jne.	„

Käändsõnade tugeva ja nõrga astme määramiseks vaadeldakse sõna **ainsuse nimetavat ja omastavat** käänat.

Kahtluse korral vaadelda ka ains. osastavat.

Sõnades, millel on tugev ja nõrk aste, on ains. omastava aste alati vastupidine ains. nimet. ja osast. käände.

Mõtlemiseks: Mispärast ei ole teisi käänmeid vaja vaadelda? Mida on teada tugeva ja nõrga astme määramisel lõputa ainsuse sisseütlevast (jõkke, lumme, kappi jne.)?

416. Ülesanne. Esitada rohkesti käändsõnu, millel ei ole tugevat ega nõrka astet!

Näidis:

Ainsuse nimetav kes? mis?	Ainsuse omastav kelle? mille?	Ainsuse osastav keda? mida?
ema	ema	ema
raamat	raamatu	raamatu t
töö	töö	töö d
	jne.	

417. Ülesanne. Esitada 5 pöörd sõna ma-tegevusnimes, mille t ü v e s pööramisel:

- 1) esineb häälikute vältemuutus,
- 2) esineb häälikute kadu,
- 3) ei esine häälikute vältemuutust ega kadu.

418. Ülesanne. Vaadelda, missuguste vormide põhjal saab määrata, kas pöörd sõnal on tugev ja nõrk aste! Jätkata määramist!

Pöörd sõna tugeva ja nõrga astme määramine.

da-tegevusnimi mida teha?	Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre mida teen?	Kas esineb või ei esine tugev ja nõrk aste?
õppi da (p ülipikk, III v.)	õpi n (p pikk, II v.)	Esineb
haka ta (k II v.)	hakka n (k III v.)	„
luge da	loe n (g kadu)	„
vala da	vala n	Ei esine
hukku da	hukku n	„
soovi da (o ülipikk, III v.)	soovi n (o pikk, II v.)	Esineb

jne.

Pöörd sõna tugeva ja nõrga astme määramisel vaadeldakse da-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööret.

Nähtust, et sõna **tüvi** on kord tugevas, kord nõrgas astmes (vahetab tugevusastet), nimetatakse **astmevahelduseks**. Neid sõnu, milles esineb astmevaheldus, nimetatakse **astmevahelduslikkudeks**, teisi ilma astmevahelduseta sõnadeks.

419. Ülesanne. Määrata antud sõnadest 10 kirjalikult, teised suuliselt, kas need on astmevahelduslikud või mitte! Kirjalik määramine teha näidise eeskujul!

Maa, kool, jutt, siga, kuur, rukis, krae, tuulik, linn, hani, pipar, saal, taat, truu, rike, tuba, vaat, võti, lukk, kümme, mätas, mõte, kuub, kodanik, lill, luba, võte, summa, tuju, lapp, hea, viis, püss, hapu, mõök, vesi, teade, olevik, kate, ratas, uss, vana, pütt, saabas.

N ä i d i s:

Käändsõnade astmevahelduse määramine.

Ains. nimetav	Ains. omastav	Otsus:
tänav	tänav	Ilma astmevahelduseta, kadu
kukk	kuke	ega vältemuutust pole
vagu	vao	Astmevahelduslik, vältemuutus
		Astmevahelduslik, hääliku g
		kadu

jne.

420. Ülesanne. Määrata antud pöörd sõnadest vabal valikul 10 kirjalikult, teised suuliselt, kas need on astmevahelduslikud! Kirjalik määramine teha näidise eeskujul!

Kaduma, lubama, käänama, lappima, õmblema, kirjutama, vaatama, muutuma, rändama, ruttama, joonistama, magama, põdema, puuduma, kargama, andma, uppuma.

Näidis:

Pöördsõnade astmevahelduse määramine.

da-tegevusnimi	Kindla kõneviisi oleviku ainsuse 1. pööre	Otsus:
maga da	maga n	Ilma astmevahelduseta
kukku da (k III v.)	kuku n (k II v.)	Astmevahelduslik, vältemuutus
puge da	poe n (g kadu)	Astmevahelduslik, hääliku kadu
	jne.	

54. Kordavat.

* 421. Ülesanne. Anda seletus, mispärast harvendatult trükitud sõnad nii tuleb kirjutada! Erilist tähelepanu pöörata jämendatud tähtedega märgitud häälikutele!

Saunas.

I.

Õhtupoolikul h a k k a s i n sauna k ü t m a. Saun asetses metsa ääres järve kaldal. Esiteks k a n d s i n katlasse üle k ü m n e ä m b r i vett. Siis t o p p i s i n o k s i a h j u ja süütasin tule. E t s u i t s v ä l j a läheks, avasin a k n a ja ukse.

Aeg-ajalt segasin tuld ja lisasin oksid juurde. Vahepeal jooksin metsa, kus kasvab noori kaski, ja tegin paar värsket vihta. Kui ahjus tükid olid põlenud, viskasin sütele vett, et vingut ei tuleks. Siis võtsin kaltsu ja pesin lavalt ja pinkidelt tahma. Tõin veel viis pange külma vett ja heitsin paar korda leili. Lõpuks tõmbasin akna ning ukse kinni ja läksin teisi sauna kutsuma.

II.

Emal istus akna juures, paikas pesu ja õmbles nõõpette. Ta andis meile puhta pesu. Võtsime veel kaks kaussi, seebi ja astusime sauna poole. Ees läks isa, siis mina ja viimasena vend Ilmar.

Isa on meil väga kange leili võtja. Me vennaga istusime lava kõige alumisel astmel, kui isa vihtles. Pärast vihtlemist jooksis isa järve ujuma. Tal on hea tervis. Kui nühkisin Ilmarit, läks tal seep silma ja ta hakkas nutma. Poiss ei jätnud enne nuttu, kui isa lubas teda karistada. Lõpuks olime kõik puhtad. Panime särgid selga, püksid jalga, musta pesu kimpu ja sammusime koju. Toas andis ema meile suure kausi kirsse.

*422. Harjutus kokku- ja lahkukirjutamisele. Kirjutada sulgudes asetsevad sõnad kokku või lahku, nagu on nõutav!

1. Kevadel õitseb (heina maadel) (varsa kabi) ehk (konna kapsas). 2. (Varsa kabja) lehe piirjooned on ju (varsa kabja) jälje moodi. 3. (Hani jalg) meenutab natuke (hane jala) jälge ja sai sellest oma nime. 4. Ja eks (hiire kõrva) vili ole (hiire kõrva) moodi. 5. Suured kui (härjade silmad) on (härja silmad), väikesed valged kui (särgede silmad) vees kasvavad (särje silmad). 6. (Hundi hamba) õied on (hundi

hammaste) taolised, (nõia hamba) õied on kõverad ja kollased nagu (muinas jutu) (nõia hambad). 7. Kuna (rebase saba) pea on nagu (rebase saba), saigi ta säärase nime. 8. (Peni keele) moodi on jälle (peni keele) leht, (käo põlle) leht sobiks väga käole põlleks. 9. (Karu käpp) on üleni karvane nagu (karu käpp), (kassi käpp) aga pehme ja roosa nagu (kassi käpp). 10. (Kopsu rohtu) on inimesed tarvitanud (kopsu rohuks). 11. Igal (taime nimel) on oma mõte. 12. Eks ole rahvas tähelepanelikult jälginud (taimede omadusi) ja välimust. 13. Mispärast nimetatakse ühte lindu (künni linnuks), teist (lepa linnuks), ühte lille (rukki lilleks) teist (või lilleks)?

*423. Harjutus. Seletada, kus ja missugused kirjavahe-märgid on jäetud asetamata!

I.

Muistsel ajal kui maad valitsesid julmad vürstid elas kuskil merekaldal vanake oma ainsa pojaga. Nad elatasid end kalapüügist. Vanamees oli raskest tööst üsna küüru vajunud. Nende vara koosnes ainult auklikust paadist ja vanast noodast.

Noor kalur aga kelle nimi oli Tair polnud sugugi nukker. Ta oli alati rõõmus ja armastas laulda. Tema laulu kuulsus oli varsti tuntud. Sageli sõitsid inimesed kaugematest nurkadest teda kuulama.

Kord tõmbas vanamees nooda kaldale ja silmas seal kuld-karpkala. Ta imestus oli suur. Vanake ütles pojale:

Valva hoolega seda haruldast kala mina jooksen vahepeal sellest vürstile teatama. Ta tasub meile selle eest kindlasti hästi.

Vanamees lahkus Tair jälgis mõtlikult karpkala vaevlemist ja takerdumist noodas Tal hakkas imekalast kahju ning viskas ta tagasi merre

Vaevalt oli veel kala sulpsatamist kuulda kui kohale jõudis vürst suurearvulise saatjaskonnaga

Noh kus on see haruldane kala

Tair kummardas ja ütles

Mul hakkas haruldasest kalast kahju ja ma lasksin ta tagasi merre

Ah sina nurjatu käratas vürst vanamehele Sina kavatsesid mind narrida Kas on siis kuldkarpkala olemas pöördus ta esimese vesiiri poole kelle habe ulatus maani

Olen maailmas elanud enam kui sada aastat kuid pole sellist imet veel kuulnud vastas halli habemega vesiir

Kuigi vana kalur kinnitas et oli püüdnud kuldkarpkala ei uskunud vürst seda siiski Karistuseks käskis ta teenreil panna noor kalur köidikuisse visata auklikku paati ja lükata merele

(Turkmeenia muinasjutust)

vesiir — ministri nimetus.

*424. Harjutus. Määrata järgmistes lausetes kõik tuntud lause liikmed! Alusele kirjutada a., öeldisele ö., sihitisele s. ja täiendile t. Pealkirjaks: *Lauseliikmete määramine.*

Omaval ajal tekkis Moskva linn tähtsa veeteede äärde. Aja jooksul Moskva jõgi kuivas. Jõgi jäi madalaks. Madala vee tõttu võisid jõge mööda Moskvasse sõita ainult väikesed laevad. Moskva veevõrk kannatas veepuuduse all. Seltsimees Stalini ettepanekul ühendati Moskva jõgi üle 100 kilomeetri pikkuse kanali abil Volga jõega. Volga vesi voolab mööda seda kanalit Moskva jõkke. Nüüd pääsevad seda sügava

veega teed mööda Nõukogude Liidu pealinna isegi suured Volga aurikud. Moskva veevärk sai külluses puhast vett.

(N. Mihhailovi „Meie kodumaa“ järgi.)

*425. Harjutus sõnade liitumisele. Otsustada, kas sulgudes asetsev sõna on liitsõna või täiend ühes selle lauseliikmega, mida ta laiendab, ja kirjutada, nagu on nõutav!

Asume kooliaeda korrastama.

Meie (kooli aed) vajab korrastamist. (Aia väravad) on lagunened, (tee rajad) kinni kasvanud, (iste pingid) katki, (vilja puud) ja (marja põõsad) metsistunud. (Aja lehest) aga loeme, kuidas igal pool pioneerid ja teised (kooli lapsed) korrastavad (kooli aedasid).

Nii arutasime (klassi juhatajaga) (kooli maja) õuel ühel (vahe tunnil). Otsustasime seada oma (kooli aia) korda.

Endel lubas koolile kinkida kolm noort (pirni puud), Valli kuus (sõstra põõsast). Taavet toob uued (värava postid). (Pinkide paranduse)võttis enese hooleks 1. (pioneerid) salk. Ma toon (jorjenite mugulaid) ja (moonid seemneid). (Lille taimi) lubas peaaegu igaüks tuua.

(Lipu varda) ümber teeme (viis nurga) ja istutame sinna (punaseid astreid). (Tee ääred) lõikame sirgeks ja katame (kruusa korruga). (Lille peenraid) rajame (kooli maja) ette ja mitmele poolele aeda. (Õuna puude tüved) lupjame valgeks. (Puude võradest) lõikame kuivanud oksad välja.

Tööle hakkame tuleval (püha päeval). (Mai kuu) algus on (aia töödeks) ju kõige sobivam. (Naaber kooli) aga kutsume (kooli aia) korrastamises sotsialistlikule võistlusele.

*426. **Harjutus.** Panna puuduvad kirjavademärgid!

Kas sa tunned oma kodukohta?

Paljud noored unistavad ainult reisimisest Kas nad aga ei unusta et meie suur maa algab juba nende maja ukse eest

Sa unistad kaugetest maadest kuid sinu ümber on osa kodumaad mida sinu esivanemad oma higiga on niisutanud Kas sa aga tunned oma kodukohta Kas sa tead millal tekkis ja kuidas kasvas sinu kodulinn Kas sa tunned oma linna ümbrust nii hästi et sa pimedaski seal ära ei eksi Kas sa tunned nimepidi kõiki puid ja lilli mis kasvavad lähimas metsas Kas sa tunned hääle järgi kõiki linde kes seal elavad Kas sa tead kui kaugele saab sõita jõel mis sinu külast läbi voolab Sa ei aimagi kui palju huvitavat on sinu ümber päris sinu lähedal

Õpi kõike seda tundma ja armastama

(N. Mihhailovi „Meie kodumaa“ järgi.)

*427. **Harjutus.** Kirjutada pärisnimed suure algustähega!

Sõit mereranda.

I.

Otsustasime pühapäeval sõita kuressaarest välja ja veeta päev mändjala ilusal mererannikul. Alustame teekonda jalgratastel lossi tänavalt. Läbime pargi ja lootsi tänavat, ületame tori ja loode silla ning jõuame loode maanteele. Varsti jõuame loode tammikuni. Parem pool teest linnulahe roostikus käratsevad kajakad — vist on neil jälle mingi omavahe-line tüli.

Teeristil pöörame vasakule sõrve maanteele. Varsti algab pikk nasva küla, mida poolitab nasva jõgi. See on imelik jõgi. Kord voolab ta merest mullutu lahte, kord vastupidi — selle järgi, kummas veeseis on kõrgem. Siinsed kalurid püüavad süvel merest rohkesti maitsvaid lestakalu, mis nasva lestade nime all on tuntud üle kogu saaremaa.

II.

Edasi viib laudsile tee mändjala küla poole. Vasakul särab päikeses suur katel, sõrve säärest piiratud liivi lahe osa. Eemal sinetab abruka saar, kuulsate abruka pähklite kasvu-koht. Tähelepanelikumal vaatlemisel võib märgata abruka saare naabruses madala vahase saare piirjooni. Hoopis vasakul roomassaare sadama kohal ajab oma pea ussina püsti sadama tuletorn.

Veel natuke sõitu ja olemegi jurna kohal, mändjala küla alguses. Jurna sander, kirjades aleksander sepp, viipab meie tervitusele sõbralikult käega ja sammub randa. Me aga sõidame edasi. Algab männik, mis kasvab kitsa ribana sõrve maantee ja ranna vahel. Natuke enne kalda peret pöördume männikusse. Läbime selle ja jõuame randa, kus veedame supeldes ning puhtal liival päevitades kogu päeva.

---

428. **Harjutus lausete liigitamisele.** Märkida iga lause järel sulgudesse, kas see on lihtlause (L), koondlause (K) või liitlause (LL)!

Suvel kolhoosis.

Suveks on mul koos teiste lastega juba omavahel läbi arutatud, mida kolhoosis tegema hakata.

Kõigepealt tahame hoolitseda selle eest, et kolhoosiaias poleks ühtki umbrohuliblet. Siis sirguvad köögiviljad hästi suureks ja saak tuleb sügisel rikkalik. Muidugi ei unusta me korras hõida ka oma isiklikke peenramaid. Iga head saaki andev maalapike lisab kolhoosi jõukusele ühe osakese.

Siis on veel amet, mida igaüks meist hästi oskab — karjaskäimine. Ainult nii suurt karja kui kolhoosikari ei ole meist ennem keegi karjatanud. Siiski otsustasime selle ameti võtta oma hooleks.

Üldse aga paneme igal pool käed külge, kus meist on abi, olgu see põllul, heinamaal, karjalaudas või ehitustööde juures.

SISUKORD.

	Lk.
1. Kordavat	5
2. Lause ja sõna	12
3. Jutustav, hüüd-, soov-, käsk- ja küsilause	15
4. Liitsõnad	14
5. Sõnade põhivorm	16
6. Täht ja häälik	18
7. Tähestik	20
8. Suur- ja väiketähtede kasutamine	21
9. Täis- ja kaashäälikud	24
10. Helilised ja helitud häälikud	25
11. Millal kirjutame liite -ki, millal -gi	26
12. Silbitamine	28
13. Lühike, pikk ja ülipikk täishäälik	32
14. Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk täishäälik märgitakse ühekordse tähega	37
15. Lühike, pikk ja ülipikk kaashäälik	38
16. Ühesilbilised sõnad, milledes ülipikk kaashäälik märgitakse ühekordse tähega	42
17. Kordavat	44
18. Häälikühendid	46
19. Kaksiktäishäälikud	47
20. Kaashäälikute ühendid	50
21. Silbitamine ja poolitamine	60
22. Nimisõnad	62
23. Omadussõnad	67
24. Arvsõnad	71
25. Asesõnad	75
26. Käändsõnad	78
27. Pöörd sõnad	78
28. Kordavat	84
29. Kuidas sõnad on lauses üksteisega seotud	88

Lauseliikmed.

	Lk.
30. Öeldis	92
31. Alus	94
32. Sihitis	98
33. Täiend	102
34. Täiend ja liitsõna	107
35. Üte	110
36. Kordavat	112
37. Kordavate lauseliikmetega lause (koondlause)	116
38. Liitlause	121
39. Kordavat	134
40. Otsene kõne	156
41. Kordavat	140

Käänamine.

42. Üldisi aluseid	143
43. Sõnade käänamist	149
44. Kordavat	170

Pööramine.

45. Kordavat ja süvendavat pöörd sõnast	174
46. Pöörded, ainsus ja mitmus	179
47. Ajad	180
48. Kõneviisid	183
49. Pöörd sõnade pööramist	189
50. Eitav ja jaatav kõne	198
51. Tegija- ja teonimi	199
52. Kordavat	200
53. Astmevaheldus	202
54. Kordavat	206

IV trükk.

Vastutav ning keeleline toimetaja A. Selmet.

Ladumisele antud 24. I 1949. Trükkimisele antud 12. III 1949. Trüki-
arv 18 000. Paber $56 \times 79, \frac{1}{16}$. Trükipoognaid 13,5. Trükitähti trüki-
poognas 34.560. Arvutuspoognaid 11,7. MB-02225. Trükikoda
„Noor-Eesti“, Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 118.

На эстонском языке.

В. Орлик. Учебник родного языка для IV класса.

Rbl. 3.80

A-17738

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00464287 4